

MONITORISH

XVI/1 • 2014

Revija za humanistične in družbene vede

Journal for the Humanities and Social Sciences

IZDAJA:

Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

PUBLISHED BY:

Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene vede / *Journal for the Humanities and Social Sciences*
ISSN 1580-688X, številka vpisa v razvid medijev: 272

Uredniški odbor / *Editorial Board*

NADA GROŠELJ (jezikoslovje), MATEJ HRIBERŠEK (antični študiji),
KARMEN MEDICA (socialna antropologija), JURE MIKUŽ (zgodovinska antropologija),
TADEJ PRAPROTNIK (teorija družbene komunikacije), TONE SMOLEJ (primerjalna književnost),
CIRILA TOPLAK (politologija), JOŽE VOGRINC (medijski študiji)

Mednarodni uredniški svet / *International Advisory Board*

ROSI BRAIDOTTI (University Utrecht), MARIA-CECILIA D'ERCOLE (Université de Paris I - Sorbonne, Pariz), MARIE-ÉLIZABETH DUCROUX (EHESS, Pariz), DAŠA DUHAČEK (Centar za ženske studije, FPN, Beograd), FRANÇOIS LISSARRAGUE (EHESS, Centre Louis Gernet, Pariz), LISA PARKS (UC Santa Barbara)

Revija je vključena v bazo dLib.si - Digitalna knjižnica Slovenije.

Revija je vključena v mednarodni bazi / *Abstracting and indexing*

ANTHROPOLOGY PLUS, IBZ - INTERNATIONALE BIBLIOGRAPHIE DER ZEITSCHRIFTENLITERATUR

Glavna urednica / *Editor-in-Chief*

MAJA SUNČIČ

Lektor za slovenščino / *Reader for Slovene*

MILAN ŽLOF

Lektorica za angleščino / *Reader for English*

NADA GROŠELJ

Oblikovanje in stavek / *Design and Typeset*

MARJAN BOŽIČ

Tisk / *Printed by*

Littera picta d. o. o., Ljubljana

Naslov uredništva / *Editorial Office Address*

MONITOR ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, Tel.: + 386 5 933 30 70

Založnik / *Publisher*

Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana / Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Za založbo / *For publisher*

LUDVIK TOPLAK

Korespondenco, rokopise in recenzentske izvode knjig pošiljajte na naslov uredništva. / *Editorial correspondence, enquiries and books for review should be addressed to Editorial Office.*

Revija izhaja dvakrat letno. / *The journal is published twice annually.*

Naročanje / *Ordering*

AMEU-ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, tel. 059333070

E-naslov / *E-mail*: maja.suncic@gmail.com

Cena posamezne številke / *Single issue price*: 6,30 EUR

Letna naročnina / *Annual Subscription*: 12,50 EUR

Naklada: 200

<http://www.ish.si/publikacije-ish/monitor-ish/>

© Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

Revija je izšla s podporo Javne agencije za knjigo RS in Študentske organizacije Univerze v Ljubljani.

JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO REPUBLIKE SLOVENIJE
SLOVENIAN BOOK AGENCY

Kazalo / Contents

SLOVENCİ IN RUSI / SLOVENIANS AND RUSSIANS

JURIJ PEROVŠEK	7-23
Rusija v očeh slovenske politike od sarajevskega atentata do začetka svetovne vojne leta 1914 / <i>Russia as Seen by Slovenian Politics from the Sarajevo Assassination to the Outbreak of the World War in 1914</i>	
GITA ZADNIKAR	25-45
Ruski emigranti v časopisnih bojih na Slovenskem / <i>Russian Emigrants in Slovenian Newspaper Battles</i>	
IGOR GRDINA	47-68
Inteligenca v Rusiji, intelektualci v Sloveniji / <i>Intelligentsia in Russia, Intellectuals in Slovenia</i>	
ALEN NOVALIJA	69-85
Ruska matica / <i>The Russian Matica</i>	
RADOVAN PULKO	87-106
Šolski sistem ruskih emigrantov v Sloveniji med obema vojnama / <i>The Russian Emigrant School System in Interbellum Slovenia</i>	
TADEJ KOREN, PETRA TESTEN	107-156
Ruske sledi iz dni prve svetovne vojne na Slovenskem / <i>Russian Traces from World War I in Slovenia</i>	
STANE GRANDA	157-176
Spektorski in usoda njegove <i>Zgodovine socijalne filozofije</i> / <i>Spektorsky and the Fate of His History of Social Philosophy</i>	
SERGEJ IVANOVIČ MIHALČENKO	177-193
Slovensko obdobje življenja Evgena Vasiljeviča Spektorskega (1930. leta): iz neobjavljenega gradiva / <i>The Slovenian Period in the Life of E.V. Spektorsky (the 1930s): Unpublished Materials</i>	
NEŽA ZAJC	195-219
Fran Grivec (1878-1963) in ruske študije / <i>Fran Grivec (1878-1963) and Russian Studies</i>	

MATEJA RATEJ	221-244
Trk svetov v družini Ganusov – umor Julije Ganusove in njenega sina Rostislava v Ljutomeru poleti 1923 / <i>The Clash of Worlds in the Ganusov Family: The Murder of Julia Ganusova and Her Son Rostislav in Ljutomer in the Summer of 1923</i>	
ALJA BRGLEZ	245-270
Aleksander Vasiljevič Maklecov in začetki kriminologije na Slovenskem / <i>Aleksandr Vasil'evich Makletsov and the Beginnings of Criminology in Slovenia</i>	
NEVEN BORAK	271-295
AB BA. Aleksander Bilimovič in Aleksander Bajt: iskanje duše ekonomije/ekonomistov / <i>AB BA. Aleksandr Bilimovich and Aleksander Bajt: Searching for the Soul of Economics/Economists</i>	

SLOVENC
IN
RUSI

JURIJ PEROVŠEK¹

Rusija v očeh slovenske politike od sarajevskega atentata do začetka svetovne vojne leta 1914

Izvleček: Po sarajevskem atentatu 28. 6. 1914 je slovenska politika pozorno spremljala ravnanje evropskih velesil. Vlogo in pomen Ruskega carstva v tedanjih mednarodnih razmerah so obravnavali v katoliškem in liberalnem taboru, medtem ko mu v marksističnem niso posvetili pozornosti. Slovenska politika je v Rusiji videla nevarno in Avstro-Ogrski sovražno državo ter grožnjo za evropski mir. V negativnem odnosu do Rusije, utemeljenem v avstrijskem patriotizmu, je prednjačil katoliški tabor, ki je protirusko usmeritev podkrepil še z ideološkimi in verskimi razlogi. Ko je Avstro-Ogrska 6. 8. 1914 Rusiji napovedala vojno, so bili na Slovenskem prepričani o avstrijski zmagi. Med vojno je v slovenskem pogledu na Rusijo prišlo do premika, ko so tako v katoliškem kot liberalnem taboru obem z rastočim protiaustrijskim razpoloženjem začeli pozitivneje gledati na rusko državo.

Ključne besede: slovenska politika, sarajevski atentat, prva svetovna vojna, Rusko carstvo, Kraljevina Srbija, Avstro-Ogrska

UDK: 930.1(47)"1914"

Russia as Seen by Slovenian Politics from the Sarajevo Assassination to the Outbreak of the World War in 1914

Abstract: After the Sarajevo assassination of June 28th, 1914, Slovenian politicians carefully observed the actions of the Euro-

¹ Dr. Jurij Perovšek, znanstveni svetnik, je raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. E-naslov: jurij.perovsek@inz.si.

pean superpowers. The contemporary international role and significance of the Russian Empire were considered by the Catholic and Liberal camps but ignored by the Marxist camp. Slovenian politics saw Russia as a dangerous country, hostile to Austria-Hungary, and as a threat to European peace. The most negative attitude to Russia, based on Austrian patriotism, was adopted by the Catholic camp, which supported its anti-Russian stance with ideological and religious reasons. When Austria-Hungary declared war on Russia on August 6th, 1914, Slovenians were convinced of Austrian victory. In the course of the war, however, the Slovenian outlook on Russia changed: as the anti-Austrian disposition grew, Russia began to be seen in a more favourable light by the Catholic and Liberal camps alike.

Key words: Slovenian politics; Sarajevo assassination; World War I; Russian Empire; Kingdom of Serbia; Austria-Hungary

Uvod

Udarec, ki ga je s streli v Sarajevu 28. junija 1914 in smrtjo prestolonaslednika Franca Ferdinanda ter njegove žene Sofije Hohenberg prejela habsburška vladarska hiša, ni obetal nič dobrega. Prižgal je netivo, ki je vodilo k skrajni ostritvi nakopičenih političnih nasprotij v Evropi in na Balkanu, kar so pokazale napete mednarodne razmere v naslednjem mesecu dni. V tem času so tudi na Slovenskem pozorno spremljali novonastali politični položaj v mednarodnem prostoru. Glavna pozornost je veljala ravnanju evropskih velikih sil, med njimi seveda tudi Ruskega carstva.

Od sarajevskega atentata do avstro-ogrške vojne napovedi Kraljevini Srbiji

V času od sarajevskega atentata do avstro-ogrške vojne napovedi Kraljevini Srbiji 28. julija 1914 so v slovenski politični javnosti na ruski dejavnik prvič opozorili ob smrti ruskega poslanika v Beogradu barona Nikolaja Genrihoviča Hartwiga. Ta je med obiskom pri avstro-ogrskem poslaniku v Beogradu baronu Wladimirju Gieslu von Gieslingenu 10. julija 1914 nenadoma umrl zaradi srčne kapi. Katoliški *Slovenec* (S) in liberalni *Slovenski narod* (SN), ki sta poročala o okoliščinah Hartwigove smrti,² sta ob tem opozorila tudi na njegovo politično vlogo. *Slovenski narod* je po graškem listu *Tage-spoust* navajal, da naj bi Hartwig vedel za sarajevski atentat,³ *Slovenec* pa je poudaril, da je močno vplival na politiko srbske vlade. Pripomogel je tudi k prednostnemu položaju Srbije v ruski balkanski politiki. "Hartwig je bil seveda največji nasprotnik naše monarhije," je še dodal *Slovenec*. Njegova skrb je bila "obrnjena v prvi vrsti na to, da je korake in namere naše diplomacije izpodbijal, kjer je le mogel. Kljub temu je bil sila previden. S Hartwigovo smrtjo izgubi Rusija enega svojih najboljših diplomatov, Srbija svojega najzvestejšega prijatelja, Avstrija pa jako opasnega nasprotnika."⁴

Vlogo in pomen Ruskega carstva v tedanjih mednarodnih razmerah so na Slovenskem obravnavali le v katoliškem in liberalnem taboru, medtem ko mu v marksističnem niso posvetili pozornosti. Socialnodemokratska *Zarja* (Z) je objavila le notico o Hartwigovi smrti in poudarila, da je veljal za "hudega nasprotnika naše države".⁵

Katoliška Vseslovenska ljudska stranka in najmočnejša slovenska liberalna politična organizacija, kranjska Narodno napredna stranka

² SN, 13. 7. 1914, 2; S, 14. 7. 1914, 3.

³ SN, 1. 8. 1914, 2.

⁴ S, 11. 7. 1914, 4.

⁵ Z, 15. 7. 1914, 1.

(NNS), sta se začeli poglabljati v ravnanje Ruskega carstva sredi julija 1914. Njuni glasili sta 17. julija po *Berliner Tageblattu* povzeli poročilo o ruskem predlogu Angliji, da bi državi sklenili vojaško mornariško pogodbo; ruski vojaški krogi naj bi se obenem zavzemali še za sodelovanje obeh držav na kopnem v primeru, če bi prišlo do vojne med Rusijo in Nemčijo. Posrednik pri sklepanju sporazuma naj bi bil francoski predsednik Raymond Poincaré, ki se je tedaj odpravljal v Rusijo.⁶ O njegovem obisku v Petrogradu sta *Slovenec* in *Slovenski narod* natančno poročala.⁷ *Slovenec* je ob tem spomnil na precejšnjo finančno pomoč, ki jo je Francija nudila Rusiji, da je razširila železniško mrežo, povečala armado in zgradila novo vojaško ladjevje. Opozoril je tudi na ruske interese na Balkanu in težnjo po morskem prehodu skozi Dardanele ter na notranjepolitična nesoglasja v Franciji. "Ta položaj bodo pa Rusi gotovo več ali manj izkoristili za svoje specifične težnje in ni nemogoče, da se središče evropske politike ne premakne iz Pariza v Petrograd! Rusija ima glavni kapital za vsako armado," je poudaril *Slovenec*, "namreč neizčrpen vir moštva in tega gotovo ne bodo žrtvovali samo tujim interesom, ampak v prvi vrsti svojim."⁸ Ni pa verjel, da bi – po poročilu petrograjskega dopisnika *Le Matina* – Rusija nasproti Avstro-Ogrski razpolagala z bistveno večjo vojaško močjo in bi v primeru vojne zagotovo in hitro zmagala. "Matin' je znan kot šovinistični list," je v patriotskem duhu zapisal *Slovenec*, "ki komaj čaka, da bi se razdrobila katoliška Avstrija. Tega veselja pa Francozom ne bomo privoščili!"⁹

V slovenski politiki so posebej poudarili nesporni pomen Rusije pri oblikovanju bodoče usode Evrope. Parlamentarni dopisnik *Slo-*

⁶ S, 17. 7. 1914, 1, 20. 7. 1914, 1; SN, 17. 7. 1914, 2.

⁷ S, 21. 7. 1914, 2, 24. 7. 1914, 2; SN, 21. 7. 1914, 2, 22. 7. 1914, 2, 24. 7. 1914, 3, 25. 7. 1914, 2.

⁸ S, 20. 7. 1914, 1.

⁹ S, 21. 7. 1914, 2-3.

venskega naroda na Dunaju in eden vidnejših članov NNS, dr. Albert Kramer, je že 15. julija 1914 poročal o razgovoru z neimenovano dobro informirano osebo, ki je napovedala izročitev znanega avstro-ogrskega ultimata Srbiji zaradi sarajevskega atentata (ultimat je srbska vlada prejela 23. julija). Kramerjev sogovornik je izjavil, da bo Srbija na ultimat odgovorila nezadovoljivo le v primeru, če bo vedela, da se v boju proti Avstro-Ogrski lahko zanese na rusko pomoč. Rešitev mednarodnega položaja je torej odvisna od tega, ali hoče Rusija vojno ali ne.¹⁰ Takšnega mnenja je bil tudi Kramer, ki je še opozoril, da stoji Rusija neomajno za Srbijo v vseh vprašanjih, ki zadevajo čast in samostojnost srbske države.¹¹ Po izročitvi avstro-ogrskega ultimata, ki je za Srbijo pomenil "ponižanje in skoraj da delno izgubo državne suverenosti", je pristavil, da Rusija v nastalih razmerah nima prostih rok. Upoštevati je namreč treba, da ultimat odpira "vprašanja, glede katerih ne more biti merodajna le volja Rusije, temveč tisti instinktivni čut, ki tudi narode v gotovih situacijah pripravi do tega, da raje propadejo, kakor da bi se vdali". Če pa bi se Srbija uklonila, bi bil avstrijski vpliv na Balkanu za vedno utrjen in stoletna ruska politika na jugovzhodu Evrope bi doživela katastrofalen poraz. Antantno politično območje bi se nevarno zmanjšalo, premoč centralnih sil pa bi bila zagotovljena za vrsto let. Zato je vprašljivo, ali bo Rusija brez odpora dopustila tako korenito spremembo evropskega ravnotežja. Morebitne vojne med Avstro-Ogrsko in Srbijo ne bo mogoče omejiti.¹²

Kramer je gornje razmišljanje povezal tudi z vprašanjem, kako naj bi se ravnali Slovenci v primeru vojne. "Naš mali slovenski narod bi bil ena prvih žrtev, če bi evropejska konflagracija (vojni

¹⁰ SN, 15. 7. 1914, 1.

¹¹ SN, 22. 7. 1914, 1.

¹² SN, 25. 7. 1914, 1.

požar – op. J. P.) končala katastrofalno za trozvezo (centralne sile – op. J. P.)”. Zato nas “ne le državljanska, temveč tudi narodna dolžnost, ne le zvestoba do monarhije, temveč tudi do lastnega naroda (...) vodite v tabor onih, ki v teh težkih trenutkih iz celega srca želijo, da izide monarhija iz vseh nevarnosti, vseh bojev krepka in silna in da zadobi v skušnji usode tudi one moralne moči, ki je potrebna, da po zmagi nad zunanjimi sovražniki premaga tudi prave notranje sovraže svoje eksistence, to je one, ki pozdravljajo njen morebitni vojni pohod kot uničujoč udarec avstrijskemu Slovanstvu”.¹³

Potem ko Srbija 25. julija 1914 ni v celoti sprejela avstro-ogrskega ultimata (zavrnila je zahtevo, da avstrijske oblasti v Srbiji izvedejo preiskavo o sarajevskem atentatu) je tudi NNS poudarila patriotsko avstrijsko stališče. *Slovenski narod* se je skliceval na zvestobo Slovencev do cesarja in države in zagotovil, da bodo “z vsemi drugimi narodi vred (...) tudi Slovenci z navdušenjem izpolnjevali vse svoje patriotske dolžnosti. (...) Najbolj razveseljivo pri tem je dejstvo, da smo vsi navdani enega duha: vse za Avstrijo!” *Slovenski narod* je opozoril tudi na razmere v Srbiji, kjer je zmagalo mnenje, da lahko računa na rusko pomoč in kljubuje avstrijskim zahtevam.¹⁴ Z Dunaja se je oglasil še Kramer, ki je znova poudaril, da je vprašanje splošne vojne odvisno od Rusije. Če bi Rusija izvedla vojaško mobilizacijo, bi bila vojna neizogibna. “Mir evropski je odvisen od ruskega carja.”¹⁵

O položaju in ravnanju Rusije je v tem času pisal tudi *Slovenec*. Iz evropskega in avstrijskega tiska je povzemal ocene, da bi se v avstrijsko-srbskem spopadu Rusija postavila na srbsko stran,¹⁶ ter poročila o ruskem odzivu na avstro-ogrski ultimat. Pred njegovo izročitvijo

¹³ Prav tam, 1.

¹⁴ *SN*, 27. 7. 1914, 1.

¹⁵ Prav tam, 1.

¹⁶ *S*, 23. 7. 1914, 2.

naj Rusi po eni strani ne bi pričakovali ogrožanja samostojnosti Srbije, po drugi strani pa naj bi soglašali z avstro-ogrskimi zahtevami glede zasledovanja udeležencev sarajevskega atentata.¹⁷ Po izročitvi ultimata je po poročilih, ki jih je povzemal *Slovenec*, v peterburških diplomatskih krogih zavladal vtis, da je vojna neizogibna, rusko časopisje pa je zelo ostro napadlo Avstro-Ogrsko. *Novo Vreme* je posebej poudarilo, da Rusija Avstro-Ogrski ne bo dovolila nasilja nad Srbijo.¹⁸ Nekoliko drugačen je bil dopis, ki ga je *Slovenec* prejel iz Peterburga. Njegov avtor je 24. julija 1914 poročal, da so v Rusiji pričakovali odklonilni odgovor Srbije na avstro-ogrski ultimatus. V času, ko nanj Srbija še ni odgovorila, pa naj bi ocenjevali, da za rusko vojaško ukrepanje "ne vidi nihče nobenega povoda. Le v slučaju, da bi Avstro-Ogrska nameravala od Srbije odtrgati kak kos zemlje, bi se podvil nastop v prilog Srbije. Po tem soditi, se torej korak Avstro-Ogrske odobruje. Vendar pa v tem oziru menda niti v vladnih krogih ne vlada edinost."¹⁹ Toda po kasnejšem *Slovenčevem* obvestilu naj bi ruski vojni minister že 26. julija na seji vlade izjavil, da je Rusija pripravljena za vsak primer. "V panslavističnih krogih pa se trdi," je pristavil, da je rekel car: "Rokavica je vržena in jaz jo poberem."²⁰ Od carjeve odločitve naj bi bil torej odvisen svetovni mir.²¹ Preizkusila ga je avstro-ogrška vojna napoved Srbiji mesec dni po atentatu v Sarajevu.

Od avstro-ogrške vojne napovedi Kraljevini Srbiji do vojne napovedi Ruskemu carstvu

Neposredno po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji je Rusija 29. in 30. julija 1914 izvedla splošno mobilizacijo. To je obe vodilni sloven-

¹⁷ S, 24. 7. 1914, 2.

¹⁸ S, 25. 7. 1914, 4.

¹⁹ S, 29. 7. 1914, 2.

²⁰ S, 27. 7. 1914, 3.

²¹ Prav tam, 2.

ski politični sili spodbudilo, da sta Rusiji namenili še večjo pozornost. Tako je *Slovenec* opozoril na uradno obvestilo, ki ga je ruska vlada 29. julija 1914 posredovala angleški vladi. V obvestilu, povzetem po poročilu londonskega dopisnika münchenskega *Allgemeine Zeitung*a, je ruska stran poudarila, da želi "s svojimi dosedanjimi ukrepi (mobilizacijo – op. J. P.) jasno pokazati svojo voljo, da hoče v avstro-srbskem sporu tudi govoriti besedo in dokazati, da ne more biti neinteresirana pri izidih avstro-srbske vojske. Gre se za eminentno vprašanje ruskega prestiža, vsled česar je morala Rusija najjasnejše in najresnejše izjaviti, da ji ni vseeno, kako da se dogodki razvijejo." Uradno obvestilo o ruskih ukrepih naj bi v Londonu razumeli kot zelo resen preobrat v evropskem položaju, niso pa še opustili upanja, da se ohrani mir.²² *Slovenec* je povzemal še druga poročila o evropski krizi in političnem razpoloženju v Rusiji.²³ Opozoril je tudi na revolucionarne pojave med ruskim delavstvom in oceno, da je "revolucija (...) gotova stvar, kakor hitro zagradi Rusija za orožje".²⁴

Ob povzemanju poročil o Rusiji in njenih notranjepolitičnih razmerah je *Slovenec* predstavil tudi svoje mnenje o njej. Prepričan je bil, da Rusija zaradi svojega imperializma in nacionalizma za Avstro-Ogrsko pomeni veliko nevarnost. Ta temelji v ruski državni ideji, ruskem državnem misticizmu, ki verjame, "da ima Rusija naloge od višjih moči, da se širi vedno dalje, skoraj do neznanih mej". K temu botrujejo tudi "*ognjene razmere na Ruskem*", za katere sta ruski državni imperializem in ekspanzivnost sredstvo njihovega gašenja. "Kadar se je nabralo preveč eksplozivnih snovi in grozi nevarnost, da izbruhne revolucija," je ocenjeval *Slovenec*, "ni boljšega

²² S, 31. 7. 1914, 4.

²³ Prav tam, 4.

²⁴ Prav tam, 4. O tedanjih pojavih revolucionarnosti v Rusiji glej tudi S, 29. 7. 1914, 2.

sredstva kakor na novo razžareli ruski nacionalizem in imperalizem.” Rusija je za Avstro-Ogrsko nevarna tudi zaradi verske ideje, združene z državno, ki se sklicuje na “navidezna” preganjanja pravoslavnih kristjanov v Galiciji in na Ogrskem.²⁵ Prav tako za Avstro-Ogrsko predstavlja nevarnost zaradi svojih potreb po izhodu do odprtega morja, predvsem pa zaradi rusinskega oziroma ukrajinskega vprašanja. Po *Slovencu* bi namreč pospešeni narodnostni in politični razvoj Rusinov v Galiciji lahko vplival na oblikovanje stališča o posebni ukrajinski narodnosti v Rusiji, kar bi vodilo k razpadu “ruskega naroda”. Velikorusi bi komaj še tvorili večino prebivalstva ruske države, za ukrajinskim pa bi se nedvomno odprlo še belorusko vprašanje. Če bi ruski narod razpadel na tri samostojne politične narode, bi to vodilo k razpadu ruske države, “in iz sedanje velike Rusije bi ostala samo še ‘Moskovska velika kneževina’, kakor je izšla iz tartarskega vladanja”. Zato bo skušala Rusija z vsemi silami, če bo treba tudi z vojaško močjo, zatreti rusinsko gibanje v Avstriji. In tega se je treba zavedati.²⁶

Slovenec je podal tudi svoje mnenje o ravnanju Rusije v tedanjih evropskih političnih razmerah. Mobilizacijo ruske vojske je razumel kot resno znamenje, da se pripravlja svetovna vojna, morebitni poseg Rusije v spor med Avstro-Ogrsko in Srbijo pa bi po njegovem prepričanju pomenil, da ščiti sarajevske morilce. Zavračal je stališče, da bi Rusija pri tem kot slovanska država branila slovanstvo, saj je

²⁵ S, 27. 7. 1914, 1. V zvezi z rusko pravoslavno versko idejo, na katero je opozarjal *Slovenec*, lahko omenimo še članek, ki ga je ponatisnil iz francoskega časnika *Libre Parole*. Avtor članka O. Havard, “za katerim imenom se pa bržčas skriva kak Poljak”, je trdil, da hoče Rusija v Evropi prevzeti dediščino islama. To naj bi storila tako, da bi na področju nekdanjega Otomanskega carstva prek panslavistične ideje vse Slovane podvrgla duhovni avtoriteti svetega sinoda. (S, 25. 7. 1914, 1–2.)

²⁶ S, 28. 7. 1914, 1–2.

Srbija "s svojim ostudnim ravnanjem (vpletenostjo v sarajevski atentat – op. J. P.) postala sramota za celo slovanstvo". Zato je dolžnost vsega poštenega slovanstva, da izruje iz svojega telesa srbski madež, Rusija pa bi, če se postavi na stran Srbije, med njim izgubila ves moralni ugled. "Rusofilstvo postane potem ravno tako sramota kakor srbofilstvo. Pomisli naj zlasti ruski car," je opozarjal *Slovenec*, "koliko moraličnega temelja še ostane njegovemu prestolu, če mora marširati njegova častivredna armada v obrambo banditov. Vsak ruski revolucionar potem lahko z moraličnim zanosom gleda zaničevalno na ruske samodržce. Ruski car je žalibog po neprodornem zidu izvestne kamarile odrezan od ostalega sveta, zato ne vidi stvari, kakršne so, in vendar je po ukazu mobilizacije soditi, da namerava igrati va banque za svoj prestol."²⁷

Slovenca ruska mobilizacija ni vznemirila, saj je v avstro-ogrski in nemški vojski (mobilizirani sta bili 31. julija oz. 1. avgusta 1914), ki bi se postavili proti ruski, videl najboljši vojski sveta. Rusiji je napovedal bistveno hujše udarce, kot jih je doživela v rusko-japonski vojni leta 1905. Upal pa je, "da se strezne Rusija še v zadnjem trenutku in posluša modre nasveta Anglije, ki se z vso odločnostjo upira temu, da bi radi srbskih banditov nastala splošna evropska vojska. Rusija ima v rokah svetovni mir – pa tudi vso odgovornost za posledice in za svojo lastno usodo."²⁸

Pred avstro-ogrsko vojno napovedjo Rusiji 6. avgusta 1914 so se na Slovenskem še nekajkrat posvetili evropski krizi in tedanji ruski politiki. Albert Kramer je konec julija z Dunaja poročal, da naj bi bila Rusija na podlagi prizadevanj Velike Britanije za ohranitev miru še pripravljena na razgovore z Avstro-Ogrsko. "Položaj še ni popolnoma brezupen," je zapisal, "drugo vprašanje pa je, ali se da sedanja

²⁷ S, 1. 8. 1914, 1.

²⁸ Prav tam, 1.

napetost še spraviti v diplomatične formalnosti.” K temu je pridal izjavo dobro informirane dunajske osebnosti, da skrajna napetost evropske krize ne more trajati več dolgo. Navedel je tudi oceno *Neues Wiener Tagblatta*, da kljub ugodnim znakom manjkajo stvarna zagotovila dejanskega pomirjenja. Vendar je še upanje, da se Rusija lokaliziranju srbske vojne ne bo upirala. Kramer je bralce *Slovenskega naroda* tudi seznanil, da sta nemški cesar in ruski car v tistem času izmenjala več telegrafskih sporočil. V njih naj bi poskusila še enkrat dognati, ali je mogoče preprečiti evropsko vojno.²⁹

Poleg Kramerja je tudi *Slovenski narod* pozorno spremljal tedanji mednarodni položaj. Po vojaški mobilizaciji Avstro-Ogrske je ugotavljal, da so razmere skrajno resne in odločitev mora priti v najkrajšem času. Vsak dan, ki jo zavleče, je v škodo Avstro-Ogrske in njene zaveznice Nemčije ter v korist Rusije.³⁰ Po nemški vojni napovedi Rusiji 1. avgusta 1914, dani zaradi splošne mobilizacije ruske vojske, je obžaloval, da se nemški in angleški vladi ni posrečilo omejiti avstrijsko-srbskega spora in Evropo obvarovati pred vojno. Obenem pa je izrazil jasno protirusko stališče, utemeljeno v avstrijskem patriotizmu. “Zakaj Avstrija je v naprej zagotovila,” je zapisal, “da se ne dotakne teritorialne posesti Srbije ter je samo zahtevala, naj se kaznujejo povzročitelji in sokrivci sarajevskega atentata in ustvarijo garancije, da poneha proti *obstanku* naše monarhije naperjena propaganda. Vendar je Rusija na avstrijski nastop proti Srbiji začela mobilizirati in je zavzela sovražno stališče proti Avstriji.” To je pospešilo razvoj krize in privedlo do vojne. “Evropska vojna zna biti nekaj strašnega”, je sklenil *Slovenski narod*. “Kaže se, kakor da sma-

²⁹ SN, 31. 7. 1914, 1. Telegrafska sporočila, v katerih sta nemški cesar in ruski car poskušala najti rešitev za ohranitev evropskega miru, sta kasneje objavili obe vodilni slovenski politični glasili. (SN, 5. 8. 1914, 1; S, 6. 8. 1914, 2-3.)

³⁰ SN, 1. 8. 1914, 1.

tra Rusija sedANJI čas za najugodnejši, da uresniči svoje cilje proti Nemčiji in Avstriji in zato je povod za vojno *iz trte izvila*. Pravega povoda in resničnega vzroka za vojno Rusija nima.”

“Tako se je torej začelo velikansko vojevanje za nadvlado v Evropi. Veliko navdušenje, s katerim so se vsi narodi avstrijski oklenili svoje monarhije, opravičuje upanje, da bo naša monarhija izšla zmagovito in slavodobitno iz te velikanske vojne.”³¹ Sedaj je pričakovati, da tudi naša država Rusiji napove vojno.³²

Ob začetku vojne med Avstro-Ogrsko monarhijo in Ruskim carstvom

Ko je Avstro-Ogrska 6. avgusta 1914 Rusiji, so bili v slovenskem liberalnem taboru prepričani o ruskem vojaškem porazu.³³ Enako tudi v katoliškem, kjer so na prvi dan vojne poudarili, da se je Rusija brez sramu postavila na stran “srbskih banditov, ki so hladnokrvno pomo-

³¹ SN, 3. 8. 1914, 1.

³² SN, 4. 8. 1914, 1. *Slovenski narod* je ob tej priložnosti znova poudaril svoje avstrijsko patriotsko stališče. “Naša domovina,” je zapisal, “bo morala ceniti zvestobo in požrtvovalnost, s katero se je naš mali rod odzval klicu svojega vladarja, udanost, s katero koraka slovensko ljudstvo ne ozirajoč se na desno ne na levo pod zastave svojega cesarja, s katerega domom je zvezano tako dolga stoletja. Cesar je poklical svoje narode k orožju, in kar koli so ti narodi tudi prej ugovarjali proti politiki državnikov, vse je v trenutku pozabljeno, vse je postalo malenkostno, napram mogočnemu glasu sivolasega starčka (Franca Jožefa I.– op. J. P.) na prestolu, ki se v prvi nevarnosti zanaša na svoje narode in jih kliče na obrambo. Ko gledamo nepregledne množice bojevnikov, katere je cesar pozval pod orožje, ko vidimo kako preveva vse te vrste eden duh, duh vdanosti in iskrene ljubezni do sivolasega vladarja, ena volja, storiti vse, kar zahtevata cesar in domovina, ena želja, zmagati, en sklep, pretrpeti vse in potrpeti, se nam vedno bolj utrjuje prepričanje, da bo naša Avstrija v gigantskem boju narodov vse do skrajnosti storila, da izide iz njega zmagoslavna, utrjena, ozdravljena.”

³³ SN, 7. 8. 1914, 1.

rili našega prestolonaslednika Franc Ferdinanda in njegovo soprogo, ki so preprežili vse jugoslovanske dežele našega cesarstva s svojo brezvestno velesrbsko propagando (...). Ruski car je vrgel vojno bombo v Evropo,” je pisal *Slovenec*. “Danes je jasno kot beli dan, da so Srbi delali *za ruski račun*. Rusija je netila zločinsko velesrbsko propagando v naših deželah. *Rusija* je glavni krivec umora Franca Ferdinanda in Sofije Hohenberg. Zdaj je vse razumljivo: ko je Avstrija požgalkala srbskega kralja Petra – se je praskal ruski car! Od Neronovih časov ni bilo tako krvoločnega vladarja na prestolu, kot je ruski car: vsa kri, ki jo je pretil Neron, je mala mlakuža v primeru z morjem krvi, ki se bo sedaj prelivala na vseh evropskih bojiščih po ukazu ruskega carja. A mi se prav nič ne bojimo, bati se imajo samo ruski car in njegovi framasonski kumpani (pomagači – op. J. P).”³⁴

Slovenec je ob tej priložnosti podal tudi katoliško vrednostno oceno pravoslavne Rusije. “Kdo pa stoji za ruskim carjem, da ga je speljal v hudodelsko vojsko?”, je vprašal. “To je ravno tisti nečedni element, ki zapeljuje tudi srbski narod v hudodelstvo in sleparstvo: to so *pravoslavni popi*, na Ruskem organizirani v takozvanem ‘Svetem sonodu’. Tam je gadja zalega, ki že leta sem vznemirja z vojnimi grožnjami celo Evropo – iz same duševne omejenosti in iz te izvira-jočega besnega sovraštva zoper katoliško Avstrijo in katoličanom pravično Nemčijo. Iz tega se tudi dá razlagati *zveza rusovstva s francoskim framonstvom; družijo ju skupno sovraštvo zoper katoliško cerkev!* Ruski pop, srbski pop in framasonski bogotajec – to je družba, ki gre povsod skupaj. In ta svojat je odprla peklenska vrata svetovne vojske. Ta svojat – ki sama ostane na varnem v svojem gnjezdu – sili milijone, da se morajo biti in klati. Odkar svet obstoji, se ni izvršilo večje hudodelstvo, kot je je izvršil sedaj ruski car.”³⁵

³⁴ S, 7. 8. 1914, 1.

³⁵ Prav tam, 1.

Navedeno obtožujoče stališče je nadgrajevalo izrazito odklonilen odnos, ki ga je le dva dni pred tem slovenski katoliški tabor znova izrazil o ruski politiki in družbi. *Slovenec* je 5. avgusta 1914 objavil članek, v katerem je oporekal prepričanju, da je slovanska Rusija prijateljica in pokroviteljica Slovanov. "Taki nazori so se mogli razvijati le tam, kjer Rusije niso bližje poznali in kjer niso od blizu gledali njenih 'ljubeznivosti' do svojih slovanskih sosedov in podložnikov. Srečni tisti Slovani, ki niso na lastni koži čutili ruskih objemov." Kdor jih je, se je po *Slovenčevih* besedah lahko v "živo prepričal, da je pokroviteljstvo Rusije pokroviteljstvo jetniškega paznika in prijateljski objem Rusije mrzel in silovit objem železne pesti". To doživljajo Poljaki, s katerimi ni ruska politika nikoli ravnala po načelih slovanske vzajemnosti, in ni imela niti toliko politične modrosti, da bi bila vsaj zaradi lastnih koristi z njimi nekoliko obzirnejša in prijaznejša.³⁶

Nekoliko bolj slovanski videz je *Slovenec* priznaval ruski balkanski politiki. Rusija je balkanskim Slovanom pomagala, da so se rešili turškega jarma. Toda tega ni delala iz ljubezni, ampak zato, da bi z njihovo pomočjo omajala Turčijo, zavladala nad Balkanom in si priborila prosto pot v Sredozemsko morje. "Tudi Srbijo podpira samo zato, da bi mogla Avstrijo izriniti z Balkana ter Bulgarijo ovirati, da ne bi prišla preblizu Carigrada." Rusijo v balkanskem vprašanju vodijo le njene realne koristi – razširitev ruskega vpliva. Zaupajo ji samo še Srbi, a tudi to medsebojno zaupanje ni zgrajeno na podlagi slovanske vzajemnosti, ampak na skupni mržnji proti Avstriji in katoliški cerkvi.³⁷

Slovenec je omenjeni članek strnil takole: "Notranja ruska politika ima dve vodilni načeli: rusko narodnost in pravoslavje. Po teh

³⁶ S, 5. 8. 1914, 3.

³⁷ Prav tam, 3.

načelih zatira vse druge narodnosti, slovanske in neslovanske, ter vse druge vere, najbolj pa katoliško. V novi dobi ni nobena država tako grozovito in vstrajno preganjala katoličanov kakor Rusija. (...) Rusko zunanjo politiko pa vodi teženje po veliki svetovni ruski državi, ki naj bi na jugu, severu, zahodu in vzhodu strla vse, kar ji ovira prosto pot do svetovnih morij, in poteptala vse, kar zadržuje njeno ekspanzivnost. Predvsem si pa želi pridobiti odločilno in vodilno vlogo na Balkanu, da bi mogla ob ugodni priliki zasesti Carigrad. Slovani in katoličani torej nimajo nobenega razloga, da bi se ogrevali za Rusijo, ampak še nasprotno. Rusija sama bi pa bolje storila, da bi najprej uredila svoje gnile notranje razmere.”³⁸

Poleg svojih ocen o ravnanju Rusije ter o njenih idejnih in političnih vodilih je v času, ki se je iztekel do začetka vojne med Avstro-Ogrsko in Rusijo, *Slovenec* po različnih virih poročal še o razvoju medsebojnih odnosov med Nemčijo in Rusijo do nemške vojne napovedi Rusiji 1. avgusta 1914, vojni napovedi Nemčije, bojih med nemško in rusko armado, odnosih med Avstro-Ogrsko in Rusijo, gospodarskih in zdravstvenih razmerah v Rusiji, posameznih imenovanjih v ruski armadi ter ruskih vojaških ukrepih na rusko-romunski in rusko-turški meji.³⁹

O razvoju medsebojnih odnosov med Nemčijo in Rusijo do nemške vojne napovedi Rusiji, vojni napovedi ter bojih med nemško in rusko armado je iz različnih virov poročal tudi *Slovenski narod*.⁴⁰ Obe glasili sta še posebej poudarili svoje prepričanje o pravilnosti avstro-ogrske politike in o zmagi nemške in avstro-ogrske armade.⁴¹ Po začetku vojne med Avstro-Ogrsko in Rusijo je *Slovenski narod* ob novi, veliki vojni v Evropi dodal: “Začela se je vojna, kakršne naša

³⁸ Prav tam, 3.

³⁹ S, 3. 8. 1914, 1–2, 4. 8. 1914, 2, 5. 8. 1914, 3, 6. 8. 1914, 2.

⁴⁰ SN, 2. 8. 1914, 1, 3. 8. 1914, 1, 4. 8. 1914, 1, 5. 8. 1914, 1.

⁴¹ S, 4. 8. 1914, 1; SN, 7. 8. 1914, 1.

zemlja še ni videla, prava svetovna vojna, kateri ni primere najti. Nemčija ima vojno z Rusijo, z Angleško, s Francijo in z Belgijo. Avstrija ima vojno z Rusijo in s Srbijo. Velikanske armade, broječe na milijone bojevnikov, si bodo stale nasproti in bojišče se bo takorekoč raztezalo od enega konca Evrope do drugega. Svetovni boj se je unel in v tem boju se bo odločilo, kdo bo imel v prihodnje prevlado v Evropi.” Jasno je namreč, da ni ta svetovna vojna nastala zaradi Srbije, ampak je posledica velikanskega nasprotja med velikimi državami, ki se je sedaj vnelo.⁴²

Zaključek

Prva svetovna vojna je korenito spremenila politično podobo Evrope in sveta. Evropski narodi so vanjo vstopili z različnimi čustvi, ki so se med njo bodisi potrdila bodisi spremenila. Pri Slovencih je ob koncu vojne usahnilo avstrijsko patriotsko čustvo, spremenil pa se je tudi odnos do ruske države. Ob nastopu vojne je bil – razen posameznih izjem (npr. pri znanem liberalnem politiku, nekdanjem prvaku NNS, dolgoletnem ljubljanskem županu ter poslancu državnega zbora na Dunaju in deželnega zbora v Ljubljani Ivanu Hribarju) – negativen. Slovenska politika oziroma njen katoliški in liberalni tabor so namreč v Rusiji videli nevarno in Avstro-Ogrski sovražno državo, ki je odločilno prispevala k sprožitvi svetovne vojne. V tem gledanju se je izražalo tudi razumevanje Rusije kot evropske in svetovne velesile, ki sta ji na straneh svojih glasil vodilni slovenski politični stranki posvetili veliko pozornost. V negativnem odnosu do Rusije je prednjačil katoliški tabor. Opozarjal je na ekspanzivno in s pravoslavnim ekskluzivizmom ter prostozidarstvom podprto rusko državno idejo, med drugim usmerjeno proti obstoju katoliške habsburške monarhije. Rusiji naj bi bila tuja tudi misel

⁴² *SN*, 8. 8. 1914, 1.

slovanske vzajemnosti. Slovensko katoliško protirusko politično čustvo je bilo ob začetku vojne trdno vpeto v avstrijski patriotizem in prepričanje o vojaški zmagi Avstro-Ogrske. Enako je bilo tudi pri liberalcih, vendar ti svoje protiruske usmeritve niso podkrepili z ideološkimi ali verskimi razlogi, so pa opozorili na ruski interes v evropskem političnem ravnotežju.

Med vojno je v slovenskem pogledu na Rusijo prišlo do premika. Ne le liberalci, tudi katoliški politiki, npr. dr. Janez Evangelist Krek, so upanje na osvoboditev Slovencev začeli povezovati z Rusijo.⁴³ Te Slovenci in njihovi življenjski interesi sicer niso zanimali.⁴⁴ A o tem niso razmišljali slovenski pripadniki avstro-ogrske vojske, ki so v letih 1915–1917 svoje protiaavstrijsko razpoloženje uresničevali s prostovoljnimi predajami in prehodi na rusko stran.⁴⁵ Premik v odnosu Slovencev do Rusije je bil opazen, njegovo vsebino pa so pozneje na Slovenskem krojila idejna stališča, ki so zadevala revolucionarno komunistično gibanje ter družbeni in politični značaj sovjetske državne skupnosti.

Bibliografija

ČURKINA, I. V. (1996): "Rusko-slovenski odnosi: politični odnosi: do 1922", v: Javornik, M., Voglar, D., Dermastia, A., ur., *Enciklopedija Slovenije*: 10, Mladinska knjiga, Ljubljana, 335–338.

PRUNK, J. (1992): *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Slovenec (S) (1914), Ljubljana, konzorcij Slovenca.

Slovenski narod (SN) (1914), Ljubljana, Narodna tiskarna.

Zarja (Z) (1914), Ljubljana, Ivan Tokan.

⁴³ Čurkina, 1996, 337.

⁴⁴ Prunk, 1992, 173–174.

⁴⁵ Čurkina, 1996, 337.

GITA ZADNIKAR¹

Ruski emigranti v časopisnih bojih na Slovenskem

Izveček: Razkol na liberalni in katoliški tabor je ključno zaznamoval dolgo obdobje javnega in političnega življenja na Slovenskem, vodilno časopisje tistega časa pa je v razkolu in njegovem vzdrževanju odigralo pomembno vlogo. Tudi ruski emigranti, ki so v Sloveniji našli svoje zatočišče, so se hitro znašli v navzkrižnem ognju obeh taborov. V časnikih (*Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski narod*) najodmevnejše zgodbe o ruskih beguncih v obdobju med obema vojnama so bile povezane z izselitvijo ruskih dijakov iz stanovanj na Ljubljanskem gradu, odmeven je bil tudi predvolilni škofov obisk ruskih barak pri Kolodvoru in Grivčevo predavanje v podporo ruskim beguncem. Oba tabora sta prav s temi zgodbami, v katerih predvsem drug drugemu dokazujeta visoko stopnjo svoje lokalne proruskosti, poskušala utemeljevati širšo slovansko naravnost svoje politike.

Ključne besede: ruski emigranti, liberalci, klerikalizem, časniki, *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski narod*

UDK 32.019.51(47)(046)''1918/1945''

Russian Emigrants in Slovenian Newspaper Battles

Abstract: The split between Liberals and Catholics marked a long period of public and political life in Slovenia. An important role in the outbreak and maintenance of this conflict was played by the

¹ Dr. Gita Zadnikar je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo ter raziskovalna sodelavka *Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakultete za podiplomski humanistični študij, Ljubljana. E-naslov: gita.zadnikar@ick.si.

leading press of the time. The Russian emigrants who had sought refuge in Slovenia soon found themselves caught in the crossfire between the two camps. Of the stories about Russian emigrants published in the interbellum press (*Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski Narod*), public interest concentrated on the events accompanying the eviction of Russian students from the Ljubljana Castle. Two other notable events were Bishop Jeglič's pre-election visit to the Russian shanties near the Ljubljana railway station and Fran Grivec's lecture in support of Russian refugees. These stories, by which each camp sought to demonstrate (mainly to the other) the high level of its local 'pro-Russian' stance, were intended as proof of their wider 'Slavic' policies.

Key words: Russian emigrants; Liberals; clericalism; the press; *Jutro*; *Slovenec*; *Slovenski narod*

S spoštovanjem ob spominu na pokojnega Pašiča in v zahvalo za vse storjeno za nas bi mi, Rusi, želeli vsaj simbolično izkazati in izraziti svoja čustva, s tem da glasujemo za radikalno stranko, tako da volimo zdajšnjo slovensko ljudsko stranko, ki je tolikokrat poprej in še zdaj nudila Rusom pomoč. Brez dvoma naj vsi Rusi volijo skrinjico št. 1 in priporočamo, da to storite družno, da ne bi niti eden ruski glas ostal neizpolnjen.

Slovenec, Ruski volivci! (10. september 1927)

Da se bodo klerikalci posluževali najnesramnejših sleparij in laži za prevaranje volilcev, smo pričakovali. Klerikalna politična morala je bila od nekdaj vlačuga. (...) Danes je objavil "Slovenec" ruski proglas na volilce ruske narodnosti. V tem progasu apelirajo klerikalci na

ruske emigrante, naj ne pozabijo, da so bili v Jugoslaviji prisrčno sprejeti s pomočjo pokojnega Nikole Pašića, ki je načeloval radikalni stranki. (...) In da dokažejo svojo hvaležnost, naj ruski emigranti glasujejo za radikalno stranko (!), zvezano s klerikalno stranko, ki je ponovno izkazovala in tudi sedaj izkazuje pomoč ruskim emigrantom, ki naj svoje kroglice oddajo v klerikalno skrinjico. Ali si je večjo nesramnost sploh mogoče predstavljati?

Slovenski narod, *Kako vabijo klerikalci Ruse?* (11. september 1927)

Slovensko javnost je sredi 19. stoletja nedvomno ključno zaznamovala polarizacija, ki se je zgodila, "ko sta se soočila politični liberalizem in politični katolicizem".² "Liberalni tabor je izhajal iz mladoslovenskih liberalnih pobud, ki so jih artikulirali v najpomembnejšem liberalnem časopisu – časniku *Slovenski narod* (1868–1943)", katoliški tabor pa je leta 1873 ustanovil osrednji katoliški časnik *Slovenec* (1873–1945), in "oba časnika sta ob podpori enako mislečih listov razdelila slovensko javnost na liberalni in katoliški tabor".³ Časopisje je v razkolu in njegovem vzdrževanju odigralo pomembno vlogo, ločitev, ki je bila idejna in politična, pa je bila za slovensko javnost dolgo dokončna. Še posebno za obdobje med obema vojnama je "značilen proces politizacije vsega časopisja, ki se je spuščalo v srdite strankarske polemike in ustvarjalo napetosti ter na poseben način sililo bralce v politično ali svetovnonazorsko opredelitev".⁴ "Svetovno-nazorska ločitev med rimokatoliki in liberalnimi svobodomisleci" je dejansko vodila v razdor "v celotnem družbenem, političnem in kulturnem življenju na Slovenskem".⁵

² Amon, 2008, 14.

³ Prav tam.

⁴ Amon, 1996, 10.

⁵ Amon, 2008, 18.

Trenja, notranja nesoglasja in medgeneracijsko nerazumevanje so se nadaljevali tudi z vstopom Slovencev v novo državo, Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pretresali so vse posamezne politične tabore, tudi liberalnega. Liberalno Narodno napredno stranko so vodili 'starini' z Ivanom Tavčarjem, *Slovenski narod*, ki so ga izdajali, so brali "ljubljski meščani, starejši, v tradicijo zagledani izobraženci in učiteljstvo".⁶ Glasilo mladih liberalcev pa je postal leta 1920 ustanovljen ljubljanski dnevnik *Jutro*, ki je kot glasilo liberalne Samostojne demokratske stranke Gregorja Žerjave v slovenskem liberalnem taboru hitro prevzelo politično pobudo.

Časnike, ki so v prvi vrsti poročali o političnem dogajanju, je seveda odločilno zaznamovalo, da so nastali kot glasila političnega tabora oziroma politične stranke. Čeprav so si nekatere politične stranke prizadevale pridobiti vsejugoslovanski pomen, je večina glasil, tudi vsa pomembna slovenska, ostala ozko regionalno usmerjena. Večji časniki, kot so bili *Slovenec*, *Slovenski narod* ali *Jutro*, pa so v manjših krajih ustanavljali tudi podružnice. Značilnost, ki je zaznamovala časnikarsko dejavnost obdobja, je bilo tudi novinarsko delo strankarskih vodij. Pogosto so bili uredniki ali pa so uredniško delo "zaupali novinarjem, ki so posebej skrbeli za njihov osebni kult".⁷ Za politično usmerjenost časnikov je bilo odločilno, če je bila stranka, ki jo je list zastopal, v vladi ali opoziciji. "Medsebojna obtoževanja so bila glavno vsebinsko gradivo časopisov in srdite polemike so pogosto kršile vse kulturne in etične norme".⁸ "Informativni množični tisk se je v času parlamentarizma neločljivo povezoval in prepletal s političnim tiskom",⁹ zato v tem obdobju ni mogoče govoriti o politično neodvisnih časnikih. Šte-

⁶ Prav tam, 20.

⁷ Amon, 1996, 95.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam, 96.

vilo časnikov v Jugoslaviji je bilo v obdobju parlamentarizma res zelo veliko, in ker se je v tem času zamenjalo kar 24 vlad, je bilo zelo razgibano tudi zavzemanje stališč do posameznih vprašanj, ki so se razpenjale od agitacije do opozicijske kritike – seveda odvisno od trenutne sestave vlade.

Takšna je bila v grobem orisu “politična in medijska krajina”, ki je na Slovenskem dočakala porevolucionarni val ruske emigracije. Oblika emigracije in za tem naselitve je vsekakor močno vplivala na prve izkušnje emigrantov v njihovih novih domovinah. Razen nekaj posameznikov, ki so Rusijo zapustili leta 1917, in še nekaj več tistih, ki so domovino zapustili takoj zatem, ko so oblast prevzeli boljševiki, je ruska emigracija neposredna posledica državljanske vojne. Vojaško osebje, ki je po vojaškem porazu pred Rdečo armado prebегnilo čez mejo ali bilo evakuirano po morju, je predstavljajo prevladujoči del prvega ruskega begunskega vala. Spremljali so jih civilisti, ki so bili z njimi sorodstveno ali drugače povezani ali pa so se jim kako drugače pridružili v izgnanstvu. Pogosto je bila evakuacija le začasna rešitev, prav zaradi takšnih okoliščin so prvotna zatočišča le redko postala stalna, emigranti pa so si svoje življenje uredili tako, da bi bili v vsakem trenutku pripravljeni na vrnitev. Vsaj na začetku niso razmišljali o tem, da bi se v novo družbo vključevali s pretiranim sprejemanjem njenih značilnosti, temveč so v pripravljenosti čakali predvsem na možnost povratka. V takšnih okoliščinah je imela ruska emigracija poslanstvo, ki je presegalo zgolj fizično preživetje. To poslanstvo je pomenilo ohranitev vrednot in tradicij ruske kulture.¹⁰ Šele ko je postalo jasno, da Sovjetska zveza le ni tako hitro minljiva politična tvorba, so se počasi začeli dejavneje vključevati v okolje, v katerem so živeli. V Kraljevino SHS so prve večje organizirane skupine ruskih emigrantov prispele v

¹⁰ Raeff, 1990, 4.

letu 1921, med jugoslovanskimi mesti, ki so sprejela večje število ruskih emigrantov, so bili Beograd, Zagreb, Niš, Skopje, Mostar, Osijek in tudi Ljubljana.¹¹

Jutro: Hujskarije zoper naše brate Ruse

Ruski emigranti, ki so svoje zatočišče našli na Slovenskem, so se hitro znašli v *navzkrižnem* ognju katoliškega in liberalnega tabora. Obe strani sta težave ruskih emigrantov zlahka izkoristili za medsebojno obračunavanje. Ko so blizu Ljutomera aprila 1924 prebivalci ubili dva Rusa, ki sta bila zaposlena pri gradnji železnice, je *Jutro* odgovornost za dejanje nemudoma pripisalo klerikalcem. "Brutalno dejanje je samo posledica neprestanih klerikalnih hujskarij zoper pravoslavne naše brate Ruse in Srbe," piše *Jutro*, prizorišče umora pa da je ena najbolj zagrizenih klerikalnih občin.¹²

Rusi, ki so v Ljubljano prišli v begunskem valu v letu 1921, so dobili dovoljenje mestne občine, da se naselijo v lesenih barakah na Masarykovi cesti. V zapuščenih vojaških barakah, nekdanjenim vojnim ujetnikom, so zatočišče našli ruski emigranti vseh družbenih slojev z najrazličnejšo izobrazbo, pa tudi raznolikih političnih prepričanj in pogledov na rusko revolucijo in državljansko vojno. Podobno je bilo z ruskimi priseljenci, ki so stanovali na Ljubljanskem gradu. Prav izselitev ruskih dijakov¹³ iz stanovanj na Ljubljanskem gradu je bila tudi v vodilnih slovenskih časnikih najodmevnejša tema, vezana na ruske begunce v obdobju med obema vojnama. Šte-

¹¹ Brglez, Seljak, 2008, 43.

¹² *J, Uboj dveh Rusov na Kamenščaku pri Ljutomeru*, 3. 5. 1924, 4. *Jutro* ob tem dodaja: "Orožniki so aretirali že celo vrsto divjakov, ki so bili udeleženi pri tem divjaškem uboju. Pričakujemo, da bodo eksemplarično kaznovani." Prav tam.

¹³ "Ruski dijaki", nastanjeni na Ljubljanskem gradu, so bili predvsem ruski študenti ljubljanske univerze.

vilni ruski emigranti, ki so bili Rusijo prisiljeni zapustiti pred zaključkom študija, so v novi domovini iskali možnosti za njegovo dokončanje in mnoge študente je v Ljubljano privabilo dejstvo, da so na ljubljanski univerzi našli priložnost za nadaljnji študij.¹⁴

Na ljubljanski univerzi je po podatkih *Društva ruskih znanstvenikov* leta 1923 študiralo 167 ruskih visokošolcev (med njimi 19 študentk), ki niso prejemali nobene podpore državne komisije za ruske begunce.¹⁵ Razmere, v katerih so ruski študenti bivali v Ljubljani, so bile izredno slabe. Večji del visokošolcev je stanoval na ljubljanskem gradu, manjši pa v barakah pri ljubljanski železniški postaji, običajno v neurejenih prostorih brez ustreznega pohištva, ogrevanja in razsvetljave.¹⁶ "Stanovanja na Gradu so vlažna, priprav za kuhanje čaja ni nobenih. Hrano dobivajo enkrat na dan iz kuhinje "zemске zveze" pri barakah in še to ne vsak dan. Ker je skoraj nemogoče dobiti kak zaslužek, uživajo akademiki kronično premalo hrane, kar se opaža tudi na njihovi zunanosti."¹⁷ In v nasprotju z ruskimi štu-

¹⁴ Tako *Jutro* kot *Slovenski narod* navajata, da je leta 1922 na ljubljanski univerzi študiralo 145 ruskih dijakov, večinoma študentov tehnike. *J*, 3. 3. 1922, 3; *SN*, 11. 3. 1922, 2. *Slovenski narod* leto dni kasneje, leta 1923, navaja številko 167 ruskih visokošolcev. *SN*, 1. 5. 1923, 3. Pregled podatkov o vpisu na ljubljansko univerzo od njene ustanovitve do zimskega semestra 1924/25 pokaže, da se je na univerzitetni študij v teh letih vpisalo 279 ruskih študentov. Zabeleženo je, da je v tem obdobju diplomiralo 32 ruskih študentov, nekaj jih je absolviralo, precej tudi zaprosilo za odpustnico s fakultete. Vir: Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (ZAMU), Univerzitetna matrika zimski semester 1919/20-1924/25.

¹⁵ *SN*, *Ruski visokošolci v Ljubljani*, 17. 3. 1923, 4.

¹⁶ "Brez luči, brez kurjave, brez posteljnega in telesnega perila so in ležijo večinoma na golih deskah." V: *J*, *Ruski dijaki v Ljubljani*, 3. 3. 1922, 3. Da je bil njihov položaj skrb vzbujajoč, pričajo številni časopisni članki, prireditve in iniciative v podporo in pomoč ruskim študentom. Barakarsko življenje ruskih begunciev v Ljubljani nazorno opisuje tudi Peter Borisov (1952).

¹⁷ *SN*, 17. 3. 1923, 4.

denti v Beogradu in Zagrebu “ne dobivajo ljubljanski ruski visokošolci nobenega perila, oblek ali čevljev”.¹⁸

Problematika nastanitve ruskih emigrantov na Ljubljanskem gradu se seveda umešča v širše pereče vprašanje stanovanjske zaščite, ki je bila v tistem času pomemben element socialne zaščite in je v obdobju po prvi svetovni vojni tudi dosegla svoj vrh. Vojna in razmere po njej so zaostрили socialne razmere, pa tudi prebivalstvo je bilo (med drugim pod vplivom revolucije) željno večjih sprememb na tem področju. Stanovanjska zaščita, ki je trajala od decembra 1918 do maja 1928, je bila “pomemben socialnopolitični ukrep države za reševanje stanovanjskih problemov in ublažitev socialne stiske materialno najbolj ogroženih ljudi”.¹⁹ Narodna vlada SHS je konec leta 1918 zaradi velike stanovanjske stiske izdala *Uredbo o pravici občin do posega po stanovanjih*,²⁰ ki je stanovanjskemu uradu omogočal odvzem vseh praznih in odvečnih stanovanj, uradi pa so po odvzemu odločali tudi o dodelitvi stanovanj.

Slovenski narod: Človekoljubje občinskega sveta

Slovenski narod je februarja 1924 prvi z ogorčenjem opozoril na ‘človekoljubje občinskega sveta’ in predlog ljubljanskega svetnika, komunista Franca Čepeljnika, da se “ima vsem ‘vranglovcem’ na Gradu (nota bene: po večini ruski dijaki!) odpovedati stanovanje in da se pozove vlada, da jih izžene iz naše države”.²¹ Potem ko je večina v občinskem svetu sprejela sklep, da je treba zadevo prednostno obravnavati, je *Slovenski narod* potezo črno-rdeče mestne koalicije označili za nezaslišano: “Kaj poreče z ozi-

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Kresal, 2005, 167.

²⁰ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 19.

²¹ *SN, Človekoljubje občinskega sveta*, 28. 2. 1924, 4.

rom na ta 'človekoljubni' sklep črnordeče koalicije naša ljubljanska vlada. Ali bo trpela, da ljubljanski boljševiki postavijo na cesto bedne ruske dijake?"²² Ogorčenje nad 'škandaloznim' ravnanjem mestne koalicije se v naslednji izdaji le še stopnjuje. "Naši mestni očetje so v svoji neizmerni dobroti"²³ sprejeli predlog, ki zahteva, da ruski dijaki zapustijo svoja bivališča na Gradu. "V snegu in mrazu sredi študij, v bedi in pomanjkanju, daleč od rodne grude in dragih svojcev, v težki borbi za obstanek,"²⁴ študente izseliti iz stanovanj ni prav, piše *Slovenski narod*. "Ta človekoljubni ukaz iz ust socijalno čutečih voditeljev Zveze delovnega ljudstva je namenjen siromašnim ruskim emigrantom, po večini dijakom, ki niso prav nikomur na poti, ker stanujejo tam, kamor so avstrijski trinogi pred leti zapirali nacijonalno čutečo slovensko inteligenco."²⁵ Tudi v nekdanjem avstrijskem zaporu "nima ta raja miru pred tisto gospodo v občinskem svetu, o kateri pravi *Slovenec*, da se je lotila z vso ljubeznijo in spretnostjo socijalnega dela".²⁶ Težko je razumeti, dodaja časnik, da so za predlog glasovali "nosilci krščanske ideje, ki se tako radi trkajo na prsa, češ poglejte, kako smo pravični in usmiljeni in kako visoko je razvit nas socijalni čut".²⁷ Jugoslavija seveda ni bila edina država, kjer je zatočišče našla ruska emigracija, je pa Ljubljana, kakor piše *Slovenski narod*, "edino mesto, ki jo hoče vreči na cesto," in "v tem oziru tvorijo naši občinski očetje častno in vsega spoštovanja vredno izjemo".²⁸

²² Prav tam.

²³ *SN, Nujni predlog*, 29. 2. 1924, 4.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

Slovenec: *Vedno isti* in *Naše slovanstvo*

Še preden se je v maju 1924 v časopisih začel drugi krog intenzivne razprave o Rusih na Ljubljanskem gradu, so se liberalna in klerikalna peresa razpisala na temo veličine in kvalitete svojega *slovanstva*. V dokazovanje in pisanje o tem, kateri politični tabor je bolj proslovansko naravnan, so bili vključeni tudi na Slovenskem živeči Rusi. Katoliški *Slovenec* je v dveh uvodnikih *Vedno isti*²⁹ in *Naše slovanstvo*³⁰ odločno zavrnil obtožbe demokratskega časopisja, da je ljudska stranka "jugoslovanski državi sovražna, da srbstvo mrzi, ker mrzi jugoslovansko idejo sploh,"³¹ ter hkrati goreče zagovarjal zgodovinsko trdnost in čistost svoje slovanske države. Smer naše politike je bila vedno odločno slovanska, piše *Slovenec*, in tudi ko se je "konservativna smer pretvarjala v moderno ljudsko, je slovanska ideologija ostala in njen največji predstavitelj je bil Krek".³² Mentaliteta narodnonapredne stranke je bila, kakor piše *Slovenec*, "vse-skozi nemška, centralistična, protidemokratična, neslovanska",³³ "vseslovansko idejo je markiral zlasti Ivan Hribar, toda v popolnoma neslovenskem smislu – kot politično premoč carizma".³⁴ In če je jugoslovanstvo ljudske stranke 'pristno slovansko', "zasidrano v krščanski veri kakor pri vseh velikih Slovanih",³⁵ je pri slovenskih liberalcih, nasprotno, vse le odeto v slovansko prevleko.

Potem ko je katoliški *Slovenec* na naslovnici zaporedoma objavil članka, v katerih zagovarja svojo slovansko držo, se je najprej oglašilo *Jutro*. "*Slovenec* se je že v dveh uvodnikih spravil na nehvale-

²⁹ *S, Vedno isti*, 3. 5. 1924, 1.

³⁰ *S, Naše slovanstvo*, 4. 5. 1924, 1.

³¹ *S, Vedno isti*, 3. 5. 1924, 1.

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ *S, Naše slovanstvo*, 4. 5. 1924, 1.

žno in obupno polje: On skuša dokazati, da so klerikalci ostali 'vedno isti' ter da so že od pamtiveka najboljši Jugosloveni in celo najvzornejši Slovani."³⁶ Veliki bratje so naši klerikalci, piše *Jutro*, le tistim Rusom, ki so onstran Urala, Rusom, "ki so uživali na ljubljanskem gradu košček našega 'gostoljubja' pa je klerikalni režim v ljubljanski mestni hiši brezsrčno pognal na ulico ter jih oropal še zadnjega skromnega zavetišča".³⁷ Na pisanje klerikalnega glasila in njegovo postavljanje s slovanstvom se je odzval tudi *Slovenski narod. Slovenec*, pravijo v *Slovenskem narodu*, v posebnem članku dokazuje, da so klerikalci med Slovani edini, ki izvajajo resnično slovansko politiko. "Kot prepričani *Slovani* hočejo sedaj biti seveda tudi prijatelji Rusije, čeprav je bil *Slovenec* vedno sovražno razpoložen nasproti Rusom" in je v času trajanja prve svetovne vojne "pisal o njih tako grdo, hujše in grše, kakor katerikoli nemški list".³⁸

'Brezsrčnost', 'smrdeča mrhovina' in ruske stanovanjske razmere

Tudi v ljubljanskem občinskem svetu imajo večino stranke, ki nočejo ničesar slišati o "veliki slovanski misli, ki bi naj družila vse slovanske narode v močno politično in kulturno enoto,"³⁹ po seji sveta maja 1924 piše *Slovenski narod*. V katoliškem taboru so bili po njegovem mnenju vedno sovražniki slovanske ideje zato, ker je "pretežna večina Slovanov pravoslavne vere in se zaradi tega boje, da

³⁶ *J, Lepi Slovani*, 6. 5. 1924, 2. "To lahko dokazujejo katoliški znanstveniki semenišnikom ali pa volilcem posl. Stanovnika, ostali javnosti kaj takega dopovedovati je pa naravnost impartinentno izzivanje." In dodaja: "Če pravi *Slovenec*, da so klerikalci ostali 'vedno isti' je to res. Bili so in bodo vedno izdajalci slovenstva in slovanstva, dokler bodo rimski hlapci."

³⁷ Prav tam.

³⁸ *SN, Slovenec in Rusija*, 10. 5. 1924, 2.

³⁹ *SN, Brezsrčnost*, 24. 5. 1924, 3.

bi trpel škodo njih katolicizem, ako bi prišlo do politične ali kulturne združitve vseh slovanskih narodov”.⁴⁰ Prav tako naj bi bili slovanskemu sožitju in združevanju nenaklonjeni socialisti, ki so bili na Slovenskem “vedno anacijonalni in so sanjali vedno samo o internacijonalni, kjer bi naj narodnost ne igrala nobene vloge”⁴¹ ter komunisti kot produkt povojnih razmer, ki se je razvil iz socialistov in se šteje le za “podružnico ruskega boljševizma, ki takisto zametuje ideje kakršnekoli slovanske vzajemnosti”.⁴² Vse tri skupine, v uvodu v razpravo o ruskih dijakih na Gradu ugotavlja *Slovenski narod*, združuje načelno nasprotovanje slovanski ideji.

Nositelji slovanske ideje v predvojni Rusiji, piše *Slovenski narod*, so bile “meščanske stranke in deloma tudi skupine socijalnih revolucionarjev”⁴³ in po vojni so njihovi podporniki zapustili Rusijo, prišli so tudi v Slovenijo. “Mirno tu žive, nikomur niso v napoto. Veseli so, ako najdejo košček kruha, da se skromno preživljajo. Politično se ne udelejštujejo in vsaka propaganda za svoje ideje in za cilje jim je tuja.”⁴⁴ Med njimi so seveda tudi mlajši ljudje, ki so zaradi razmer prekinili študij v domovini in obiskujejo univerzo v Ljubljani. “Brez izjeme so to veliki siromaki. Ponajveč si po dnevi s trdim delom služijo kruh, ponoči pa se uče. Da bi imeli vsaj streho nad svojo glavo, jim je mestni magistrat takrat, ko so tam odločevali še — ljudje, nakazal skromno stanovanje na Gradu.”⁴⁵ Medtem so v občinskem svetu “zavladale stranke, ki sovražijo in mrze nacijonalno čuteče Slovane v obče, nacijonalne Ruse še posebej”,⁴⁶ saj jih eni “sovražijo

⁴⁰ Prav tam

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam.

zato, ker so pravoslavni, drugi pa zato, ker so baje buržuji in nasprotniki ruskega boljševizma”.⁴⁷

Sovraštvo, ki naj bi ga črno-rdeča mestna koalicija gojila do slovanske ideje, trdi *Slovenski narod*, se nazorno kaže v predlogu, da naj mestna občina “vrže na cesto vse ruske dijake na Gradu in da naj vlado pozove, da jih izžene iz naše države”.⁴⁸ Takšnega predloga bi se moral po mnenju časnika sramovati vsak. “Toda naši mero-dajni občinski očetje so ljudje drugega kova. Oni se ne sramujejo te brezsrčnosti in brutalnosti.”⁴⁹ Posebno odmeven zaplet na seji je povzročil socialdemokrat Tokan, ki je ruske študente imenoval ‘smrdeča mrhovina’⁵⁰ in ker “tako surove označbe za brate Ruse do-slej gotovo ni zagrešil še nihče”,⁵¹ ga je časnik nemudoma vzel pod drobnogled. Tokan, piše *Slovenski narod*, se je rodil na Češkoslovaškem, “kateri je le čestitati, da se je srečno iznebila tega ‘ljudomilega’ socijalista”.⁵² Ko je prišel v Ljubljano, se je zaposlil pri Kranjski stavbeni družbi, kasneje pa v Katoliški tiskarni, “kjer je bila baje nje-gova prva visoka šola za srčno kulturo, s katero se danes tako uspešno proslavlja pred svetom”.⁵³ V okviru obravnave stanovanjskih

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam. Tokan se sicer kasneje zagovarja, da je izjavil le, da so “ležali na posteljah kot mrhovina”. *SN*, Ruski dijaki na Gradu. 29.5.1924, 3.

⁵¹ *SN*, *Kdo pa je ta Tokan?*. 25. 5. 1924, 4.

⁵² Prav tam.

⁵³ Prav tam. Navedeno zanika *Slovenec*. “G. Tokan nikdar ni bil urednik Jugoslovanske tiskarne, pač je bil g. Tokan v Novem mestu svojčas navdušen Sokol in je še danes vnet zagovornik sokolskega Tabora v Ljubljani”⁵³. S, *Kdo je ta Tokan*, 29. 5. 1924, 5. Tokan res ni bil urednik v Jugoslovanski tiskarni, pritrjuje *Slovenski narod*, ker takrat, “gospodje okrog Slovencev o Jugoslovenstvu še sanjali niso, bil pa je uradnik v Katoliški tiskarni, kar danes ponavljamo s pozivom, naj zanika to ugotovitev, če more”. *SN*, *Zatajili bi ga radi*, 31. 5. 1924, 4.

afer v mestu, poroča *Slovenec*, je Tokan izjavil, da občina ni dolžna skrbeti za zasilna stanovanja, ima pa moralno in socialno dolžnost do svojih občanov. "Nastal [je] velik krik, ko je šlo za to, da se odpove ruskim dijakom stanovanje na Gradu," je dejal Tokan, "čeprav se je ugotovilo, da v teh dvoranaх veliko procentov ni dijakov, marveč je med njimi mnogo pustolovcev, da jim ni para."⁵⁴ Tokan je stanje na Gradu osebno preveril, ne z namenom, da vrže dijake iz stanovanja, temveč da bi našel prostor za deložirance, pri čemer je ugotovil, da je red "pod vsako kritiko", ker to pravzaprav "niso dijaška stanovanja, to je ljubljanska postaja ljudi, ki prihajajo in odhajajo".⁵⁵ Zato je po njegovem mnenju treba ugotoviti, koliko je res dijakov. "Ti naj ostanejo. Sumljivi ljudje pa naj se odpravijo in naj se napravi stanovanje za občanarje."⁵⁶

'Ruska bitka' v mestnem svetu se je nadaljevala na naslednji seji, ko je po poročanju *Jutra* vladajoča koalicija zlila "ves svoj žolč proti tukaj živečim našim ruskim bratom in jih sklenila s cinično brezsrčnostjo pometati iz siromašnih stanovanj na Gradu na cesto".⁵⁷ Zaman je demokratski svetnik Vidmar, kakor poroča *Jutro*, apeliral na slovansko gostoljubnost in človekoljubnost, občinski svetnik Tokan se je namreč "vnovič izbruhal na način, da je župan sam, njegov somišljenik, občutil potrebo, da graja njegove neparlamentarne izraze".⁵⁸ Vidmar je bil nad obravnavo ruskih beguncev ogorčen. "Način, kakor se razpravlja v tej zbornici o bednih Rusih, je škandal ne samo za občinski svet, ampak sramota za ves naš narod."⁵⁹ Ni pomembno, je govoril Vidmar po poročanju *Jutra*, kaj se trenutno in

⁵⁴ S, Ljubljanski občinski svet, 24. 5. 1924, 3-4.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ J, *Ljubljanski občinski svet. Rusko "mrhovino" na cesto!*, 28. 5. 1924, 2.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prav tam.

se je v preteklosti dogajalo v Rusiji, "ruski dijaki, ki žive pri nas, so pridni, dobri in dostojni in pravi škandal bo, če jih vržemo na cesto".

O živahni razpravi o izselitvi Rusov poroča tudi *Slovenec*, ki pozornost namenja ugotovitvam o stanovanjskih razmerah na Ljubljanskem gradu. "Ruski dijaki zasedajo 2–3 veliki dvorani, ki pa so v takem stanju, da to pač ni več akademsko. Koliko Rusov stanuje tam, ali 40 ali 50, mestni gospodarski urad sam ne ve, kakor tudi ne ve, če so to res sami dijaki in če se ne zbirajo vmes tudi drugi ljudje in če ni grad, kot je bil že včasih, stari avstrijski 'Personal-sammelstelle'".⁶⁰ Ker so stanovanjske razmere v mestu kritične, dodaja *Slovenec*, je treba izdelati načrt za adaptacijo prostorov na Gradu, ki se namenijo deložirancem, ter da se "odpovedo ti prostori beguncem dijakom, ki pa naj se puste v teh prostorih še do konca šolskega leta".⁶¹ Predloga za izselitev ni vodilo sovraštvo, je po zapisih v *Slovincu* pojasnjeval tudi župan Perič, temveč le dejstvo, da bi prostore na Gradu želeli urediti za družinska stanovanja, za samske posameznike pa bi lahko priskrbeli primernejša manjša stanovanja. Poročevalcev, ki kritizirajo razmere na Gradu, ne vodi "nobena strast, nobeno sovraštvo proti Vranglu",⁶² je v burni razpravi zatrjeval tudi komunist Lemež, in obenem dodal, da se za vranglovce namenajo milijoni, "za naše reveže in za naše najnujnejše socialne potrebe pa ni ficka".⁶³

Slovenski narod, ki je problematiki ruskih dijakov na Ljubljanskem gradu med vsemi tremi dnevnimi časniki namenil največ prostora, poroča, da je tudi druga mestna seja "pokazala staro sliko, kako umeva klerokomunistična večina gostoljubje".⁶⁴ Predstavljeno je bilo poročilo socialno političnega odseka o rezultatih komisij-

⁶⁰ *S, Stanovanja na gradu – ruske stanovanjske razmere*, 28. 5. 1924, 4.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ *SN, Ruski dijaki na Gradu*, 29. 5. 1924, 3.

skega ogleda, ki se ga je udeležil tudi mestni fizikat⁶⁵ in opisuje slabo stanje ljudi, stanujočih v kazematah. Poročilo konkretno o ruskih beguncih in dijakih navaja, da so zaposleni ruski begunci nastanjeni v veliki dvorani v prvem nadstropju, ki jo je mogoče preurediti v stanovanja za deložirane družine iz kazemat in iz mesta. Ruski dijaki bivajo v dveh ali treh velikih sobanah, vendar so jih “dobili v takem stanju, da ni v njih red akademski”.⁶⁶ Ugotavljajo, da na Ljubljanskem gradu stanuje od 40 do 50 dijakov, ker pa uradnih evidenc o tem ni, ni znano, kdo ti dijaki so. Socialnopolitični odsek je zato predlagal, da stanovanjski urad izdela načrt za adaptacijo dvoran in njihovo preureditev v stanovanja ter iz njih izseli ruske begunce, ki morajo dvorane takoj izprazniti. Ruskim dijakom se omogoči bivanje na Gradu do konca šolskega leta, po tem pa se tudi prostori, kjer stanujejo ruski dijaki, preuredijo v stanovanja.

Tudi *Slovenski narod* izpostavlja govor univerzitetnega profesorja Vidmarja in ob tem, kar sta o njem poročala tudi *Slovenec* in *Jutro*, dodaja, “da so ti Rusi, ki so pri nas, toliko prestali, da se ni čuditi, če so v čevljih ležali na postelji”⁶⁷ ter da je v občinskem svetu iskren le svetnik Lemež, ki je v svojem govoru lepo razjasnil ozadje občinskih političnih spletk, ko je dejal, da so pravi motivi za izselitev v njegovi kritiki caristične Rusije. Vidmarja pa je celotna razprava vidno razburila, saj je vzkliknil celo, “naj vas bo sram, da iz političnih vzrokov mečete ven Ruse!”.⁶⁸ Čeprav je bil podan tudi predlog, da se vsem deložiranim ruskim beguncem zagotovijo nadomestna stanovanja, so svetniki sprejeli le predlog za takojšnjo deložacijo na Gradu stanujočih zaposlenih ruskih beguncev, dijaki pa da se izselijo konec šolskega leta.

⁶⁵ Nekdaj urad za higieno in preprečevanje bolezni.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prav tam.

Jutro: Klerikalna ljubezen za ruske begunce

Afere z izgonom ruskih dijakov z Ljubljanskega gradu časnik *Jutro* ni pozabil niti leto dni pozneje, ko si je ob poročanju o predavanju Franca Grivca in njegovem pozivu navzočim, naj "bodo dobri tudi proti ruskim emigrantom pri nas", seveda privoščil prisotnega škofa Jegliča. V obraz naj bi mu bila, kakor piše *Jutro*, "udarila rdečica", ko se je spomnil, "na kako nečloveški način je vrgla njegova stranka, ko je imela v rokah mestno občino, z ljubljanskega Gradu Ruse, in ko se je spomnil, kolikokrat je *Slovenec* psoval ruske begunce, ki so se zatekli pred terorjem v našo državo".⁶⁹ Razlog za nenadni obrat naj bi bile bližajoče občinske volitve v Ljubljani, na katerih naj bi klerikalci potrebovali ruske glasove. Po volitvah bi seveda, tako poroča *Jutro*, "klerikalni režim Ruse pregnal še iz skromnih barak pred železnico, kakor jih je pregnal z Ljubljanskega gradu". Niti klerikalna predavanja niti škofovski obiski zato po mnenju časnika ne morejo popraviti nečloveških dejanj, ki jih je SLS zagrešil nad Rusi. "Naše mnenje je, da prihajajo zelo pozno na dan s svojo krščansko ljubeznijo," so nezaupljivo zapisali v komentarju aktualne teme nekaj dni zatem, klerikalni tabor pa so odkrito okrivili za večletno gonjo proti ruskim emigrantom.⁷⁰ Tudi *Slovenski narod* izгона ruskih visokošolcev z Ljubljanskega gradu ne more pozabiti in leto dni pozneje, po odmevnem predavanju Frana Grivca o *Preganjanju krščanstva v Rusiji*, v članku *Koga obsoja poštena Ljubljana?* obračuna z "ogabno politično špekulacijo z bednimi ruskimi emigranti".⁷¹ Slovenski klerikalizem, kakor piše *Slovenski narod*, je "uprizoril v Sloveniji takoj spočetka divjo gonjo proti Rusom, ki jih je med svojimi pristaši tako očrnil, opsoval in oblatil, da bi morali vsi brez izjeme umreti od la-

⁶⁹ *J*, 19. 2. 1925.

⁷⁰ *J*, *Klerikalna ljubezen za ruske begunce*, 24. 2. 1925.

⁷¹ *SN*, *Koga obsoja poštena Ljubljana?*, 20. 2. 1925, 2.

kote”.⁷² “Škofova klika se ni omejila samo na javno gonjo proti Rusom potom časopisja in agitacije, temveč jim je tudi dejansko škodovala kjerkoli je mogla.”⁷³ Prav katoliški tabor je po mnenju *Slovenskega naroda* zaslužen za psovko *vranglovci* in prav klerikalci niso naredili ničesar, “ko je ljubljanski občinski svet lani sprejel nečloveški sklep, da morajo vsi ruski dijaki zapustiti stanovanje na Gradu”.⁷⁴

Še nedolgo tega je klerikalno časopisje s *Slovencem* na čelu, piše *Jutro*, ovajalo avstrijskim oblastem vsakega, ki je potoval v Rusijo na slovanske kongrese.⁷⁵ Tudi kasneje ni bilo drugače, saj “to časopisje ni bilo niti najmanj naklonjeno ruskim beguncem, ki so našli v naši državi gostoljubno streho”.⁷⁶ Katolištvo je “z naravnost peklenško zlobnostjo in brezsrčnostjo haranguiralo proti Rusom, štelu državi vsako skorjico kruha, ki so jo bili deležni ruski begunci pri nas, v zločin, zahtevalo neprestano, da se žrtve boljševizma izžene iz Jugoslavije in malo je manjkalo, da klerikalci preganjanja ruskih beguncev niso proglasili za versko dolžnost”.⁷⁷ Najsramotnejša je bila po mnenju *Jutra* seveda njihova “kampanja proti ruskim dijakom v Ljubljani, ki se je končala s tem, da so pognali revne ruske dijake iz bornih mestnih kvartirjev na Gradu”.⁷⁸ Po vseh letih njihovega bivanja na Slovenskem jih *Slovenec*, “še vedno smatra kot goste, dasi so se v dolгих letih popolnoma asimilirali našim razmeram ter so si mnogi pridobili tudi naše državljanstvo”. Zaradi vsega tega je “nenadna ljubezen škofijskega tabora napram ruskim emi-

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Prav tam. “Nepopisna je krivica, ki so jo trpeli Rusi med nami po zaslugi te jezuitske družbe.”

⁷⁵ *J, Klerikalna ljubezen za ruske begunce*, 24. 2. 1925, 2.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam. Dodaja: “Gorje ti, če si branil ruske begunce! Oklevetali so te kot carista in Wranglovega krvoločneža, proglasili za reakcionarja in pasjo dušo!”

grantom" sumljiva in verjetno "v zelo tesnih zvezah z volitvami".⁷⁹ Vendar, kakor dodaja *Slovenski narod*, ruski begunci "poznajo vaše črne duše in se s studom obračajo od dvoživk, ki so jih še včeraj psovale s 'smrdečo mrhovino', danes, ko bi potrebovale njihove glasove, jih pa vabijo s predavanji in poseti visokih gostov".⁸⁰

"Nikoli nam ni prišlo na misel, da bi hoteli ruske begunce izkoriščati v strankarske namene",⁸¹ se februarja 1925 branijo v *Slovincu*, v nasprotju z 'demokratskim blokom', ki je v *Jutru* in *Slovenskem narodu* ruske volivce na volitve pozival.⁸² Volilna pravica, ki tujim državljanom slovanske narodnosti omogoča voliti, je ruskim beguncem prinesla le neprijetnosti, v njihovem imenu razmišlja *Slovenec*. Ker so povsem odvisni od sočutja lokalnega prebivalstva, "nimajo veselja vmešavati se v naše politične boje",⁸³ in bolj ko opazujejo politične boje, "toliko bolj dozoreva [v njih] prepričanje, da ne bi bilo pametno, ako bi se kot tuji državljani posluževali čudne volilne pravice v naši državi".⁸⁴ Kljub temu dve leti kasneje tudi sami objavijo poziv,⁸⁵ v katerem ruske volivce pozivajo, naj glasujejo za ljudsko stranko, sočni časopisni spopadi pa se nadaljujejo.

* * *

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ *SN, Dvoživke*, 18. 2. 1925, 3. Gre za dobrodelno predavanje Frana Grivca za ruske begunce in obisk škofa Jegliča v ruskih barakah pri Kolodvoru.

⁸¹ *S, Strankarstvo ruskih beguncev*, 22. 2. 1925, 2.

⁸² Pod volilni poziv v ruskem jeziku z naslovom *Bratje Rusi!* je podpisan Ruski oddelek Slovanskega komiteja Narodnega bloka. V: *J*, 5. 2. 1925 in *SN*, 5. 2. 1925.

⁸³ *S*, 22. 2. 1925, 2.

⁸⁴ Prav tam. "V Ljubljani je vsega skupaj vpisanih morebiti okoli 50 (petdeset) ruskih volivcev. A tudi ti so po večini ostali doma."

⁸⁵ *S, Ruski volivci!*, 10. 9. 1927, 3.

Položaj ruskih emigrantov na Slovenskem po letu 1921, ko so v Kraljevino SHS prišle prve večje skupine, je bil nedvomno težaven in kot takšen hitro hvaležna tema za tedaj že dobro uveljavljeno medsebojno klerikalno-liberalno politično obračunavanje, ki ni pozabilo na širši kontekst 'ruskega problema'. Večina Rusov je na Slovenskem živela v neurejenih razmerah, časopisje je dnevno poročalo o njihovem težkem socialnem položaju, humanitarnih akcijah v njihovo korist, redno so se njihove usode beležile tudi v časopisnih črnih kronikah. Lokalne politične strasti v vseh treh slovenskih časnikih, *Jutru*, *Slovincu* in *Slovenskem narodu*, so v tistem obdobju najbolj razvnele tri teme, povezane z ruskimi emigranti: izgon ruskih visokošolcev z Ljubljanskega gradu, obisk škofa Jegliča v ruskih barakah pri Kolodvoru in predavanje Frana Grivca v korist ruskim beguncem, ki so jih časniki redno umeščali v širši politični kontekst. Odnos, ki sta ga tabora gojila do ruskih beguncev na Slovenskem, je vedno izražal tudi splošno politično usmerjenost obeh, predvsem glede odnosa do Rusije in slovanskih idej. *Slovenski narod* in *Jutro* sta v svojih zapisih ruskim emigrantom pri nas vselej zelo naklonjena. Objavljanje slovanskih avtorjev v časopisih, tudi učenje ruščine in izražanje simpatij s Slovani nasploh in Rusi še posebej, je bilo za časnika izrazito pomembno. Katoliški tabor je po mnenju obeh časnikov veljal za velikega nasprotnika slovanstva, Rusije in s tem tudi ruskih beguncev. Proruski obrat je bil na prvi pogled dejansko res težji prav za tabor ljudske stranke, saj ga je še v obdobju neposredno pred prvo svetovno vojno zaznamoval izrazito negativen odnos do Rusije. Vendar so se v obdobju pogostih političnih obratov, odvisnih med drugim od preštevilnih menjav vlad, lahko hitro spreminjala tudi politična stališča, kar je vsekakor predstavljalo izvrstno gradivo za nove kroge časopisnih spopadov.

Bibliografija

AMON, S. (1996): *Tisk in politika v Jugoslaviji 1918–1941*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

AMON, S. (2008): "Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797 do 1945", *Javnost*, 15, 9–24.

AMON, S., ERJAVEC, K. (2011): *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

BORISOV, P. (1952): *Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani. Kolonija ruskih emigrantov v "barakah" pri Kolodvoru*. Arhiv Republike Slovenije III, 1315-5, 27. 11. 1952.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945*, Ljubljana, Inštitut za civilizacijo in kulturo.

KRESAL, F. (2005): "Stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni v Sloveniji", *ARHIVI* 28, 2, 165–173.

RAEFF, M. (1990): *Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration 1919–1939*. New York, Oxford. Oxford University Press.

VATOVEC, F. (1937): *140 let slovenske žurnalistike*, Maribor, Samozaložba.

Jutro (J) (1922–1927), Ljubljana, konzorcij Jutra.

Slovenec (S) (1922–1927), Ljubljana, Ljudska tiskarna.

Slovenski narod (SN) (1922–1927), Ljubljana, Narodna tiskarna.

IGOR GRDINA¹

Inteligenca v Rusiji, intelektualci v Sloveniji

Izvleček: Na Zahodu je država v kompleksnih procesih najprej spontane in nato oblastno dirigirane modernizacije v svoj aparat vključevala izobražence; ti se že zaradi tega niso oblikovali kot enotna in opozicionalna skupina prebivalstva. Pripadali so najrazličnejšim nazorskim usmeritvam, v javnem prostoru pa so delovali kot intelektualci. V posebnih razmerah, v katerih se je razvijal avtokratsko vladani Ruski imperij, ki se je v modernizacijske procese po tujih zgledih vključeval na ukaz "od zgoraj" (Peter I., Katarina II., Aleksander II.), pa so se izobraženci oblikovali kot posebna skupina prebivalstva – inteligenca. Zanje je bilo značilno kritično oziroma opozicionalno stališče do oblasti. Ko se je ta sloj po razpadu imperatorske oblasti, ki se ni bila sposobna zadosti hitro dovolj radikalno reformirati, leta 1917 znašel za državnim krmilom, je kontrolo nad njim zaradi nesposobnosti za konstruktivno delo tudi hitro izgubil; nasledili so ga poklicni revolucionarji, ki so bili njegovi tekmeči v opozicionalnem stališču do carstva. Inteligenca se je potem v veliki meri podala v emigracijo, kjer je sprva poskušala delovati podobno kot v Rusiji, vendar so njene pripadnike drugačne razmere v državah gostiteljicah usmerjale v položaj intelektualcev. V sovjetski Rusiji je na novo vzgojena inteligenca dobila drugačno vlogo: zagotavljala naj bi strokovnost pri izgradnji socializma. Tako je bilo tudi v Kraljevini Jugoslaviji oziroma v Sloveniji, kjer se je

¹ Ddr. Igor Grdina je znanstveni svetnik na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU, redni profesor na Univerzi v Novi Gorici in raziskovalec na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: igor.grdina@zrc-sazu.si.

koncept intelligence pojavil šele v njeni sovjetski varianti po komunistični revoluciji.

Ključne besede: inteligenca, Rusija, intelektualci v emigraciji, Slovenija

UDK: 930.1(47)

Intelligentsia in Russia, Intellectuals in Slovenia

Abstract: During their complex, initially spontaneous and later predominantly dictated modernisation, the western countries accepted intellectuals into their state apparatuses. As a result, the latter never formed an independent, oppositional group of citizens. They subscribed to various ideological trends while working as intellectuals in the public sphere. Russia, on the other hand, underwent a different process. Under the special circumstances accompanying the development of an autocratically ruled Russian Empire, which was drawn into modernisation processes by orders 'from above' (Peter I, Catherine II, Alexander II), the educated stratum organised itself as a particular group of citizens – the intelligentsia. These were crucially defined by their critical attitude to the government. In 1917, following the downfall of the imperial rule, which was incapable of a quick and radical self-reform, this stratum found itself in the ruler's capacity, but their inability for constructive work soon deprived them of power. They were superseded by professional revolutionaries, who were their rivals in opposing the Empire. Most of the intelligentsia emigrated abroad, where they initially tried to work as they had in Russia, but the new currents in their host countries transformed their status into that of intellectuals. In Soviet Russia, on the other hand, the newly trained intelligentsia gained a different role: they were to ensure a professional construction of socialism. This was likewise the case in the Kingdom of Yugoslavia, including Slovenia, where the con-

cept of the intelligentsia first appeared in its Soviet variety, after the Communist revolution.

Key words: intelligentsia; Russia; émigré intellectuals; Slovenia

V enem najdramatičnejših trenutkov ruske in svetovne zgodovine, ko so armade Tretjega Reicha zlovešče trkale na moskovska vrata, je Josif Visarionovič Stalin v svojem daleč najodmevnejšem govoru – namenjen je bil počastitvi 24. obletnice oktobrskega prevrata ter utrjevanju v spopadu z nacionalsocialistično Nemčijo in njenimi sateliti na hitro skovanega patriotizma – Sovjetsko zvezo prikazal kot utrjeni tabor, ki se uspešno zoperstavlja mračnim osvajalskim silam. Če upoštevamo, da je minil le pičel mesec od dni, ko se je Hitler drugič – in dejansko tudi zadnjič – zares približal vojaški zmagi v drugi svetovni vojni (ko je še bila evropska),² je treba reči, da je usmerjevalec politike *Komunistične internacionale* ter predsednik *Državnega komiteja z obrambo* in *Sveta ljudskih komisarjev ZSSR* svoje misli formuliral nenavadno zbrano in koncizno. Sleherna beseda nemara res ni bila izrečena skrajno učinkovito, zagotovo pa je vsaki mogoče pripisati popolno in kar najdaljnosežnejšo sporočilno premišljenost.

Stalin, ki se je 7. novembra 1941 trudil svoje poslušalce združiti tako sinhrono, s tedaj običajnim poimenovanjem “tovariši in tovarišice”, kot diahrono, s tradicijo priklicujočo oznako “bratje in sestre” ter prvič tudi z evociranjem velikanov iz dobe knezov, carjev in imperatorjev,³ je med vsemi skupinami sovjetskega prebivalstva samo

² Lukacs, 2010, 30, 31.

³ Deutscher, 1977, 425.

eni pripisal očitno slabost. Le "intelegenteki", ki jih je bilo treba prepričevati, da vrag ni tako črn, kot ga slikajo,⁴ so voditeljevo pozornost pritegnili na negativen način. Zato tudi ni čudno, da je ljudi, iz vrst katerih so izhajali ti panični elementi, ob uvodnem ogovornem naštevanju skupin za zmago žrtvujočega se prebivalstva postavil na zadnje mesto – tj. za vojake, delavce in kolhoznike. Inteligenca je bila dejansko razumljena kot edini segment sovjetskega sveta, ki so ga dogodki po 22. juniju 1941 razkrili kot neenotnega: razdelila se je na prestrašence in polnokrvne otroke ljudstva. Bojevniki vseh vrst – od frontovcev do partizanov – ter delavci in kolektivizirani kmetje so bili v Stalinovem govoru razumljeni kot povsem monolitne skupine. Čeprav je šlo za izrazit mobilizatorski nastop onstran tankovestnega izražanja podob stvarnosti – kolaboracija s hitlerjanci na okupiranih ozemljih Sovjetske zveze je dosegla zastrašujoč obseg pri zelo različnih skupinah prebivalstva⁵ –, slika, kakršno je podal sovjetski voditelj, za nikogar, ki mu je znan imaginarij revolucionarnih marksistov, ni mogla biti presenetljiva. Beg v lažno zavest oziroma izogibanje pogledu na svet, kakršnega naj bi narekovala ekonomska infrastruktura, si pač lahko privoščijo predvsem tisti, ki so že po življenjski izkušnji primarno uvrščeni v ideološko superstrukturo.

Za razumevanje inteligence v imaginariju revolucionarnih marksistov ni nič manj pomenljiv še en – mnogo bolj intimen, a vseeno

⁴ Stalinov govor 7. novembra 1941 je dosegljiv na: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/411107a.html> (vpogled: 8. marca 2014).

⁵ Birstein, 2013, 173. Kolaboracija z okupacijskimi oblastmi je zajela okoli 10 % sovjetskega prebivalstva na zasedenih območjih, pri čemer ni šlo samo za predele, ki so bili Stalinovemu imperiju pridruženi po sklenitvi dogovorov o interesnih sferah in njihovem obsegu s Tretjim Reichom poleti in jeseni 1939. Na teh ozemljih je bilo zaradi drakonskih ukrepov komunističnih oblasti proti lokalnemu prebivalstvu mogoče pričakovati izraze simpatije do Hitlerjeve armade tudi v krogih, ki niso ideološko simpatizirali z nacionalsocialističnim pogledom na svet.

nič manj daljnosežen – nastop faktično najuspešnejšega komunističnega državnika. V zadnjem obdobju druge svetovne vojne, novembra 1944, je Stalin Edvarda Kardelja, ki je v Titovem politbiroju zasedal mesto šefa ideologa, dramatično posvaril pred njeno slovensko izdajo. Z brutalno odkritosrčnostjo mu je dejal, da je zelo slaba, to neprizanesljivo sodbo pa je utemeljil z mnenjem, da ni oziroma ne bo uporabna pri socialistični preobrazbi. Po njegovem mnenju je bila tipična predstavnica inteligence, kakršna se izoblikuje pri narodih manjšega števila pripadnikov: za revolucionarne marksiste more biti koristna samo v obdobju patriotskega boja, ko gre za obrambo pred skrajno eksistencialno ogroženostjo določene človeške skupnosti, pozneje pa ne več.⁶ Ko nastopi trenutek, ko ta ali oni prostor začenja odločilno zaznamovati avantgarda, ki je definirana glede na kriterij naprednosti v določeni smerni interpretaciji sveta, s čimer se ne spodbuja samo diferenciacija med ljudmi, marveč se tudi pripravljajo tla za eliminacionistične podvige, znanje, s katerim razpolagajo emancipacijsko usmerjeni izobraženci, in odnos do njega prenehata biti dejavnik odločilnega pomena. Tudi njihova pozitivnost je tedaj za revolucionarne marksiste že izčrpana. Merila in načini delovanja evropskih razumnikov, ki so neukinljivo povezani z descartovskim metodičnim dvomom in s kriticizmom, namreč zlahka postanejo zaviralec v historičnomaterialističnem determinističnem ideariju nujnih preobrazb. Izobraženci se prav zaradi tega težko vključijo v okolje, ki ga oblikuje avantgarda, poosebljena v revolucionarnih preobraževalcih stvarnosti. Slednji v dobi po krvavem zlomu utvare o obstoju rousseaujevske obče volje⁷ s svojo vero v naj-

⁶ Kardelj, 1980, 71.

⁷ Rousseaujev koncept obče volje je v veliki francoski revoluciji, ki je izbruhnila 1789, najprej slavil kratkotrajno zmago (skupno zasedanje državnih stanov, njihova preobrazba v nacionalno skupščino), nato pa je v sporih in spopadih novega režima s silami emigrantov ter s cepitvami v

večjo naprednost upravičujejo lastno spreminjanje sveta, ki je iz dneva v dan nasilnejše. Brez poklicnih revolucionarjev v 20. stoletju, ko je življenje zaradi naglega napredovanja modernizacijskih procesov postalo izjemno kompleksno in interesno disperzirano,⁸ ni bilo nobenega resnejšega poskusa celovite preobrazbe določenega prostora. Inteligenca, ki se je od svoje pojavitve v predmarčni dobi na Poljskem videla v vlogi občo voljo prihodnosti opredeljujočega sloja⁹ – kar je za njen odnos do sedanjosti pomenilo sinonim ne samo za radikalno, marveč tudi za permanentno in nespravlljivo kritičnost –, je imela možnost bodisi konkuriranja avantgardi bodisi vključitve vanjo. Naslov romana "tovariša grofa" Alekseja Nikolajeviča Tolstoja *Trnova pot* je pravzaprav najnazornejša oznaka za oboje. Vsekakor so poklicni spreminjevalci sveta vedeli za to, da imajo konkurenco v inteligenci, medtem ko se je ta v mnogo manjši meri zavedala svoje tekmovalnosti z njimi.

Stalin je v svojih Kardelju namenjenih besedah zelo jasno opozoril na problematičnost izobražencev v avantgardni revolucionarni vlogi pri malih narodih, pri katerih problem ni le zapostavljenost oziroma ogroženi položaj posameznih slojev, marveč tudi eksi-

vladnem taboru in terorjem pokazal svojo nemoč. Tako so tudi dogajanja na evropskem kontinentu potrdila, kar se je v manj zaostreni obliki pokazalo v spopadih med pristaši kralja Viljema III. Oranskega in njegovih naslednikov ter podporniki glavne linije stuartovske dinastije. Prim. Pincus, 2009, 221–434.

⁸ Kompleksna evropska revolucija 1848, ki se je za razliko od angleške (1688), ameriške (1775–1783) in francoske (1788/1789–1814/1815, 1830) že soočala z izrazito disperziranimi interesi nasprotnikov starega režima (iz političnih, nacionalnih ali slojnih razlogov), je po svojem pretežnem neuspehu spodbudila mnogo razmislekov o tem, kako v prihodnje izvesti prevrat. Pomanjkanje enotnega cilja oponentov obstoječi oblasti se je večinoma poskušalo nadomestiti s čvrsto organizacijo (Louis-Auguste Blanqui, Vladimir Iljič Lenin) ali s slojno ekskluzivizacijo naprednosti (Karl Marx).

⁹ Prim. Kizwalter, 2009, 241, 242.

stena skupnosti v celoti: kot elita vednosti za pojavitev v njej preprosto niso pripravljeni. Značilen je tudi način, na katerega je pripombo sovjetskega voditelja razumel njegov slovenski učenec. Pod pojmom inteligenca si je predstavljal nekatere poklicne skupine – tiste, v katerih je posamezniku načeloma potrebna visoka stopnja specialistične izobrazbe (npr. zdravniki, slikarji, skladatelji ipd.).¹⁰ Takšno razumevanje te oznake pa je bilo zelo oddaljeno od njenega izvirnega pomena; dejansko se je povsem skladalo s standardnimi sovjetskimi razumevanji razplatenosti človeškega sveta. Stalin in Kardelj vsekakor nista imela terminoloških težav pri medsebojni komunikaciji. Glede na to, da si je vodilni jugoslovanski komunistični ideolog sčasoma začel razbijati glavo z vprašanjem, ali se sovjetski voditelj o delu slovenske inteligence nemara ni motil,¹¹ je mogoče misliti tudi na njuno temeljno ideološko soglasje. Ostro formulirani medsebojni očitki, ki sta si jih izrekla v obdobju 1948–1953, so bili slej ko prej le razhajanja v ideoloških odtenkih.

Ker so izobraženci v okoljih, kakršno je slovensko, imeli večjo vlogo kot ljudje, ki so si ugled v javnem prostoru zagotovili s premoženjem ali političnim profesionalizmom, so bili v njih tudi mnogo pomembnejši kot drugod. Mali narodi so bili v dobi brez-sramnosti, ki je vodila k skrajnostim – izraz tega procesa sta bili tudi planetarni vojni 20. stoletja –, bolj zaposleni z vprašanji svojega obstoja kakor pa z revolucionarno preobrazbo. Zanje bi utegnil biti eliminacionizem, ki je povezan s slednjo, usoden. Pri problemu ohranitve eksistence skupnosti je tudi v času po francoski revoluciji do neke mere mogoče utemeljevanje na konceptu obče volje (v vrstah njenih pripadnikov), medtem ko pri uveljavljanju vizij, ki ne morejo v nobenem prostoru biti drugačne kot parcialne – bodisi v

¹⁰ Kardelj, 1980, 71.

¹¹ Prav tam.

strankarskem bodisi v razrednem smislu –, zanj nikakor ne more iti. Stalin, ki je ostal v intelektualni zgodovini zapisan kot eden vodilnih marksističnih ekspertov za nacionalno vprašanje,¹² se je dobro zavedal, da v marksistično koncipirani revoluciji, katere prvi cilj je vzpostavitev diktature proletariata, hegemon ne more biti nihče drug kot delavski razred. Slednjega tako iz ideoloških kot iz operativnih razlogov pri kreiranju zgodovine zastopa dobro organizirana komunistična partija, kar je v skladu z leninističnim odkritjem možnosti, da zavest planiranja sposobnih voditeljev in njim brezpogojno vdanih ljudi lahko kdaj prehitijo odraze stvarnosti pri množicah.¹³ Kot taka je sposobna vpeljati in obdržati marksistično oblast tudi v neindustrializirani deželi.

Doktrina organizacije in planiranja, ki omogoča hipni preskok v prihodnost, je bila v načelu internacionalistična, vendar pa ni mogla izražati obče volje, saj dogajanja v človeškem svetu že od objave *Komunističnega manifesta* 1848 dalje razume kot boj dveh antagonističnih skupin ljudi. V času, ko so modernizacijski procesi

¹² Za revolucionarne marksiste, ki jim je pripadal Stalin, je bilo nacionalno vprašanje pomembnejše kot za revizioniste in reformiste, saj je v veliki meri reševalo problem mobilizacije množic (zlasti v industrijsko nerazviti deželah). Šlo je za prevratno strategijo zadevajočo tematiko, ki je lahko odločala o preživetju novega režima. Res pa je, da so obravnave nacionalne problematike pri revolucionarnih marksistih po kompleksnosti pristopa opazno zaostajale za tistimi pri reformistih. Med slednjimi so se zlasti socialdemokrati v habsburški monarhiji z njo ukvarjali zelo intenzivno. Zanimanje za problematiko naroda, ki je bila razglašena za zgodovinsko in torej izrazito začasno, je revolucionarnim marksistom narekovalo docela pragmatične oziroma operativne rešitve v pohodu na oblast. Pri reformističnih socialdemokrati v habsburški monarhiji so ta vprašanja zadevala več dimenzij, saj so zadevala problem sobivanja različnih ljudi v okviru enotnih struktur, ki jih je kot trajne hotela oblikovati radikalno egalitarni doktrina.

¹³ Copleston, 1992, 307, 355.

stvarnost napravili za tako kompleksno, da je bilo v protislovja slehernega okolja vpletenih še več strani – njihovo število pa je v teku 19. in 20. stoletja samo naraščalo –, je bilo treba bodisi iskati zaveznike v posameznih spopadih bodisi se truditi za znosno koeksistiranje in nato tudi sodelovanje v nasprotja zapletenih grupacij. Mogoče je torej reči, da je Stalin, ki je razglasil, da je revolucionarna teorija velika moč v rokah delavskega razreda le, če je vselej povezana z revolucionarno prakso – to njegovo vodilo je bilo celo zapisano na izkaznicah VKP(b)¹⁴ –, rešil problem začasnega sodelovanja med malimi narodi oziroma njihovimi izobraženci in revolucionarji pri spreminjanju sveta. V razmerah narodnoosvobodilne vojne pri tem ni bilo nobenih problemov. Kot pravi marksist pa Stalin seveda ni videl možnosti za to, da bi se med obojimi vzpostavila trajna harmonija, saj komunisti vloge hegemonu pri vrtenju kolesa zgodovine niso bili pripravljeni deliti z nikomer. Opozorilo na to je bilo dejanski smisel njegovih Kardelju namenjenih besed. Nacionalizem, ki je v komunističnem okolju postal termin za označevanje razlik v mišljenju med avantgardističnimi nosilci diktature proletariata in (nekdanjo) izobražensko elito, je tako v imaginariju kot v žargonu pravšnjosti revolucionarnih historičnih materialistov zaživel kot najnevarnejši pojav. Ne v Sovjetski zvezi ne v Jugoslaviji, kjer maršal Tito ni hotel postati komunistični Luther, marveč svoj lastni papež,¹⁵ se marksisti nikoli niso pozabili obregniti obenj.

Iz besed J. V. Stalina novembra 1941 in tri leta pozneje, pa tudi iz tistih, ki so bile izrečene ob mnogih drugih priložnostih, je mogoče razbrati, da je bila inteligenca kot sloj, ki se je v Ruskem imperiju pojavil v obdobju njegovega pozahodnjačenja – kar je bila

¹⁴ Trepper, 1977, 424.

¹⁵ A. J. P. Taylor je 1949 poudaril, da maršal Tito ni komunistični Luther, marveč Henrik VIII.: kar zadeva samo doktrino, je bil v mnogih primerih njen ortodoksni branilec. Glej v: Wrigley, 2006, 229.

specifična oblika modernizacije in vstopa v območje mišljenja družbe na evropskem Vzhodu – ter se po eni strani izkazoval za historični fenomen, po drugi pa tudi za socialni koncept,¹⁶ izhodišče njegovih premislekov o mestu izobražencev v javnem prostoru. Zanj je bila nepogrešljiv element slike človeškega univerzuma. Zato ni presenetljivo, da je Stalin v času, ko je narekoval tempo življenja Sovjetski zvezi, tudi izpeljal njeno preobrazbo. Inteligence po novem nista več konstituirala vsebina in način mišljenja, marveč pripadnost višji izobrazbeni ravni in delovne paradigme. To na svoj način izpričujejo tudi v obdobju Stalinove vladavine vpeljane sovjetske statistike, ki so jo brez težav opredelile kvantitativno. Njeno naraščanje je bilo dramatično: leta 1926 je ta kategorizacijska oznaka zajemala 2,725.000 ljudi, 1937 9,591.000, 1956 pa že 15,460.000.¹⁷

Dežele zahodno od evropskega Vzhoda, ki se z velikimi spremembami v dobi modernizacije niso srečevale v obliki njihovega celovitega “uvoza” in prestopanja iz enega v drugi civilizacijski krog, temveč so jih vpeljevale po logiki in potrebah lastnega življenja in njegovih tendenc, seveda niso poznale takšne skupine prebivalstva – ne kot historičnega fenomena ne kot socialnega koncepta. Izobraženci se v njih niso preobrazili v poseben sloj. Po življenjskem slogu so bili v razsvetljenski dobi pretežno plemiči, pozneje pa večinoma meščani.¹⁸ Med slednjimi je bila zaznavna tudi najmočnejša recepcija njihovih misli.

¹⁶ Pipes, 1961, 47.

¹⁷ Labedz, 1961, 68, 69.

¹⁸ Izobražensko vpenjanje v plemiški in pozneje meščanski mentalni svet je padlo v čas, ko se je razkrajal stanovski red. Slednjega je razmajala zgodnja, še nenačrtovana modernizacija, ki je uveljavljala individualizem. *Plemstvo in meščanstvo*, ki sta bila korporativni strukturi srednjega veka, sta se opazno razlikovala od *plemičev* in *meščanov* novega.

Čeprav izobraženci niso bili ne lastniki ne upravljalci kapitala, so si – bodisi z univerzitetno diplomom ter uradniško, odvetniško, zdravniško ali profesorsko službo bodisi z vsakodnevnim časnikarskim ali književnim delom – utrli pot k bivanjskemu slogu (duhovna in stanovanjska kultura, bonton, običaji, idearij, imaginarij), kakršen je bil značilen za premožnejše v urbanih središčih, ki so se uveljavili s trgovinsko ali industrijsko dejavnostjo. Ker so ljudje misli in duha lahko na tak način živeli tudi na podeželju, so marsikje postali znanilci ali celo sinonim modernizacije. V deželah, ki se niso mogle pohvaliti z zgodnjo industrializacijo in z intenzivno trgovinsko dejavnostjo – mednje so sodile tudi slovenske (z izjemo Trsta) –, je bila takšna njihova vloga še posebej izpostavljena. Če so duhovniki poosebljali tradicijo, so posvetni izobraženci inovacijo – tudi tedaj, ko se svetovnonazorsko niso bistveno razlikovali od njih.¹⁹

Zgodnja, od države še neregirana modernizacija je odprla prostor širšemu naboru poklicev, kot je bil potreben srednjeveškemu stanovskemu redu in korporacijam, ki so omogočale njegovo delovanje, medtem ko je njena oblastno uveljavljana naslednica že potekala v znamenju zavedanja, da je moč vladarja neposredno povezana z blagostanjem podanikov. Krona je postajala odvisna predvsem od sposobnosti zajemanja vedno večjih vsot od davščin. Ker se države, ki za razliko od Rusije niso bili imperiji, niso mogle nenehno povečevati, so se fiskalni prilivi lahko višali predvsem s čedalje težjimi obremenitvami prebivalstva. Izobrazba, ki je prek učinkovanja v vsakdanjem ekonomskem življenju omogočala vpekljavo intenzivnejšega gospodarjenja in posredno večanje sposobnosti plačevanja davkov, za povrh pa tudi rekrutacije vojakov,

¹⁹ Na Slovenskem in marsikje drugje v Srednji Evropi je bila svetovnonazorska razlika med liberalci in katoliki nebistvena, saj tudi prvi niso bili ateisti. Točko difference je predstavljalo vprašanje vloge vere in cerkvene organizacije v politični praksi.

zmožnih bojevanja s strelnim orožjem (zlasti rokovanje s topovi in možnarji je terjalo kar precej računskega znanja), je prav zato postajala nespregljivo pomembna. Značilno se zdi, da je Marija Terezija, ki se je potem, ko je na prestolu nasledila svojega očeta Karla VI., soočila z vprašanjem preživetja habsburške monarhije, iz praktičističnih razlogov začela uveljavljati številne inovacije, za katere si je poiskala zgled v ukrepih svojega najhujšega sovražnika, pruskega kralja Friderika II.

Neimperialni značaj držav v Srednji Evropi, ki niso mogle večati svojih davčnih prilivov in siceršnje moči z nenehnim širjenjem – kakor so lahko počele sile na obrobju stare celine²⁰ –, je izobraženecem v začetku oblastno pospeševane modernizacije odkazal jasno mesto v javnem prostoru.²¹ V oblikovanje zamišljene prihodnosti naravnani državni aparat bi brez njih preprosto ne deloval. Čeprav se s prioriteta in posameznimi ukrepi najvišjih dvornih uradov pogosto niso strinjali – vsaj ne v vseh zadevah –, so v reformah, ki so izboljševale življenje, vendarle našli dovoljšen razlog za to, da niso postali načelna opozicija najvišji oblasti. Ker je bila vloga izobražencev v preobrazbi podanikov v državljane iz dneva v dan večja, so lahko računali na to, da se bodo prej ali slej uveljavili nji-

²⁰ Pri tem je bila bistvena razlika med priatlantskimi silami in Rusijo. Prve so se širile v čezmorske posesti. Dolga tradicija fevdalnega pogojnega lastništva, ki je ustvarjalo medsebojno odvisnost med vladarjem in njegovimi podaniki, je v njih spodbujala iskanje samostojnih in krajevnim razmeram prilagojenih rešitev. Ruska pot v moderni svet je bila drugačna: avtokratskemu gospodarju na prestolu se ni bilo treba ozirati niti na plemstvo in velikaše, ki so bili še po petrovskih reformah njegovi služabniki (dvorjanstvo). Prim. Pipes, 1959, 8.

²¹ Že ob koncu 18. stoletja je bila v Srednji Evropi (in na Škotskem) zaznana največja gostota univerz na svetu. Toda šele reforme študija v začetku dobe meščanov so bistveno povečale njihov vpliv v vsakdanjem življenju. Prim. Žmegač, 2006, 105–109.

hovi pogledi. Njihovo upanje je bila predvsem koncepcija razvoja, v koordinatah katere se je oblikovalo standardno smerno dožemanje modernega sveta. V drugi polovici 19. stoletja, ko je modernizacija ne samo v priatlantski Evropi, temveč tudi v osrčju stare celine privedla do najrazličnejših diferenciacij glede na prioritete, ki jih je treba uveljaviti na poti v prihodnost, so se izobraženci znašli v najrazličnejših svetovnonazorskih taborih. Potrebe po tem, da bi postali enoten blok, niso čutili: njihova beseda je bila pomembna v vseh glavnih političnih skupinah.

V Ruskem imperiju, kjer je modernizacija temeljila na pozhodnjačenju, ki jo je zaukazal petrovski dvor, pa je koncept samodržavja ne samo omogočal, marveč tudi povzročal, da so izobraženci, za katere je bilo značilno, da so si ta proces predstavljali neodvisno od oblasti, postali *corpus separatum*. V 19. stoletju se je država Romanovih večkrat spopadla z evropskimi velikimi silami (Napoleonova doba, krimska vojna), kar je pomenilo, da je moralo biti zgledovanje po njih skrbno dozirano/omejeno oziroma dirigirano. Mnogi izobraženci na to niso pristajali in so zato pristali pri opozicionalnem stališču, ki se je hitro uveljavilo kot temelj oziroma vezivo pri formiranju posebnega sloja. Proces oblikovanja inteligence je doživel končni pospešek in kristalizacijo v času krimske vojne in v letih po njej. Misleci, ki so sodelovali s krono ali jo celo zagovarjali, odtlej ne glede na izobrazbeno raven zanjo niso mogli biti zanimivi.²² Kakor dokazujejo spomini Aleksandra Ivanoviča Herzna, je bil križ čez možnost nesovražnega dialoga med prestolom in inteligenco na-

²² Zato je bila ruska konservativna tradicija, ki se je lahko pohvalila z vrsto vrhunskih mislecev – najvplivnejša med njimi sta bila Nikolaj Mihajlovič Karamzin in Konstantin Petrovič Pobedonoscev –, v vrstah inteligence prezrta, pa čeprav je v svoje anale mogla vpisati močan vpliv na Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega.

rejen ob zamrtju zgodnjih emancipacijskih reformskih impulzov v srednji dobi vlade Aleksandra II.

Proti letu 1870 je predvsem skozi opusa Petra Dmitrijeviča Boborikina in Ivana Sergejeviča Turgenjeva prišlo do velike afirmacije imena kritičnega izobraženskega sloja.²³ Oblastni aparat pri avtokratski logiki delovanja za izvajanje reform dolgo časa ni potreboval podpore ljudi – niti tistih ne, ki so se lahko pohvalili z univerzitetnimi diplomami in vplivnimi literarnimi deli. Zakoni so bili v Ruskem imperiju, kakor je dal vedeti grof Aleksander Hristoforovič Benckendorff, za podanike, tistih, ki so jih izvajali, pa niso zavezovali.²⁴ Zato vpeljevanje kakršnih koli sprememb v državno življenje ni bilo povezano z njihovo modrostjo in učinkovitostjo, marveč s poslušnostjo na koncept samodržavja prisegajočim vrhovnim oblastnikom.

Ko je modernizacija v času reform grofa Sergeja Juljeviča Witteja, ki so kljub precejšnjim uspehom kmalu pokazale svoj omejeni domet,²⁵ po vsej širini zastavila vprašanje celovitega predrugečenja ruskega življenja, je inteligenca že čutila potrebo po radikalno opozicijskem stališču – pa čeprav je nihala med idejami popolnega pozahodnjačenja s parlamentarizacijo in demokratizacijo ter med zamislijo bodisi marksistične bodisi izvirne ruske revolucije. Le sprva majhna, vendar zlasti zaradi dejavnosti Petra Berngardoviča Struveja iz dneva v dan vplivnejša in močnejša skupina izobražencev se je podala na novo pot iskanja načina preobrazbe, ki ni

²³ Pipes, 1961, 48.

²⁴ Pipes, 2005, 83.

²⁵ Von Laue, 1963, zlasti 231 in dalje. Glavne prepreke Wittejevim reformam ni predstavljala velika zaostalost Rusije v primerjavi z zahodnimi deželami – Anton Aškerc je ugotavljal, da je kmet v imperiju Nikolaja II. kar 300 let za slovenskim –, marveč način njenega upravljanja, ki se je šele leta 1905 začel negotovo poslavljal od avtokracije. Prim. Aškerc, 1993, 144.

bila utemeljena na trajnem nasprotovanju oblastem.²⁶ Zavedanje, da sama logika modernega življenja vnaša v vsakdanjo stvarnost potrebo po mišljenju (zlasti pri smotrnem upravljanju velikih sistemov, ki so v industrijski epohi postali običajni), si je začela utirati pot v rusko stvarnost. Razlike niso bile več samo generator ločevanja, marveč tudi spodbuda za dopolnjevanje. Dejansko je skupina izobražencev pod Struvejevim duhovnim vodstvom delovala v območju, ki so ga v priatlantski in Srednji Evropi zasedali intelektualci. Značilno pa je njen prvak imel za seboj razočaravačo izkušnjo na revolucionarnih stezah. Ruska inteligenca se tedaj še ni povsem zavedala konkurenčnega razmerja med poklicnimi preobraževalci sveta in izobražensko elito: pravo stanje stvari ji je postalo jasno šele po letu 1917.

Po drugi strani pa je bilo revolucionarjem, ki so bili profesionalci v prevratniških opravilih, nasprotje med njimi ter vitezi duha in peresa povsem jasno. To ni veljalo le za boljševike, ki so po svojem prevzemu oblasti s koncepcijo *proletkulta* tradicionalni inteligenci pristigli krila celo v sferah umetnosti, temveč tudi za menjševike in eserje. Politični teoretiki – zlasti Lenin in Trocki – ter avtorji, ki so se razglašale za sinove in hčere delovnega ljudstva, so diktirali tempo na ustvarjalski fronti tudi tedaj, ko so bili avantgardistični pobudniki sprememb v artističnem (pol)svetu še tolerirani kot sopotniki revolucije.

Velika kriza imperija Romanovih, ki sta jo razgalili dve zaporedni izgubljeni vojni v začetku 20. stoletja (1904–1905; 1914–1917/1918), ruske izobraženske elite ni mogla najti nepripravljene. Kljub temu pa se ta v prelomnih trenutkih ni znašla – predvsem zaradi svoje dolgotrajne vkopanosti na opozicionalnih položajih. Ko se je po vsej širini v življenjski praksi zastavilo vprašanje, kaj

²⁶ Pipes, 1980, zlasti 66 in dalje ter 169 in dalje.

storiti, so se izobraženci, ki so pretežno še bili inteligenca, dejansko znašli v enako resnih težavah kot vladar in njegov aparat. Opozicionalno stališče jih je v razmerah, ko so se ob naglem širjenju vpliva Grigorija Jefimoviča Rasputina²⁷ na dvoru krepile težnje po vnovični uveljavitvi čistega samodržavnega koncepta (v času vlad Ivana Loginoviča Goremikina in Borisa Vladimiroviča Stürmerja/Štjurmerja), potiskalo v območje revolucije. Znameniti govor Pavla Nikolajeviča Miljukova 1. novembra 1916, ki je vladajočim krogom očital bodisi neumnost bodisi izdajo,²⁸ je na simbolni ravni predstavljal trenutek prehoda iz kritike v protivladno akcijo najširšega obsega. Marca 1917 se je potem inteligenci oblast dobesedno skotalila v roke, v tistem odločilnem momentu, ki je terjal skrajno konstruktivno stališče oziroma ravnanje, pa se je izkazala njena nesposobnost za vse, kar ni dišalo po nasprotovanju državi. Konsistentnega ukrepanja ni bila sposobna. Poklicni revolucionarji so potem vajeti oblasti zgrabili z mnogo tršim prijemom. Njihova dejavnost je tako ali tako bila usmerjena samo k temu cilju. Kratkotrajno ministrovanje Pavla Nikolajeviča Miljukova in vzpon Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega ter nato Vladimirja Iljiča Lenina je samo personalni izraz tega procesa.

Redki ruski intelektualci in veliki deli inteligence so se po letih zmede, ki so sledila marca 1917 začetni revoluciji, znašli v emigraciji na Zahodu (Evropa, ZDA) in na Daljnem vzhodu (Kitajska, zlasti Mandžurija). Nekateri so iz domovine pobegnili zaradi boljševiškega terorja in izida državljanske vojne, druge pa so nove Leninove oblasti dobesedno izvozile v tujino. Značilno se zdi, da so zdomci tudi v deželah eksila – ki so sčasoma postale njihova druga domo-

²⁷ Kerensky, 1966, 153–166.

²⁸ Pearson, 1977, 115–118; Figes, 2013, 307.

vina – najprej poskušali delovati na svoj tradicionalni način. Praga, Berlin, Pariz, Beograd in Sofija so postali nadomestna središča ruske inteligence. V češkoslovaški prestolnici je njeno obstajanje utrjevala politika predsednika Tomáša Garrigua Masaryka, ki je menil, da se bo boljševiška oblast kmalu sesula, njeni nasledniki pa bodo potrebovali množico sposobnih upravljalcev.²⁹ Ruski univerzitetne katedre v Pragi so dejansko bile topla greda za poslednji razcvet klasične inteligence, kakršno je poznal imperij Romanovih. Toda ker je do propada komunistične oblasti prišlo mnogo pozneje, kot je predvideval Masaryk – nemara je bila obnova nacionalno jasno opredeljene slovanske velesile na evropskem Vzhodu v njegovih vizijah tako zelo zaželena (predvsem zaradi varnosti Češkoslovaške republike v osrčju stare celine), da je sicer globoki mislec projiciral hoteno stanje v svoje drugače realistične predstave o prihodnosti –, iz teh načrtov ni bilo nič.

Ruski izobraženci so se po stabilizaciji sovjetskega režima v stalinski dobi hočeš nočeš zakoreninili v svojih novih domovinah, v njih pa so lahko delovali le kot intelektualci. K temu jih je silila tako logika življenja na Zahodu kakor tudi zgodovinski nespeh klasičnega koncepta inteligence. Ne kot posamezniki ne kot člani etnično opredeljenih združenj niso mogli narekovati tempa in oblik življenja v okoljih, ki so jim ponudila zavetje. To je bilo vzhodno od črte Lübeck–Trst zaradi izbruha druge svetovne vojne in njenih posledic za marsikoga začasno. Vzpon fašizma v nekaterih ruskih emigrantskih skupnostih (Mandžurija, Nemčija)³⁰ je demonstriral, kako zelo je bilo zdomstvo odvisno od pobud v gostiteljskih deželah. Enako zgodbo pripovedujejo tudi prevladujoča drugačna stališča med protikomunističnimi be-

²⁹ Birstein, 2013, 311.

³⁰ Prim. Stephan, 1978.

gunci v Franciji, na Češkoslovaškem in v Jugovzhodni Evropi (Kraljevina SHS, Bolgarija).³¹

Usoda ruskih izobražencev na Slovenskem lepo potrjuje to pravilo. Značilno niti na rodni grudi tako ugledna univerzitetna profesorja, kot sta bila Jevgenij/Evgen Vasiljevič Spektorski in Aleksander Dmitrijevič Bilimovič, v Ljubljani nista vzpostavljala paradigme inteligence. Vsaj njuna najpomembnejša dela kažejo na to, da sta se trudila biti nepristranska znanstvenika in ne oblikovalca ortodoksnega stališča – še zlasti ne takega, ki bi prisegalo na nespravljivo opozicionalnost.³² Njuno prizadevanje za ustanovitev *Ruske matice* je pomenilo prilagoditev razmeram v emigraciji oziroma posnemanje zgleda drugih slovanskih narodov. Domnevati je mogoče, da sta ravnala tako ne samo zaradi razmer v svoji novi domovini, marveč tudi zaradi bližine Petru Bergardoviču Strujevu v obdobju, ko je bil “liberalec na desni”. Oba sta odigrala vidno vlogo pri zagovoru njegovega doktorata na kijevski univerzi.³³ Fašizem med Rusi na Slovenskem ni imel kakšne večje opore. Med njihovimi vidnimi predstavniki se je za kolaboracijo z nacionalsocialističnimi okupatorji odločila le kneginja Jelizaveta/Elizabeta Obolenska.³⁴ Značilno se je v vrste ruskega plemstva prižejala, zato ni delila med aristokrati zelo razširjenega mnenja o vulgarnosti Hitlerjevega revolucionarnega političnega gibanja.

³¹ Značilno eden od voditeljev “belega” gibanja v državljanski vojni, general Anton Ivanovič Denikin, leta 1941 na noben način ni hotel podpreti pohoda nemških nacionalsocialistov in njihovih zaveznikov proti Sovjetski zvezi; hitlerjance je povsem jasno štel za sovražnike “naše domovine”. Prim. Lehovich, 1974, 460–467.

³² Značilno se zdi, da je Jevgenij/Evgen V. Spektorski po ustalitvi v južno-slovanski kraljevini izdal knjigo *Država i njen život*, v kateri je tematiziral najrazličnejše načine in oblike vladavine ter opozarjal na njihove prednosti in slabosti. Nikakor se ni odločil za jasen zagovor ene paradigme.

³³ Pipes, 1980, 163.

³⁴ Hartman, 1992, 235–239.

Slovenski prostor je zaradi takšnega stališča oziroma ravnanja emigrantov iz imperija Romanovih dočakal uveljavitev koncepta inteligence šele z drugo svetovno vojno in z vzpostavitvijo marksističnega režima. Toda čeprav je potem skupina ljudi nosila enako ime kot izobraženski sloj v Ruskem imperiju, se je od njega razlikovala kot noč od dne. Z njegovo tvorbo so Edvard Kardelj in njegovi sodelavci odgovorili na opozorilo Josifa V. Stalina iz novembra 1944, ki smo ga že omenili. In čeprav je bil šef ideolog Titovega politbiroja v ocenjevanju ravnanja dela slovenske inteligence za časa svojega poznejšega življenja nekoliko resigniran, je toliko in toliko let pozneje mogoče ugotoviti, da nikakor ni bil neuspešen. Dandanes je na tleh nekdanje Kardeljeve dežele mogoče videti bohotno razcvetajočo se marksistično krajino, ki je prerasla in zaradi militantnosti v veliki meri tudi zadušila praktično vse druge miselne usmeritve.³⁵ Seveda pa je treba opozoriti, da v tem primeru ne gre za oživitev klasičnega koncepta ruske inteligence, temveč za nadaljevanje njene sovjetske, tj. politično instrumentalizirane paradigme, ki poudarja pomen revolucionarnega in siceršnjega profesionalizma, največjega nasprotnika pa vidi v intelektualcih. Ob ustvaritvi djilasovsko definiranega novega razreda je to tudi najdaljnosežnejše vplivajoči rezultat komunistične vladavine na slovenskih poldnevnikih.

³⁵ Militantna narava marksistov na Slovenskem je prišla še posebej do izraza leta 2012 in 2013. Mitingi, ki so jih tedaj organizirali, so pomenili začetek velikega vzpona nasilja v političnem, pa tudi siceršnjem življenju. Na Slovenskem delujoči misleci in aktivisti, ki so zelo vztrajni v iskanju in najdevanju vseh mogočih sovražnikov (poleg posameznih javnih osebnosti so na njihovi proskripcijski listi najvišje katoliki, fašisti, neoliberalci, Američani, demokrati in konservativci), pa v zakladnico marksizma niso prispevali nič izvirnega. Širše odmevno je le njihovo združevanje miselnih tradicij komunizma in freudizma, ki pa je "izum" belgijskega reformističnega socialista in kolaboranta Hendrika/Henrija de Mana.

Bibliografija

- AŠKERC, A. (1993): *Zbrano delo*. Sedma knjiga, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- BIRSTEIN, V. J. (2013): *Smersh. Stalin's Secret Weapon*, London, Biteback Publishing.
- COPLESTON, F. (1992): *Filozofija u Rusiji*, Beograd, BIGZ.
- DEUTSCHER, I. (1977): *Stalin. Politična biografija*, Zagreb, Globus.
- FIGES, O. (2013): *Tragedija ljudstva. Ruska revolucija 1891-1924*, Ljubljana, Modrijan.
- HARTMAN, B. (1992): "Dvoje nenavadnih mariborskih knjižničarjev", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64=29, (2), 229-240.
- KARDELJ, E. (1980): *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Ljubljana, Beograd, Državna založba Slovenije, Radnička štampa.
- KERENSKY, A. F. (1966): *The Kerensky Memoirs: Russia and History's Turning Point*, London, Cassell.
- KIZWALTER, T. (2009): "Dzieje inteligencji polskiej do roku 1918, ed. Jerzy Jedlicki", *Acta Poloniae Historica* 100, 241-244.
- LABEDZ, L. (1961): "The Structure of the Soviet Intelligentsia", v: Pipes, R., ur., *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York, 63-79.
- LEHOVICH, D. V. (1974): *White against Red. The Life of General Anton Denikin*, New York, Norton.
- LUKACS, J. (2010): *The Legacy of the Second World War*, New Haven, London, Yale University Press.
- PEARSON, R. (1977): *The Russian Moderates and the Crisis of Tsarism 1914-1917*, London, Basingstoke, Macmillan.
- PINCUS, S. (2009): *1688. The First Modern Revolution*, New Haven, London. Yale University Press.

PIPES, R. (1959): *Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia. A Translation and Analysis*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press.

PIPES, R. (1961): "The Historical Evolution of the Russian Intelligentsia", v: Pipes, R., ur., *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York, 47–62.

PIPES, R. (1980): *Struve. Liberal on the Right, 1905–1944*, Cambridge (Mass.), London, Harvard University Press.

PIPES, R. (2005): *Russian Conservatism and Its Critics. A Study in Political Culture*, New Haven, London, Yale University Press.

STEPHAN, J. J. (1978): *The Russian Fascists. Tragedy and Farce in Exile, 1925–1945*, New York, Haper & Row.

TREPPER, L. (1977): *Velika igra*, Ljubljana, Borec.

VON LAUE, Th. H. (1963): *Sergei Witte and the Industrialisation of Russia*, New York, London Columbia University Press.

WRIGLEY, Ch. (2006): *A. J. P. Taylor. Radical Historian of Europe*, London, New York, I. B. Tauris.

ŽMEGAČ, V. (2006): *Od Bacha do Bauchausa. Povijest njemačke kulture*, Zagreb, Matica hrvatska.

ALEN NOVALIJA¹

Ruska matica

Izvleček: Lastno matico so v 19. stoletju ustanovila vsa slovanska ljudstva Habsburške monarhije, med njimi tudi rusofili v Galiciji leta 1848. Nekateri ruski posamezniki in ustanove so odločilno pripomogli k ustanovitvi Slovenske matice. V času, ko je Galicijska ruska matica skoraj ugasnila, so ruski begunci v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1924 ustanovili svojo Rusko matico v Ljubljani. Takoj se je pojavilo nekaj podružnic Ruske matice po različnih krajih kraljevine. Ruska matica je prirejala predavanja, literarne večere, nedeljsko šolo, natečaje, športne dogodke, razstave, tečaje ruščine, fotografije in glasbe, ustanovila je tudi sklad za revne otroke ter redno pošiljala denarno pomoč ruskim šolam, invalidom in drugim. Najuspešnejša podružnica je bila v Novem Sadu, načrtovana založniška dejavnost pa ni bila tako močna kot prizadevanja za ustanovitve ruskih knjižnic. Matica je nehala obstajati leta 1941 ob napadu fašističnih in nacističnih sil na Jugoslavijo.

Ključne besede: Ruska matica, slovanske matice, ruski emigranti v Kraljevini SHS/Jugoslaviji

UDK: 930.1(47)

The Russian Matica

Abstract: The *matica* is a type of Slavic cultural institution that was established in the 19th century by all Slavic peoples of the Habsburg

¹ Mag. Alen Novalija je doktorand medievistike na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti, dela kot poslovni sekretar Forumu slovanskih kultur v Ljubljani. E-naslov: alen.novalija@gmail.com.

Monarchy, including the Galician Russophiles in 1848. The establishment of the Slovenian Matica was promoted by certain Russian individuals and institutions. In 1924, when the Russian Matica in Galicia had almost ceased to exist, Russian refugees to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians established their own 'Russian Matica' in Ljubljana. Several branches sprang up in various parts of the Kingdom. The Russian Matica organised lectures, literary evenings, Sunday school, literary competitions, sports events, exhibitions, and courses in the Russian language, photography and music, while also providing special funds for poor children, Russian schools, the disabled, etc. Its most successful branch was the one in Novi Sad (Serbia), while its planned publishing activity was not as vigorous as its work on establishing Russian libraries. The Russian Matica died out with the occupation of Yugoslavia by the Fascist and Nazi troops in 1941.

Key words: Russian Matica; Slavic *maticas*; Russian emigrants to Yugoslavia 1918–1945

Rusi in matice pred rusko revolucijo

Treba je že na začetku opozoriti, da so bile matice kot ene prvih kulturnih ustanov slovanskih narodov izključno pojav Habsburške monarhije. Po Srbski (1826), Češki, Hrvaški, Lužiskosrbski in Moravski matici² se je leta 1848 pojavila tudi Galicijska ruska matica (v izvirnih dokumentih "Galicka ruska Maticja" oz. "Galicko-ruska Ma-

² Zaradi tiskarske napake v češki enciklopediji *Ottův slovník naučný* (16. zv., str. 989) se je v strokovni literaturi razširil napačen podatek, da so Poljaki dobili matico že leta 1822 (pravzaprav šele l. 1882). Gl. Eliáš, 2010, 97.

tica”).³ V Lvovu jo je ustanovil kratkoživi Glavni ruski svet (v izvirnih spisih “Golovnoe galicko-ruskoe sobranie” oz. “Rada narodna ruska”),⁴ eden glavnih političnih sadox spomladi narodov v Galiciji. Dunaj je le stežka odobril ustanovitev matice – po številnih zavračanjih je šele leta 1861 potrdil njen statut. Čeprav so lahko bili člani matice vsi “ne glede na stan in vero” (3. čl. statuta), so v upravi lahko sedeli le izobraženci “grškega obreda” (14. in 25. čl.). Glavna opora matice je bil namreč lvovski Stavropigijski institut, grškokatoliška izobraževalno znanstvena ustanova z lastno tiskarno, knjigarno, arhivom in internatom, ki se je zelo spogledovala z Ruskim carstvom.

Uredniki in glavni nosilci dejavnosti matice so bili nemalokrat ob službo oziroma zaprti zaradi svoje proruske usmerjenosti, saj so v svojem glavnem glasilu⁵ poleg nenehnega poudarjanja enotnosti ruskega naroda v Habsburškem in Ruskem imperiju⁶ v očeh avstrijskih in lokalnih poljskih oblastnikov zagrešili hudo napako s tem, da so pisali v jeziku, ki je bil bolj kot ne standardna ruščina s primesjo ukrajinskih besed. V notranjem spopadu ne prav velike vzhodnoslovanske skupnosti v Lvovu je oblast izdatno podpirala

³ Галицка руска Матиця, Галицко-руська Матиця. Gl. Golovackij, 1850. O običajnosti pridevnika “ruski” za jezik, kraj in narod Galicije ter odsotnosti alternative v samopoimenovanju pričuje med drugim tudi LEWICKI, 1834, I. Lewicki navaja, da je endonim “Rusin” oz. “Ruska”, medtem ko se za množino uporablja skupno ime “Rus”. V dokumentih 19. stoletja je v Galiciji za množino pogosta oblika “Rusiny”. To potrjuje tudi: Isaevič, 2001.

⁴ Головное галицко-руское собрание oz. Рада народна руска. Gl. Turij, 2002.

⁵ Glasilo je večkrat spremenilo naziv: *Galickij istoričeskij sbornik* oz. *Otečestvennyj sbornik* (Галицкий исторический сборник oz. Отечественный сборник) (1853–1854; 1860), *Naukovyj sbornik* (Научовый сборник) (1865–68), *Literaturnyj sbornik* (Литературный сборник) (1869–76, 1885–90), *Naučno-literaturnyj sbornik* (Научно-литературный сборник) (1901–1908, 1930–1934).

⁶ Pašajeva, Klimkova, 1977, 61–77. Gl. še posebej *Naučno-literaturnyj sbornik*, let. 1902, zv. 2, št. 2–3 in 4.

vdano uniatsko-katoliško stranko, ki ji je večinoma pripadalo višje grškokatoliško duhovništvo in ki je želela krajevna podeželska narečja povzdigniti v samostojen literarni jezik. "Moskvofilski" tabor, kot so ga imenovali nasprotniki, ki je imel v svojih rokah še lvovski Narodni dom, je ob začetku I. svetovne vojne potegnil krajši konec: imetje vseh ustanov je bilo zaplenjeno, večina vodilnih aktivistov pa je končala v taboriščih Terezin na Češkem in Thalerhof pri Gradcu.⁷ Po vojni je prišlo do poskusa obnove matice, vendar brez večjega uspeha. Od leta 1923, ko je potekala prva povojna seja matičine uprave, do priključitve Lvova k Sovjetski zvezi septembra 1939, se je dejavnost Galicijske ruske matice omejila le na izdajo štirih publikacij.⁸

Ravno v času po I. svetovni vojni, ko se je zdelo, da Galicijske matice ne bo več mogoče oživiti, je jezikoslovec in pesnik iz lvovskega okraja Dmitrij Vergun na kongresu ruskih znanstvenikov v Pragi leta 1921 predlagal ustanovitev ruske matice v emigraciji, idejo pa so obravnavali tudi na ruskem pedagoškem kongresu v Pragi leta 1923. Vergun je bil goreč rusofil in slovanofil, ki so ga v mladosti zaradi njegovih pogledov avstrijske oblasti večkrat zaprle. Zavzemal se je za priključitev Galicije k Rusiji – s to idejo se je leta 1919 udeležil pariške mirovne konference, po kateri se je preselil v Prago.⁹ Glasilo Galicijske ruske matice je na začetku 20. stoletja nekajkrat objavilo Vergunova dela.

Čeprav naj ne bi bilo v sami Rusiji potrebe po ustanovitvi matice, saj so bile glavne znanstvenoizobraževalne ustanove že razvite, so Rusi spremljali in podpirali delo slovanskih matic. Ključno vlogo pri nastanku Slovenske matice sta odigrala dva Rusa – vodja slavjanofilskega gibanja Ivan Aksakov in duhovnik ruskega veleposla-

⁷ Pašajeva, 2001, 73, 117–158, in Suljak, 2007, 44–45.

⁸ Gl. Pašajeva, Klimkova, 1977, kot tudi Leščilovskaja, 1996, 190–226.

⁹ Pop, 2001, 112–113.

ništva na Dunaju Mihail Rajevski. Aksakov je leta 1860 potoval po Sloveniji in se s številnimi uglednimi osebnostmi pogovarjal o možnosti ustanovitve Slovenske matice. "Vsi so bili zelo veseli te zamisli ... Nimajo sredstev. Obljubil sem jim, ne da bi jamčil za uspeh, da bom zbiral sredstva v Moskvi in jim poslal knjige."¹⁰ Aksakov je ugotovil, da so za matico najbolj navdušeni štajerski domoljubi, medtem ko so Korošci poudarjali, da je matica nepotrebna, saj opravlja odlično delo Mohorjeva družba. Mihail Rajevski je bil imenovan za prvega častnega člana Slovenske matice, ker je ustanovo preskrbel z ogromnim številom knjig iz Rusije. Leta 1867 je poskrbel tudi za to, da so slovenske narodne noše prispale na mednarodno etnografsko razstavo v Moskvi. Poleg tega je Slovansko dobrodelno društvo iz Peterburga s svojim radodarnim prispevkom leta 1871 postalo ustanovni član Slovenske matice, prispevke pa so pošiljale tudi druge ruske ustanove, predvsem v obliki knjižnih daril. Zanimiv je tudi podatek, da je prvi stik, takoj za Dalmatinsko, Slovenska matica navezala z Galicijsko rusko matico.¹¹

V brošurah, ki sta objavljeni ob nastanku Ruske matice v Ljubljani in ob njeni desetletnici, izvemo, da je Slovanski kongres v Moskvi leta 1867 sprejel sklep o tem, da je treba ustanoviti Vseslovansko matico s sedežem v Rusiji. Za to je agitiral tudi znani peterburški slavist Vladimir Lamanski, ideja o ruski matici pa naj bi se pojavljala v moskovskem Društvu slovanske kulture neposredno pred I. svetovno vojno.¹²

Ustanovitev Ruske matice v Ljubljani in njena dejavnost

Aleksander Bilimovič, idejni in praktični ustanovitelj Ruske matice v Ljubljani, je bil tako kot Vergun po poreklu iz zahodne Ukrajine.

¹⁰ Leščilovskaja, 1996, 114–151.

¹¹ Prav tam, 145–146.

¹² Bilimovič, 1924, 7, in Maklecov, 1934, 6.

Rodil se je pravoslavnim staršem v mestu Žitomir v Voliniji. Študiral je pravo v Kijevu, kjer je potem poučeval ekonomijo. Kratek čas je bil minister v vladi Denikina, od leta 1920 pa je delal kot profesor na Pravnici fakulteti Univerze v Ljubljani. Sestavil je načrt ustanovitve matice in najbrž tudi njen statut. Njegovo pobudo in načrt so vodilni ruski intelektualci v Ljubljani hitro sprejeli in uresničili: 9. marca 1924 je potekal pripravljalni sestanek za ustanovitev matice, 30. aprila so potrdili statut, že 25. maja pa so imeli prvi občni zbor, na katerem so izbrali člane uprave, revizije in sodišča.¹³ Za predsednika so, kot je bilo pričakovati, izbrali samega Bilimoviča. S položaja je odstopil leta 1930 zaradi nejasnih nesoglasij glede delovanja študentske organizacije Zveze ruskih znanstvenikov in Zveze ruske nacionalne mladine. Bil je zelo protikomunistično naravnan, zato je pred koncem II. svetovne vojne zbežal najprej v Nemčijo, kjer je nekaj časa predaval na Münchenski Univerzi Združenih narodov, potem pa emigriral v Kalifornijo. Tam je predaval in objavljajl do konca življenja leta 1963.¹⁴

V statutu, ki je bil obenem prva publikacija Ruske matice, je program zavedno zelo široko zastavljen.¹⁵ Ustanova je opredeljena kot kulturno društvo za podporo nacionalne zavesti, pomoč pri izobraževanju in za združevanje Rusov na osnovi kulturnega dela. Financiralo naj bi se s članarino, prispevki, dohodki od izdaj in zbiralnimi akcijami. Člani so lahko posamezniki ali ustanove, narodnostno pa so omejeni na Ruse in Slovane. Statut predvideva vsakomesečne sestanke uprave in letni občni zbor.¹⁶ Zgradba je funkcionalna in spominja na druge

¹³ To se je zgodilo skoraj natanko eno leto po uradni obnovi delovanja Galicijske ruske matice v Lvovu, vendar v spisih ljubljanske Ruske matice ni najti sledi seznanjenosti s tem.

¹⁴ Brglez, Seljak, 2008, 115–126.

¹⁵ Gl. komentar Bilimoviča: Bilimovič, 1924, 9.

¹⁶ Videti je, da ni zaradi pomanjkanja sredstev nikoli prišlo do občnega zbora s predstavniki vseh podružnic, kar gotovo drži do leta 1934. Gl. Maklecov, 1934, 11.

matice. Uprava je sestavljena iz predsednika in njegovega namestnika, revizijskega odbora, ki opravlja pregled najmanj vsake tri mesece, blagajnika, sodišča in tajnika, ki organizira javne zборе, ureja izdaje, mora pa imeti višjo izobrazbo ali zasluge na področju izobraževanja oz. literature. Najdaljnovidnejša vsebina je tista, ki se nanaša na ustanovitve posameznih oddelkov oz. podružnic matice.¹⁷

Kot glavni razlog ustanovitve Bilimovič navaja oddaljitev izseljencev od ruske kulture in ogroženost ruske kulture ter izobraževanja, celo v sami Rusiji. Zdravilo vidi v Ruski matici in rednih srečanjih njenih članov. "Matica kot nacionalnokulturna in ne politična ustanova lahko združi in zbliža v skupni ljubezni do svoje nacionalne kulture, njenih tradicij in vrednot tudi tiste, ki jih ločujejo politična in osebna nesoglasja."¹⁸ Trditev se je v praksi pokazala za neuresničljivo, saj je imela matica že po sami naravi svojega nastanka politično dimenzijo.

Med naštevanjem možnih dejavnosti, kot so predavanja in literarno-glasbene prireditve, poudari Bilimovič tudi razvedrilno funkcijo ustanove, ki naj bi preprečevala potrto Rusov v emigraciji. Ustanovitelj modro usmerja delo predvsem na provinco, ne na glavna mesta, kjer je emigrantska kultura že tako dovolj močna.

Najbolj pride do izraza usmerjenost organizacije v knjigo. Bilimovič za največjo željo označi založništvo – izdajanje knjig, ki bi bile poceni in vsem dostopne, od brošur in učbenikov do leposlovja in znanstvenih knjig. Kot eno pglavitnih nalog vsake podružnice opredeli ustanovitev čitalnic oz. knjižnic ali vsaj omogočanje izposoje knjig iz najbližje ruske knjižnice.

Ob splošnem razglabljanju poda ustanovitelj nekaj intimnih refleksij. Po njegovem "bo prišel čas, ki bo vsakemu, ki se ohrani, po-

¹⁷ (1924): *Ustav*.

¹⁸ Bilimovič, 1924, 10.

nudil delo v domovini". Do takrat pa je treba preprosto delati v Ruski matici, s čimer se bodo ohranjale in krepile sposobnosti ter duševno zdravje. Verjame, da bodo ideje, ki jih bodo gojili, zaživele v narodu kasneje, kakor se je to zgodilo tudi "z uničevalnimi revolucijskimi idejami", ki so jih tudi gojili zunaj domovine. Toda Bili-movič je realist in opozarja, da si ni treba delati utvar: materialna stiska, nenavajenost na organiziranje in politični spori bodo po njegovem mnenju gotovo zavirali razvoj Ruske matice.¹⁹ To se je pokazalo za nadvse točno.

Matica je takoj nastopila izredno živahno. Z enostavnim pogojem, da je za ustanovitev podružnice dovolj le 20 članov, so te začele poganjati po celotnem kraljestvu in so jih kmalu dobili Zagreb, Banjaluka, Zrenjanin, Novi Sad, Crvenka, Hrastovec (kjer je delovala ruska gimnazija), Kraljevo, Bačka Topola, Užice, Samobor in Maribor (l. 1934, imel je baje precej bogato knjižnico), zunaj Jugoslavije pa je nastal oddelek v Bruslju. Kljub začetni zagnanosti so emigrant-sko fluktuacijo do leta 1934 preživeli le še oddelki v Novem Sadu, Samoborju, Zagrebu, Mariboru in Hrastovcu.

Od leta 1929 je matica delovala pod osebnim pokroviteljstvom kralja Aleksandra, kar pa ni prineslo opaznega materialnega izboljšanja.²⁰ Matica je s prispevki svojih članov vendar opravljala družbeno delo presenetljivega obsega. Poleg nedeljske šole, ki so jo odprli leta 1926 v šentpeterski vojašnici v Ljubljani, je matica zlasti ob pomembnih obletnicah priredila niz predavanj ruskih in drugih predavateljev: o literaturi, sociologiji, I. svetovni vojni, rdeči ideologiji, tehniki, zdravstvu, itn. V poročilu o desetletni dejavnosti se omenjajo literarni večeri, natečaji, športni dogodki, tečaji jezika, fotografije, glasbe, razstave (knjig, grafik), ustanovitev sklada za revne

¹⁹ Prav tam, 11–13.

²⁰ Arsen'ev, 1996, 309–335. Tudi: Maklecov, 1934, 7.

otroke, redna denarna pomoč šolam (tudi zunaj jugoslovanske kraljevine) in zbiralne akcije (za šole, invalide). Literarni večeri so gostili denimo K. Balmonta in I. Severjanina, obiskovali pa so jih O. Župančič, Iz. Cankar in J. Vidmar. Matica je prevzela skrb za rusko kapelico na Vršiču, jo obnovila in kupila zemljišče, na katerem stoji. Največ je za kapelico naredil notar iz Kranjske Gore I. Grašič, pomagali pa so tudi domačini.

Celotno izobraževalno in vzgojno dejavnost je vodil general Mihail Voronov, član uprave, ki je bil tudi na čelu nedeljske šole. Izbral je knjige za otroke in mlade, ki so jih nabavljali za knjižnico, določal teme literarnih večerov, ki jih je osebno odpiral, skrbel za primerno športno opremo ter učil skavte zemljepisa.²¹

Najdejavnejša podružnica je bila novosadska. Organizacija vsebin je zelo spominjala na ljubljansko. Oddelek je prirejal številna predavanja in literarne večere ter gledališke predstave. Zbral je podatke o ruskih vojakih, ki so umrli v Srbiji med I. svetovno vojno, in jim leta 1929 dal zgraditi dve spominski kapelici.

Knjižna dejavnost

Knjižnico je Ruska matica dobila 1. aprila 1924, cel mesec pred potrditvijo statuta. Osnova knjižnice so bili knjižni fond Ruskega krožka, ki ga je na prelomu iz 19. v 20. st. ustanovil dr. Ludvik Jenko (umrl l. 1912),²² in dodatne donacije, predvsem dr. V. Franceva, profesorja slovanske filologije v Pragi in Varšavi. Jenkova žena Terezija je Ruski matici odstopila knjižnico in prostore v svoji hiši na Jurčičevem trgu 3 v Ljubljani, tam je bil ves čas njenega obstoja tudi naslov sedeža matice. Pred začetkom II. svetovne vojne naj bi bila imela knjižnica okoli 10.000 knjig. Veliko knjig so pošiljali šolam,

²¹ Maklecov, 1934, 20–23.

²² Pulko, 2007, 49–55.

invalidskim domovom, svojim podružnicam, čitalnicam itd. Pošiljali so jih naročnikom za nizko vsoto, ki je pokrila poštnino: leta 1930 so poslali več kot 2000 knjig, v drugih letih povprečno 1200–1500 naslovov.²³

Kljub velikim upom je Ruska matica v vseh letih svojega obstoja v Ljubljani objavila le šest naslovov (vse v ruščini):

- 1924. *Statut Ruske matice* (ponatis 1929),
- 1924. A. Bilimovič: *Ruska matica* (kjer so podani razlogi ustanovitve),
- 1935. Je. Spektorski: *Liberalizem*,
- 1935. A. Maklecov: *Ruska matica (1924–1934). Pregled dejavnosti*,
- 1936. Je. Spektorski: *Načela evropske politike Rusije v 19. in 20. stoletju*,
- 1937. A. Maklecov: *Zakon in družina v Sovjetski Rusiji*.

Poleg uradnih izdaj, povezanih z željo po razvidnem delovanju matice, gre za eseja s politično tematiko prof. Jevgenija Spektorskega in članek prof. Aleksandra Maklecova o sovjetski zakonodaji. Jevgenij Spektorski je še ena ključna osebnost Ruske matice, ki se je rodila v današnji zahodni Ukrajini, v volinijskem Ostrogu. Družina Spektorskega je bila po poreklu iz Poljske, vendar je bila pravoslavna. Spektorski je študiral pravo v Varšavi in pred revolucijo postal rektor kijevske univerze. Kot begunec je postal profesor pravne fakultete v Beogradu (1920–1924, 1930), učil je tudi v Pragi (1924–1928), najdlje (1930–1945) pa na ljubljanski pravni fakulteti. Bil je eden najvplivnejših intelektualcev ruske bele emigracije. Od leta 1930 je bil član Slovanskega inštituta v Pragi, v Ruski matici je najprej pomagal kot tajnik, nato pa je leta 1930 na mestu predsednika zamenjal Bilimoviča. Leta 1934 je postal dopisni član Srbske

²³ Maklecov, 1934, 13–16.

akademije znanosti, v slovenščini pa je objavil pomembno *Zgodovino socialne filozofije* (1932–1933) in izredno zanimivi esej *Evrastijsstvo in boljševizem* (1944). Ob koncu vojne se je odselil v ZDA, kjer je bil eden ustanoviteljev Akademije sv. Vladimirja na univerzi Columbia. Umrl je v New Yorku 1951.²⁴

Kot vodilna oseba ruskega in slovenskega intelektualnega življenja je imel Spektorski s svojimi kratkimi pisanimi razpravami brez dvoma velik vpliv na svoje okolje, zato bi se vsebine njegovih člankov dotaknili malo podrobneje.

V *Liberalizmu* predstavi najprej niz različnih pojmovanj svobode (svoboda od narave, tehnična, etična in družbena svoboda). Liberalizem 19. stoletja je po njegovem mnenju nastal kot reakcija na absolutizem in je v svoji želji, naj posameznik živi po lastnih načelih brez kakršnega koli nadzora, preprosto neizvedljiv. Poraja samozadostnega in zaprtega človeka, medtem ko posameznik ni le zasebnik, temveč družbena in javna oseba, ki jo omejujejo družina, družba, ekonomija, narodna pripadnost itd. Tudi dogovor ni vedno svoboden in individualen, temveč pogosto prisiljen in kolektiven, pri čemer opozarja na Michelsonov železni zakon oligarhije, po katerem v vseh družbah in državah obstajata vladajoči politični razred in skupina, ki je pripravljena priti do oblasti. Vendar je Spektorski prepričan, da je treba zlo svobode presojeti v primerjavi z zlom prisile in nasilja. Svobodo naj bi uravnovesili z drugimi načeli, ki so pravzaprav krščanska (avtor nevsiljivo navaja apostola Pavla in Avguština). Tako Spektorski v kratkem eseju razloži načela krščanskega liberalizma oz. krščanskega pojmovanja svobode.²⁵

V *Načelih evropske politike Rusije v 19. in 20. stoletju* podaja domoljuben zgodovinski pregled zadevne tematike. V vseh konkre-

²⁴ Mihal'čenko, Tkačenko, 2013, 31–53.

²⁵ Spektorskij, 1935.

tnih primerih opravičuje dejanja carske Rusije, prikaže jih kot pošteni in naivni. Ruski inteligenci očita, da se ni nikoli ukvarjala z zunanjo politiko, medtem ko se v Nemčiji in Angliji notranja politika ravna po zunanji, česar se izobraženci dobro zavedajo. Prevladujoči zahodni pogled na njegovo domovino je, da je Rusija "nenasiten osvajalec in evropski žandar", v resnici pa se, medtem ko zahod zganja vik in krik zaradi domnevne ruske vladoželjnosti, ena od zahodnih sil pripravlja prilastiti neko tuje ozemlje. Rusija je po mnenju Spektorskega velikokrat žrtvovala vse svoje moči v boju za druge evropske narode – balkanske narode, zahodnoevropske zaveznice –, evropske sile pa so ji vrnila z nehvaležnostjo, spletkami in napadi. Rusija je bila glavni garant evropskega miru, Sovjetska zveza pa prav nasprotno. Tisti, ki verjamejo, da se Sovjeti zavzemajo za mir, so naivneži, ki ne vidijo, da ti pripravljajo svetovno revolucijo oz. državljansko vojno.²⁶ V tej avtorjevi kritiki je treba gotovo videti zaskrbljenost zaradi podpisovanja "konvencije o opredelitvi napada" med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo (l. 1933) ter vse glasnejših zahtev, naj se navežejo diplomatski stiki z boljševiško državo.

V obeh člankih kakor tudi v vseh svojih drugih publikacijah kaže Spektorski osupljivo erudicijo z navajanjem avtorjev z vseh področij humanistike in družboslovja, dokazuje pa tudi, da zelo pozorno spremlja evropsko časopisje.

Aleksander Maklecov je še ena oseba na čelu Ruske matice po poreklu iz Ukrajine, tokrat vzhodne. Rodil se je blizu Harkova, kjer je končal pravo in bil tudi politično aktiven kot pripadnik kadetske (levoliberalne) stranke.²⁷ Po revoluciji je predaval v Pragi (1922–1926), potem pa do smrti leta 1948 v Ljubljani. Bil je poliglot izjemnih sposobnosti in eden začetnikov kriminologije na Slovenskem.

²⁶ Spektorskij, 1936.

²⁷ Bazanov, 2004.

Od leta 1929 je bil tajnik Ruske matice, malo pred vojno pa je postal njen predsednik. Čeprav mu pripisujejo levo usmerjenost,²⁸ o kateri pričajo njegova mlada leta in ki utegne pojasniti spravljiv odnos jugoslovanskih komunističnih oblasti, ki so mu po vojni dovolile nadaljevati profesuro, se to v samem članku *Zakon in družina v Sovjetski Rusiji* ne da ugotoviti. Očitno je Maklecov vestno spremljal sovjetsko zakonodajo in časopisje, vendar je skrajno kritičen do sovjetskih zakonov.

Sovjetska zakonodaja, ki jo neposredno obsoja, se nanaša predvsem na prepoved posvojitve otroka (iz l. 1918), uvajanja "dejankega zakona" oz. konkubinata in dedno pravico dejanskega zakonca. S primeri iz sovjetskih časopisov in statistike je pokazal, da je odlok, da za ločitev zadošča izjava enega partnerja, pripeljal do niza hudih težav. Incest, promiskuiteta in spopadi znotraj družine na ideološki osnovi oz. zaradi praktičnih življenjskih nesoglasij so stalnica sovjetskega življenja, zlasti med mladimi komunisti. Posledice napačne zakonodaje so tudi množična poligamija in otroško brezdomstvo ter splav kot splošen pojav, izplačilo alimentacije pa je največkrat nemogoče. Otroškega prestopništva je po statistiki 7- do 8-krat več, kot ga je bilo pred revolucijo, kar naj ne bi bila le posledica smrti staršev, temveč splošnega neskrbnega vedenja družbe in spolnih partnerjev. Vzroke za takšno stanje vidi Maklecov v upadu duhovnih vrednot, materializmu kot obvezni dogmi in splošni usmeritvi sovjetske zakonodaje na področju družinskih odnosov. Zaletavost in eksperimentalizem sovjetske politike sta dosegla točko, ko je morala država ukrepati in popraviti svoje napake. Leta 1936 se je, kot nas obvesti avtor, sovjetska zakonodaja odločno usmerila proti splavu in neplačevanju alimentacije ter se odločila za pomoč porodicam in veččlanskim družinam. Maklecov sklepa,

²⁸ Prav tam in Brglez, Seljak, 2008, 189.

da nova družba ni mogla najti zamenjave za družino in ni mogla poskrbeti za otroke tako dobro, kot so to sprva pričakovali komunistični ideologi.²⁹

V vseh treh kratkih razpravah, ki jih je objavila Ruska matica, vidimo torej obravnavo aktualnih družbenopolitičnih vprašanj in obrambo konservativnih načel z neposrednim nasprotovanjem sovjetskemu režimu oz. zblževanju z njim.

Ruska matica v Novem Sadu se je ponašala z veliko knjižnico, ki je pred II. svetovno vojno štela že okoli 7000 naslovov. Žal tudi v Srbiji založništvo ni bilo pretirano uspešno. Objavilo je pet knjig, od katerih sta bili le dve nekoliko obsežnejši:

- 1925. *Zvon* (pester zbornik, v katerem sta objavila prispevke tudi Spektorski in Bilimovič),
- 1926. A. Puškin: *Pravljica o ribiču in ribici*,
- 1926. *Pesem o Jegoriju Hrabrem* (ljudska pobožna pesem za otroke),
- 1927. N. Arsenjev: *Duša pravoslavja*,
- 1936. V. Majborodov, V. Dorofjeva, A. Balc: *Bliskavice* (zbornik 16 pesmi novosadskih ruskih pesnikov).³⁰

Duša pravoslavja je tehtno teološko delo enega najuglednejših cerkvenih izobražencev emigracije, profesorja na univerzah v Königsbergu, Berlinu, Varšavi in na Sorboni, kasneje tudi predavatelja na Oxfordu in Cambridgeu ter na koncu kolega J. Spektorskega na univerzi Columbia. V njem Arsenjev zagovarja svoje ekumenistično stališče, ki ni bilo priljubljeno v redovih Ruske zamejske cerkve s

²⁹ Maklecov, 1937.

³⁰ V ruščini se ti naslovi glasijo: *Blagovjest, Skazka o rybake i rybke, Stihi o Egorii Hrabrom, Duša Pravoslavija, Zarnicy* (Благовѣстѣ, Сказка о рыбацѣ и рыбацѣ, Стихи о Егоріи Храбромѣ, Душа Православія, Зарниці).

sedežem v Sremskih Karlovcih.³¹ Tudi sicer je novosadska Ruska matica poudarjala versko vzgojo. Na platnicah omenjenih otroških publikacij je med smernicami Ruske matice za rusko mladino tudi načelo "Vzljubiti svojo domovino in vero", v svoje vrste pa vabi vse narodno ozaveščene ljudi, da bi "pomagali pri religiozni, nacionalni in moralni vzgoji ruskih otrok".³² Poleg tega je novosadska podružnica pomagala financirati objavo spominov slovenskega udeleženca vzhodne fronte Rudolfa Trušnoviča *Stara i nova Rusija*, ki so izšli v Beogradu leta 1937.³³ Trušnovič se je namreč po dolгих letih bivanja v Sovjetski zvezi šele 1934 smel vrniti domov in je živo opisal vse grozote življenja v stalinski temnici.

Sklep

Ruska matica ni bila prva matica, ki je načrtno širila rusko kulturo in izobrazbo, niti prva, v katero so Rusi vlagali in se zanjo zavzemali. Zelo podobne cilje si je zastavila Galicijska ruska matica, ne gre pa prezreti vloge, ki so jo imeli Rusi pri ustanavljanju Slovenske matice. S svojo razvejeno dejavnostjo je pomagala pregnati begunsko depresivnost, opozarjala na velike dosežke ruske kulture, prvo generacijo emigrantskih otrok pa učila razmišljati in se izražati po rusko. To je počela v okviru miselnih kategorij in vrednot svojih vodilnih delavcev, predvsem A. Bilimoviča, J. Spektorskega in M. Voronova. Vsi trije so poosebljali ideale monarhističnih beguncev, ki so v prebujanju narodne zavesti in pravoslavni duhovnosti videli temelj nacionalne ohranitve ter protiutež boljševidišni propagandi. Vse to kaže, da je matica poleg družbeno-kulturne opravljala tudi politično vlogo, z jasnimi nameni, izraženimi v temah svojih pred-

³¹ O tem gl. Kosik, 2000.

³² Arsen'ev, 1996, 330, 333.

³³ Za to nevsakdanjo osebo gl. Zajc, 2011, 263–279, in Arsen'ev, 1996, 331–332.

vanj, vsebini publikacij in otrokom dostopnih knjižničnih enotah, pa tudi v splošni naravnosti matičinega vzgojno-izobraževalnega sistema.

Bibliografija

- ARSEN'EV, A. (1996): "Kul'turnye organizacii ruskoj inteligencii v Jugoslavii 1920–1944 gg.", v: DANILEVSKIJ, A., ur.: *Blokovskij sbornik XIII: Pamjati V. I. Bezzubova: Russkaja kul'tura XX veka: metropolija i diaspora*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- BAZANOV, P. (2004): *Izdatel'skaja dejatel'nost političeskijh organizacij ruskoj èmigracii: 1917–1988*, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet kul'tury i iskusstv, Sankt Peterburg.
- BILIMOVIČ, A. (1924): *Russkaja Matica*, Ruska matica, Ljubljana.
- BRGLEZ, A., SELJAK, M., ur. (2008): *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945*, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana.
- DANILEVSKIJ, A., ur.: *Blokovskij sbornik XIII: Pamjati V. I. Bezzubova: Russkaja kul'tura XX veka: metropolija i diaspora*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- ELIÁŠ, M. (2010): *Z dejín Matíc slovanských národov*, Matica slovenská, Martin.
- GOLOVACKIJ, JA. (1850): *Istoričeskij očerk" osnovanija Galicko-ruskoi Maticě, Institut" Stavropigijan'skij*, Lvov.
- ISAJEVIČ, JA. ur. (2001): *Istorija ukrajinskoj kul'tury. U p'jaty tomah. Tom 2 (Ukrajinska kul'tura XIII – peršoji polovyny XVII stolit')*, Naukova dumka, Kijev.
- KOSIK, V. (2000): *Russkaja Cerkov' v Jugoslavii (20–40-e gg. XX veka)*, Pravoslavnyj Svjato-Tihonovskij bogoslovskij institut, Moskva.
- LEŠČILOVSKAJA, I., ur. (1996): *Slavjanskije maticy, XIX vek*, Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, Moskva.

- LEWICKI, J. (1834): *Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien*, Przemysl.
- MAKLECOV, A. (1934): *Russkaja Matica (1924-1934), Otčet" o dějatel'nosti*, Ruska matica, Ljubljana.
- MAKLECOV, A. (1937): *Brak" i sem'ja v" Sovjětskoj Rossii*, Ruska matica, Ljubljana.
- MIHAL'ČENKO, S., TKAČENKO, JE. (2013): "Jevgenij Vasil'evič Spektorskiĭ", *Voprosy istorii*, št. 1, 31–53.
- Naučno-literaturnyj sbornik*, let. 1902, zv. 2, št. 2–3 in 4.
- PAŠAJEVA, N. (2001): *Očerki istorii russkogo dviženija v Galičine XIX-XX vekov*, Gosudarstvennaja publičnaja biblioteka Rossii, Moskva.
- PAŠAJEVA, N., KLIMKOVA, L. (1977): "Galicko-russkaja Matica vo L'vove i ee izdatel'skaja dejatel'nost'", *Kniga. Issledovanija i materialy*, let. 1977, zv. 34.
- POP, I. (2001): *Ėnciklopedija Podkarpatskoj Rusi*, Izdatel'stvo V. Padjaka, Užgorod, 112–113.
- PULKO, R. (2007): "Delovanje Ruske matice in ruskega Rdečega križa na Slovenskem", *Zgodovina v šoli*, let. 16, št. 1–2, 49–55.
- SPEKTORSKIJ, E. (1935): *Liberalizm*, Ruska matica, Ljubljana.
- SPEKTORSKIJ, E. (1936): *Principy evropejskos politiki Rossiji v' XVIII i XIX vjekah'*, Ruska matica, Ljubljana.
- SULJAK, S. (2007): "Rusiny v istorii: prošloe i nastojaščee", *Rusin*, št. 4 (10), 29–56.
- TURIJ, O. ur. (2002): *Golovna Rus'ka Rada (1848-1851): protokoly zasidan' i knyga korespondenciji*, Institut Istoriji Cerkvi Ukrajin-skogo Katolyč'kogo Universytetu, Lvov.
- (1924): *Ustav" Russkoj Maticy*, Ruska matica, Ljubljana.
- ZAJC, N. (2011): "Aleksander / Rudolf Trušnovič", v: Grdina, I., ur., *Med domom in svetom*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 263–279.

RADOVAN PULKO¹

Šolski sistem ruskih emigrantov v Sloveniji med obema vojnama

Izveček: Ruski emigranti, ki so domovino zapustili po porazu protirevolucionarnih sil, so skoraj po vseh državah, kjer so se naselili, oblikovali svoj lastni šolski sistem. Tako je bilo tudi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, kjer so bile ruske emigrantske šole vključene v izobraževalni sistem t. i. "zamejske Rusije", poleg tega pa še v sistem izobraževanja države gostiteljice. Med ruskimi emigrantskimi izobraževalnimi ustanovami so delovale priznane ruske učne ustanove, izvirajoče še iz carske Rusije, ki so po koncu državljanske vojne skupaj z učenci in večino izobraževalnega kadra emigrirale, ter izobraževalne ustanove, ki so jih ruski emigranti odpirali v času bivanja na tujem. Na ozemlju današnje Slovenije so tako delovali ruski vrtci, osnovne šole, šolske skupine, realna gimnazija in krajši čas dva ruska kadetska korpusa.

Ključne besede: ruska emigracija, Slovenija, rusko šolstvo, ruska gimnazija, ruski kadeti, obdobje 1918–1945, zgodovina šolstva

UDK: 930.1:37(47)"1918/1945"

The Russian Emigrant School System in Interbellum Slovenia

Abstract: In almost every country where they settled, the Russian emigrants who had left their homeland after the defeat of the anti-revolutionary forces organised their own school system. This was also the case in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, where Russian emigrant schools were not only included in the educational system of the so-called 'Expatriate Russia' but integrated into the

¹ Radovan Pulko je magister zgodovine. E-naslov: p_radovan@yahoo.com.

educational system of the host country as well. The Russian educational institutions in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians included some recognised institutions from Tsarist Russia, which had emigrated together with their students and teachers after the Russian Civil War, as well as institutions recently founded by Russian emigrants. The territory of present-day Slovenia hosted Russian kindergartens, primary schools, school groups, a *Realgymnasium* and – briefly – two cadet corps.

Key words: Russian emigration; Slovenia; Russian school system; Russian *Realgymnasium*; Russian cadet corps; the period 1918–1945; history of public education

Ruski emigranti, ki so domovino zapustili po porazu protirevolucionarnih sil in se naselili v številnih državah Evrope, pa tudi Azije in Amerike, so skoraj povsod izoblikovali svoj lastni šolski sistem. Organizirali so vsaj osnovno in srednješolsko izobraževanje. Ruske šole so delovale tudi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) in jih je glede na čas ustanovitve možno deliti v dve skupini. Prvo skupino predstavljajo priznane izobraževalne ustanove, ki so pred revolucijo delovale v carski Rusiji in so po zlomu ruske armade skupaj z učenci in s šolskim kadrom emigrirale. To so bili predvsem kadetski korpusi in dekliški inštituti. V drugo skupino sodijo izobraževalne ustanove, ki so jih ruski emigranti odpirali v času bivanja na tujem. Sem spadajo osnovne in srednje šole, dijaški domovi ter otroški vrtci. Osnovna naloga ruskih emigrantskih izobraževalnih ustanov je bila ohraniti narodno identiteto ruskih otrok, jim s pomočjo ustrezne ruske izobrazbe ob skorajšnji vrnitvi v domovino, v kar se je prva leta zelo verjelo, omogočiti nemoteno vključitev v rusko družbo ter

pripraviti mladino na vse naloge, ki jih bodo čakale v domovini. Rusko emigrantsko šolstvo je bilo torej ciljno usmerjeno v čas 'skorajšnje vrnitve' v domovino. Večina ruskih otrok se je v emigrantskih šolah, zlasti pa v emigrantskih internatih, družila skoraj izključno z ruskimi sošolci. Imeli so zelo malo stikov z vrstniki domačini in so zato novo okolje dojemali kot tuje. Preprečevanje vključevanja otrok v novo okolje je pozneje, ko se je izkazalo, da vrnitve v domovino ne bo, imelo škodljiv učinek na posameznike. Mladi rod ruskih beguncev se je zaradi takšnega izoliranega načina izobraževanja v državi, v kateri je odrasel, počutil tujca.²

Ruske emigrantske šole so bile vključene v dva izobraževalna sistema. To sta bila izobraževalni sistem države, v kateri so ruske emigrantske šole delovale, in šolski sistem t. i. "zamejske Rusije". Ruske emigrantske šole so zato svoje učne načrte usklajevale s prosvetno politiko države gostiteljice. V skladu z odlokom ministra za prosveto so v izobraževanje vključile predmete, ki so učence seznanjali z novim okoljem. Poučevale so jezik domačinov ter zgodovino in geografijo države, v kateri so ruski učenci trenutno bivali. Pri vseh predmetih pa je pouk seveda potekal v ruskem jeziku. Z vključitvijo ruskih šol v izobraževalni sistem države gostiteljice so omogočili učencem, da se po končanem srednjem izobraževanju brez težav vpišejo na fakultete držav, v katerih so bivali. Drug šolski sistem, v katerega so bile vključene vse ruske emigrantske šole po svetu, je bil že omenjeni izobraževalni sistem "zamejske Rusije". Oblikovala ga je "Zveza ruskih pedagogov" s sedežem v Pragi, s čimer je poenotila izobraževalni sistem ruskih emigrantskih šol. Ruski emigrantski izobraževalni sistem je bil podoben izobraževalnemu sistemu nekdanje carske Rusije, pri čemer so se upoštevale njegove reforme, izvedene na Krimu leta 1920. "Zveza ruskih peda-

² Jovanović, 2006, 389.

gogov” je z rednimi kongresi skrbela za povezovanje ruskih pedagogov iz različnih držav. Omogočala je izmenjavo idej, dajala nasvete pri izobraževanju ter skrbela za izdajanje specializirane pedagoške literature. Svoje podružnice je imela v vseh evropskih državah. Zaradi velikega števila emigrantov izobražencev, med katerimi je bilo mogoče izbrati dober pedagoški kader, in zaradi emigrantskih organizacij, ki so razvile dobro delujoč in stabilen sistem financiranja, so ruske emigrantske šole omogočale zelo kakovostno izobraževanje. Pri financiranju šol je posebno veliko vlogo odigrala organizacija Vseruska zveza mest (VSG). Poleg tega je v Kraljevini Jugoslaviji posamezne ruske šole še dodatno financirala država.³ Ruske emigrantske šole so namreč za jugoslovanske oblasti imele poseben pomen. Poskušale so jih izkoristiti za kasnejšo trdno kulturno in politično povezanost med Rusijo in Kraljevino Jugoslavijo. Upali so, da bodo tako izrinili nemške, italijanske, madžarske in turške vplive na jugoslovanske narode.⁴

Rusko osnovnošolsko izobraževanje v Sloveniji

Na ozemlju Kraljevine Jugoslavije so delovali ruski vrtci, šolske skupine, osnovne šole, otroški domovi, internati, strokovne šole in gimnazije, poleg tega pa so različne ruske organizacije prirejale še raznovrstne izobraževalne tečaje.⁵ Ena izmed posebnosti ruskih emigrantskih ustanov so bile t. i. šolske skupine. Odpirale so jih predvsem manjše ruske kolonije povsod tam, kjer zaradi majhnega števila ruskih učencev ni bilo ekonomično odpirati šolskih ustanov. Izvajale so izobraževanje osnovnošolcev in učencev nižjih razredov gimnazije. Pouk v šolskih skupinah se je izvajal zelo varčno. Pouče-

³ Prav tam, 389 in 390.

⁴ Dimić, 1994, 39.

⁵ Pulko, 2009, 140.

vali so navadno štirje učitelji, med katerimi so bili učitelj za verouk, učitelj naravoslovno-matematične skupine predmetov, učitelj tujih jezikov in učitelj "slovanske skupine predmetov".⁶ Značilnost šolskih skupin, pa tudi ruskih osnovnih šol, otroških domov in vrtcev, je bila, da so jih odpirali po potrebi in da so jih po upadu števila šoloobveznih otrok tudi hitro zapirali.⁷ Prva takšna šolska skupina na Slovenskem je bila odprta že leta 1921 v begunskem taborišču v Strnišču (današnje Kidričevo).⁸ Ustanovil jo je VSG. Glede na starost učencev, ki so bili takrat v taborišču, so bili odprti le mlajši in starejši pripravljalni razred ter 1., 4. in 6. razred. Ustanovo je vodil A. V. Ozarovski.⁹

Podobna ruska izobraževalna ustanova, t. i. *nedeljska šola*, je delovala tudi v ljubljanski ruski koloniji. V njej so se ruski otroci učili predvsem pisati in brati. Poleg tega je šola organizirala razne otroške prireditve in tekmovanja v deklamiranju in branju. Nedeljska šola je bila ustanovljena 31. januarja 1926¹⁰ v prostorih Ruske kolonije v Šempetrski kasarni. Ustanovila jo je Ruska matica, zato je bila neodvisna od kolonije. Šolo je vodil Voronov, njegova namestnica pa je bila Sofija P. Kulakova. Poleg Voronova in Kulakove sta v nedeljski šoli poučevala še dr. Aleksander Bilimovič in Gerngross.¹¹

V Mariboru je delovala osnovna šola z vrtcem za ruske otroke. Odprl jo je oddelek Ruske matice v Mariboru.¹² Žal pa o tej izobraževalni ustanovi ni zaslediti drugih podatkov. Glede na to, da je bil

⁶ Milenković, 2004, 43.

⁷ Jovanović, 2006, 396 in 397.

⁸ Milenković, 2004, 44.

⁹ Bjuleten Obedinennago Komitteta, 1924, 34.

¹⁰ Milenković navaja, da so šolsko skupino v Ljubljani odprli leta 1922 (Milenković, 2004, 44).

¹¹ Pulko, 2004, 44, in Russkaja Matica, 1935, 20 in 21.

¹² Pulko, 2004, 55.

oddelek Ruske matice ustanovljen v Mariboru šele leta 1934, je najverjetneje ta izobraževalna ustanova začela delovati šele v drugi polovici 30. let. Verjetno je tudi, da je delovala le kratek čas, saj je v Ruski koloniji v Mariboru leta 1939 bivalo le še 94 emigrantov.¹³

Poleg navedenih ruskih osnovnih šol je v Sloveniji delovala še osnovna šola pri ruski realni gimnaziji v Hrastovcu v Slovenskih goricah. Obe sta predstavljeni v posebnem poglavju.

Ruski kadetski korpusi

V carski Rusiji so imeli kadetski korpusi dolgo tradicijo. Zаметki tovrstnih vojaških izobraževalnih ustanov so začeli nastajati ob pričetku 18. stoletja, v času carja Petra I. Velikega. Do 60. let 19. stoletja si je bilo možno v ruskih kadetskih korpusih pridobiti tako splošno srednjo kot tudi strokovno vojaško izobrazbo. V letih 1863 in 1882 pa so kadetske korpuse doletele številne reforme. Ena izmed takšnih, ki se je nato tudi obdržala, je bila, da kadetski korpusi niso bili več namenjeni le šolanju plemičev, ampak so postali odprti za vse družbene sloje. Kljub temu so se v njih še vedno šolali predvsem otroci plemičev.

Leta 1917 je bilo v Rusiji 29 kadetskih korpusov. Začetek državljanske vojne je pomenil konec njihovega normalnega delovanja. Večina jih ni mogla nadaljevati dela, saj so bili pedagogi, pa tudi gojenci poslani na bojišče. Izobraževalni program je tako izvajalo le nekaj tistih kadetskih korpusov, ki so bili nameščeni na območjih pod nadzorom kontrarevolucionarnih vojsk. Tem korpusom se je priključevalo veliko kadetov iz drugih, med vojno uničenih ruskih kadetskih korpusov. Po porazu Denikinovih in Vranglovih oboroženih sil so ob evakuaciji odšli na tuje tudi kadeti.¹⁴ V Kraljevini

¹³ Prav tam, 54 in 55.

¹⁴ Silkin, 1998, 215 in 216.

SHS so se nato nastanili trije ruski kadetski korpusi: Donski, Krimski in Konstantinovski¹⁵ kadetski korpus.¹⁶

Ruski kadetski korpusi v Sloveniji 1920–1922

Na ozemlju Slovenije sta krajši čas delovala le Donski in Krimski kadetski korpus, ki sta bila nastanjena v nekdanjem avstro-ogrskem taborišču v Strnišču. Med 1. svetovno vojno je namreč leta 1915 avstro-ogrska vojska tam začela gradnjo taborišča za ruske vojne ujetnike. Po napadu Italije na Avstro-Ogrsko 23. maja 1915 pa se zaradi ogromnega števila ranjenih in obolelih vojakov, za katere ni bilo dovolj prostora po bolnišnicah, začnejo v Strnišču graditi rezervne vojaške bolnišnice. Nastal je ogromen barakarski kompleks površine 230 ha, na katerem je bilo 295 barak z 9700 posteljami za ranjene in obolele vojake. Po končani 1. svetovni vojni, ko taborišče prevzame Oddelek za socialno politiko Deželne vlade za Slovenijo, začnejo vanj naseljevati primorske begunce iz krajev, ki jih je zasedla Italija.¹⁷ V takšnih razmerah sta 23. decembra 1920 v Strnišče prispela Krimski in 2. donski imperatorja Aleksandra III. kadetski korpus.¹⁸

Ob prihodu v Strnišče je bil Krimski kadetski korpus sestavljen iz 650 kadetov, med katerimi je bilo 108 gojencev Feodosijskega internata. Imel je 29 pedagogov¹⁹ in 8 administrativno-tehničnih oseb. Kadeti so bili organizirani v 5 čet in 20 razrednih²⁰ oddelkov. V njih

¹⁵ Ta kadetski korpus nekateri avtorji imenujejo tudi "Ruski kadetski korpus". Sestavljen je bil iz nekdanjega kijevskega in odeškega korpusa, nastanjen pa je bil v Sarajevu (Dimić, 1994, 41, Silkin, 1998, 223).

¹⁶ Pulko, 2009, 144.

¹⁷ Šuligoj, 2007, 160 in 161.

¹⁸ Rojic, 1984, 80, Rojic, 1975, 277.

¹⁹ Rojic navaja 39 pedagogov. Število drugih oseb se ujema (Rojic, 1984, 81).

²⁰ Rojic navaja, da sta oba korpusa začela pouk v sedmih razredih in 12 oddelkih (Rojic, 1984, 82).

so bili učenci od pripravljalnega do 7. razreda.²¹ Donski kadetski korpus je takrat štel 185 kadetov, poleg katerih je bilo 50 majhnih otrok.²² Število pripadnikov obeh kadetskih korpusov je kasneje še naraščalo. Prihajali so predavatelji z družinami in drugi uslužbenci kadetskih korpusov. V taborišče Strnišče so bili nameščeni tudi ruski begunci, ki niso pripadali nobenemu izmed korpusov. Decembra 1921 naj bi bilo po neuradnih podatkih v Strnišču že 1300 ruskih beguncev, takratni tisk je poročal celo o 1500 beguncih in podal še zelo pretirano oceno o 3300 ruskih beguncih v tem taborišču.²³

Kadeti obeh korpusov so bili nameščeni v barake nekdanje avstro-ogrške rezervne vojaške bolnišnice Klatovy.²⁴ Taborišče je takrat bilo že precej uničeno in kot takšno popolnoma neprimerno za bivanje. Tako ležišča v barakah niso imele žimnic, strehe so puščale, skozi špranje v stenah je pihal veter, uničeni so bili električna napeljava, vodovod in kanalizacija.²⁵ V skrajno nemogočih življenjskih razmerah je Krimski kadetski korpus vzpostavil različne obrtne delavnice, ki so zadovoljevale vsaj nekatere potrebe kadetskih korpusov, poleg tega pa še čitalnico, pravoslavno cerkev ter v eni izmed barak tudi amatersko gledališče. V času bivanja v Strnišču je bil ustanovljen tudi pihalni orkester kadetskega korpusa, pevski zbor in še marsikaj drugega.²⁶

Izobraževanje v Krimskem kadetskem korpusu v Strnišču

Glavna naloga kadetskih korpusov v času bivanja v Strnišču je bila, da kljub težkim življenjskim razmeram nadaljujejo šolanje gojencev. Izobraževalni program je potekal po programu za poučevanje v ka-

²¹ Kadetskie korpusa za rubežom [1970], 53.

²² Silkin, 1998, 223.

²³ Pulko, 2010, 168.

²⁴ Rojic, 1984, 81.

²⁵ Kadetskie korpusa za rubežom, [1970], 53 in 299.

²⁶ Pulko, 2010, 166–167.

detskih korpuse iz leta 1915. Sistem ocenjevanj je bil 12-stopenjski.²⁷ Ruski kadetski korpusi so dajali učencem le splošno izobrazbo. Zaključeno izobraževanje v kadetskem korpusu je bilo popolnoma enakovredno sedmim zaključenim razredom ruskih realk.²⁸ Program izobraževanja je bil podoben tudi programu izobraževanja na realkah Kraljevine SHS. Strokovnih vojaških predmetov po kadetskih korpuseh niso poučevali. Od gimnazij so se kadetski korpusi razlikovali le po vojaški ureditvi, saj so bili učenci poleg delitve na razrede razporejeni še po četah. V Donskem kadetskem korpusu, v katerem je bila dobra polovica kadetov Kozakov, pa so bili v nasprotju z drugimi korpuse učenci razporejeni po stotnijah. Vsaka četa ali stotnija je imela svojega poveljnika in vzgojitelje, ki so bili prav vsi oficirji. Kadeti so se od gimnazijcev ločili le še po vojaških uniformah, ki so jih nosili, in ekserciranju.²⁹ Da bi nekako zaključili izobraževanje v tujini, so se v oba kadetska korpusa vpisovali tudi ruski gimnazijci in realkarji.³⁰

Ruski kadeti, ki so leta 1922 v Strnišču (tudi v Sarajevu ali Bileći) zaključili izobraževanje, so za nadaljevanje šolanja imeli le malo možnosti. Tisti, ki so se hoteli vojaško izobraževati in postati oficirji, so lahko šolanje nadaljevali v edini ruski vojaški šoli v Kraljevini SHS, Nikolajevski konjeniški vojaški šoli v Bileći, ki pa je bila zaradi majhnega vpisa na robu preživetja. Vojaške šole Kraljevine SHS so bile takrat za Ruse zaprte, zato je kadetom preostala le še možnost, da odpotujejo v Bolgarijo na šolanje v katero izmed drugih ruskih vojaških šol.³¹ Leta 1922 pa si večina kadetov zadnjega letnika ni želela šolati na vojaških šolah, ampak nadaljevati študij na univer-

²⁷ Kadetskie korpusa za rubežom, [1970], 55, 56, 245 in 299.

²⁸ AS 1021 Šulgin, Dimitrij, Osebni dokumenti, Svedočanstvo Morski korpus.

²⁹ Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpuse, 1922, 14.

³⁰ Pulko, 2009, 152.

³¹ Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpuse, 1922, 14 in 17.

zah Kraljevine SHS. V carski Rusiji kadet pri vpisu na univerzo ni imel skoraj nobenih ovir. Opraviti je moral le izpit iz latinščine in lahko se je vpisal na fakulteto kot redni študent. Ker pa je v Kraljevini SHS bilo treba za vpis na univerze imeti tudi opravljeno maturo, je bil nato leta 1923 v ruskih kadetskih korpusih uveden še osmi razred. Po odlokih ministra za prosveto Kraljevine SHS je bila nato izobrazba, pridobljena v katerem koli ruskem kadetskem korpusu, ki je deloval na jugoslovanskem ozemlju, izenačena z izobrazbo, pridobljeno v državnih realkah.³²

Med bivanjem v Strnišču je Krimski kadetski korpus izpeljal dve šolski leti. Prvo šolsko leto so začeli 2. januarja 1921 in je trajalo do 15. oktobra tistega leta. Šolanje je uspešno zaključilo 78 kadetov in 5 dijakov drugih nekdanjih ruskih izobraževalnih ustanov. Naslednje šolsko leto 1921/22 so v Krimskem kadetskem korpusu začeli praktično brez poletnih počitnic (po enomesečnem premoru) 17. novembra 1921 in je trajalo do 1. avgusta 1922, ko je šolanje uspešno končalo 92 kadetov in 11 dijakov drugih ruskih učnih ustanov.³³

Junija 1922 je bilo v Krimskem kadetskem korpusu še 589 gojencev, med njimi 477 otrok oficirjev, 26 otrok višjih državnih uradnikov in 13 kmečkih otrok. Zanimivo pri tem je, da so se poleg ruskih otrok v kadetskem korpusu šolali tudi 3 Srbi. Izobraževalna ustanova je imela takrat še 40 predavateljev, od katerih je bilo 26 redno zaposlenih, preostali pa honorarno. Delo vzgojiteljev je opravljalo 5 poveljnikov čet in 22 oficirjev vzgojiteljev.³⁴

Uspeh izobraževanja v kadetskih korpusih

V prvih letih delovanja ruskih kadetskih korpusov in drugih ruskih šol v Kraljevini SHS so ruske emigrantske oblasti težile k temu, da

³² Pulko, 2009, 154 in 155.

³³ Prav tam, 152 in 153.

³⁴ Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpusa, 1922, 8.

bi vsi ruski otroci, ki so se vpisali, šolanje tudi dokončali. Učence, ki se niso hoteli izobraževati, in tiste, ki se niso bili sposobni učiti, so skoraj prisilno zadrževali na izobraževanju. Za ene in za druge je bilo značilno izredno slabo znanje. Uspeh, dosežen v prvih letih delovanja ruskih šol, je bil zato podpovprečen. Slabo znanje učenec je tudi vplivalo na ugled ruskih šol. Osnovni problem so bili nizki kriteriji pri ocenjevanju znanja.³⁵ Najpomembnejši vzrok za pomanjkanje znanja pa je bila predvsem dolgotrajna vojna, zaradi katere so bili mnogi učenci več let brez ustreznega izobraževanja.³⁶

Po letu 1923 se je v ruskih kadetskih korpusih v Kraljevini SHS vzpostavila izredno stroga disciplina in gojenci so bili za najmanjše prestopke podvrženi drakonskim kaznim. Za hude prestopnike so v Pančevu odprli posebno kazensko ustanovo, imenovano "internat za bivše kadete". V njem so kaznovani kadeti živeli v nemogočih razmerah. Vse so namestili v eno sobo, v kateri razen umazanih ležišč ni bilo ničesar. Oblačil, razen paradnih uniform, ki so jih smeli nositi le, kadar so bili izpostavljeni očem javnosti, skoraj niso imeli. Državna komisija jim je nudila samo t. i. begunski obrok v znesku 8 dinarjev na dan. Za preostalo so morali poskrbeti z lastnim delom. Preživljali so se tako, da so od hiše do hiše hodili sekati drva, delali v svilarni ali pa gojili sviloprejkke. Poleg tega so se nekateri še poskušali učiti, da bi se kdaj lahko vrnili v šole.³⁷

Zelo so se zaostрили tudi kriteriji ocenjevanja znanja. Tako je v šolskem letu 1923/24 v Donskem kadetskem korpusu, ki je takrat že bival v Bileći, samo 64,61 % učencev pozitivno izdelalo razred. Preostalih 35,39 % pa je moralo razred ponavljati ali opraviti popravne izpite. Istega šolskega leta je v Krimskem kadetskem korpusu razred izdelalo le 60,78 % učencev. Od tega je bilo odličnih le 3,31

³⁵ Dimić, 1994, 43 in 44.

³⁶ Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpusa, 1922, 8, 9 in 12.

³⁷ Pulko, 2009, 156 in 157.

%. Kar 39,22 % učencev je moralo opravljati popravne izpite ali ponavljati razred. Strogi ocenjevalni kriteriji so se v kadetskih korpusih in drugih ruskih šolah obdržali skozi celotno predvojno obdobje. Ocenjevanje je bilo tako strogo, da kakšno šolsko leto niti en učenec ni razreda izdelal z odličnim uspehom. Kljub temu pa so bili ti dijaki pozneje med najboljšimi študenti na jugoslovanskih fakultetah.³⁸

Ruski dekliški inštituti

V Kraljevino SHS sta leta 1920 pripotovala Mariinski donski in Harkovski dekliški inštitut, vendar nobeden izmed njiju ni bil nastanjen na Slovenskem. Mariinski donski dekliški inštitut je leta 1922 na gradu Vurberk preživel le šolske počitnice. Pripotoval je 24. junija. V gradu se je nastanilo 74 učenk in nekaj učiteljic tega inštituta. Učni zavod je takrat začasno vodila grofica Jekaterina Aleksejevna Uvarovna. Naslednji dan, 25. junija, je na Vurberk prispelo še 26 dijakinj z voditeljico inštituta Natalijo Aleksandrovno Duhonino. Z njimi je prišel še inšpektor inštituta Nikolaj Vladimirovič Storoženko, nekdanji profesor v Kijevu. Na Vurberku so preživljale počitnice učenke od 1. do 8. razreda. Njihovo bivanje pa se je končalo 7. septembra 1922, ko so odpotovale nazaj v Belo Crkvo.³⁹

Ruska gimnazija v gradu Hrastovec

Najpomembnejša ruska emigrantska šola na Slovenskem je bila večji del svojega obstoja v gradu Hrastovec v Slovenskih goricah. Njen polni naziv se je glasil Ruski otroški dom in realna gimnazija Ponoviče v Hrastovcu. Naziv, ki zveni dokaj nenavadno, je nastal v povezavi z razvojem te izobraževalne ustanove. Leta 1920 je namreč

³⁸ Dimić, 1994, 43 in 44. Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpusa, 1922, 7.

³⁹ Pulko, 2009, 157 in 158.

VSG v Sarajevu odprl otroški dom, v katerega sta bila vključena otroški vrtec in nekajrazredna šola. Zaradi pomanjkanja ruskih šoloobveznih otrok je bila nato izobraževalna ustanova v Sarajevu ukinjena, del osebja te ustanove pa se je preselil v Ponoviče pri Litiji, kjer so v tamkajšnjem gradu odprli rusko realno gimnazijo. Po treh letih delovanja se je morala gimnazija zaradi prodaje gradu Ponoviče izseliti. Grad in posestvo je nato šele leta 1929 kupila Dravska banovina in ga uporabila za prostore uprave banovinskega veleposestva.⁴⁰ Ruska realna gimnazija z otroškim domom se je preselila v grad Hrastovec v Slovenskih goricah, ki je bil last grofa Herbersteina, in je tam delovala od 4. 7. 1925 do 15. 8. 1935, ko je bila ukinjena.⁴¹ Ustanova je na novem naslovu v nazivu ohranila ime Ponoviče.⁴²

Izobraževanje v Ruski realni gimnaziji Ponoviče v Hrastovcu se je delilo na pripravljhalno šolo in samostojno gimnazijo. V pripravljhalni šoli sta bila dva razreda, abecedni in mlajši pripravljhalni razred.⁴³ Število letnikov gimnazije med posameznimi šolskimi leti ni bilo zmeraj enako. Gibalo se je med štirimi in šestimi letniki.⁴⁴ V šolskem letu 1923/24, ko je gimnazija delovala še v Ponovičah, je imel gimnazijski oddelek poleg pripravljalnega razreda še šest razredov gimnazije.⁴⁵

⁴⁰ Pulko, 2011, 91–93.

⁴¹ SŠM, Školski list, Ruski dečji dom i realna gimnazija. SŠM, Branko Šuštar, Rusi, Sarajevo in dva gradova (Ponoviče, Hrastovec) z realno gimnazijo. SŠM, M. Pavlovski, Istorija Dečjeg doma i Ruske Realne gimnazije "Ponoviče" u gradu Hrastovec.

⁴² Pulko, 2011, 91.

⁴³ Raevskaja, 1927, 135–136.

⁴⁴ Med podatki o ruski gimnaziji v Hrastovcu, ki jih je do leta 1955 zbral UDV, je tudi navedeno, da je imela ta gimnazija 4 osnovnošolske razrede. AS, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, Knjiga I, str. 181.

⁴⁵ ZAP, SIZAP 206, Rodbina Simonič-Blumenau, škatla 4, Krimski korpus in ruska gimnazija, Rospisanie urokov na 1923–1924 god.

V šolskem letu 1930/31 pa je imela ruska gimnazija samo še tri razrede in le 46 učencev.⁴⁶

Obravnavana ruska izobraževalna ustanova je sprejemala otroke že s šestimi leti starosti. Šolanje so navadno zaključili med 14. do 16. letom. Predpisano je bilo, da smejo v 4. razred gimnazije le učenci, stari največ 15 let. Kljub temu so zaradi let, ki so jih otroci brez izobraževanja prebili med državljansko vojno in evakuacijo, sprejemali tudi starejše, če so le bili sposobni dokončati šolanje.⁴⁷

Ena izmed posebnosti izobraževanja te ruske učne ustanove za takratni čas je bila, da so pouk za deklice in dečke izvajali skupaj. Po štirih letih dela so namreč ugotovili, da pri takšnem načinu šolanja mladine ni nobenih težav. Tudi v klopeh so lahko dečki in deklice sedeli skupaj. Učence so v učilnicah razmeščali le glede na njihove učne sposobnosti, vid in sluh. So pa bili učenci ločeni po spolu v spalnih prostorih in v jedilnici. Ločeno so tudi stali v vrsti med prejetjem hrane.⁴⁸

Razporeditev prostorov izobraževalne ustanove v gradu Hrastovec je bil naslednji. V prvo etažo so namestili jedilnico. Ob obeh straneh jedilnice so bile nameščene učilnice. V drugi etaži nad jedilnico so bile pisarne in službeni kabineti, nad učilnicami pa ležišča za učence. V nižji etaži glavnega grajskega bloka sta bili dve kotni dvorani. Ena je rabila kot dvorana za različne svečanosti, plese in gledališke predstave, druga pa je bila za učence zaprta. To je bila nekdanja lovska soba grofa Herbersteina. V njej je bil ogromen biljard in nekaj grajskega pohištva. Soba je služila za sestanke šolskega osebja. V glavnem grajskem bloku je imel svoje sobe tudi del

⁴⁶ Ruska gimnazija u Hrastovcu, [1931], 11. Vozroždenie je leta 1930 navedlo podatke, po kateri sta bila v gradu Hrastovec ruski otroški dom in trirazredna gimnazija z 200 otroki (Vozroždenie, 16. 3. 1930, 4).

⁴⁷ Raevskaja, 1927, 132.

⁴⁸ Prav tam, 132.

osebja gimnazije. V podprtiličju stavbe so bili kopel, kuhinja in skladišče. V preostalih krilih stavbe so namestili lazaret, cerkev ter sobe za administrativno-tehnično in predavateljsko osebje.⁴⁹ V gradu je od leta 1926 delovala tudi podružnica Ruske matice.⁵⁰

Najvišjo funkcijo v učno-vzgojnem zavodu sta imela ravnatelj in inšpektor. Prva ravnateljica je bila Natalija Nikolajevna Rajevska, po njenem odhodu pa Mihael Pavlovski (leta 1928/29 ter 1930/31) in Vera Orlicka (leta 1929 in 1934).⁵¹ Naloge šolskega inšpektorja je leta 1923 opravljal Vladimir S. Levicki.⁵² Iz ohranjenih podatkov je možno sklepati, da je bilo v ustanovi, ko je delovala še v Ponovičah, 10 učiteljev. V času njenega delovanja v Hrastovcu pa 13. Z upadanjem števila šoloobveznih otrok je upadalo tudi število učiteljev, tako da so bili leta 1934 skupaj z ravnateljico le še trije. Na podlagi ohranjenih virov je bilo možno ugotoviti tudi imena učiteljev, ki so poučevali v tej ustanovi v letih 1923, 1925/26, 1928 in 1930/31. Skupaj s predmeti, ki so jih poučevali, so predstavljeni v tabeli.⁵³

⁴⁹ Prav tam, 1927, 130 in 131.

⁵⁰ Russkaja Matica, 1935, 34 in 35.

⁵¹ AS, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, Knjiga I., 182. Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, 1928, 23. Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini, 1934, 166. ZAP, Herbersteinov sekretariat, škatla 2. SŠM, M. Pavlovski, Istorija Dečjeg doma i Ruske Realne gimnazije "Ponoviče" u gradu Hrastovec.

⁵² Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, 1923, 138.

⁵³ Ruska gimnazija u Hrastovcu, [1931] in Stalež šolstva in učiteljstva za navedena leta.

Seznam profesorjev na ruski realni gimnaziji Hrastovec po predmetih in letih

predmet/ leto	1923	1925/26	1928	1930/31
ruski jezik	Irina J. Tropina, Ksenofont S. Mamonov	Vladimir Kulakov, Aleksandra Zaharova	Aleksandra Zaharova, Vladimir Kulakov	Andrije Skrinjka
francoski jezik	Natalija N. Rajevska	Natalija N. Rajevska, Katarina Akaro, Aleksandra Zaharova	Natalija N. Rajevska, Katarina Akaro	Katarina Akaro
nemški jezik	Jekaterina Ševeljova	Maksim Blumenau	Maksim Blumenau	Margarita Malinovska
srbohrvaški jezik	Viktorija Nadaličeva	Ljubo Gorup	Maksim Nedbajevski	Maksim Nedbajevski
matematika	Ana I. Lukina	Ana I. Lukina	Vladimir Kislev	Vera Orlicka, Vasilij Lukjanov
fizika	Aleksander Rosovski	/	Vladimir Kislev	/
kemija	Aleksander Rosovski	/	/	/
naravoslovje	Vladimir S. Levicki	Vladimir S. Levicki	Mihael Pavlovski	/
zemljepis	/	Vera Stark	Mihael Pavlovski Boris Gerngross	Mihael Pavlovski, Vasilij Lukjanov
zgodovina	/	Vera Stark	Vladimir Kulakov	Boris Gerngross
verouk	/	Mihail Slucki	Fevdosej, arhimandrit	Hariton, arhimandrit
petje	Pavel E. Viljčevskij	Golicin Dimitrij	Peter Smigun	Peter Smigun
lepopis	/	Mihail M. Hrisogonov	/	Đorđe Rement
risanje	Mihail M. Hrisogonov	Mihail M. Hrisogonov	Tevdor Kolonej	Đorđe Rement
ročno delo	Marija N. Levickaja	Marija N. Levickaja	Jelena Križanovska	Jelena Križanovska
telovadba	Pavel E. Viljčevski	/	/	Sergej Orlicki

Izobraževalni proces v ruski realni gimnaziji v Hrastovcu

Šolsko leto se je v ruski realni gimnaziji v Hrastovcu začelo 1. septembra in je trajalo do 28. junija. Razdeljeno je bilo na tromesečja. Prvo je trajalo do 30. novembra, drugo do 28. februarja in tretje do konca šolskega leta.⁵⁴ Pouk je potekal od ponedeljka do sobote, pri čemer je imela pripravljala šola okoli 4 ure pouka na dan, kar je tedensko znašalo 23–25 ur, prvi štirje razredi gimnazije 5–6 ur dnevno ali 34–36 ur tedensko, zadnja dva razreda gimnazije pa 32–34 ur tedensko. Šolska ura je trajala 40 minut z 10 minutami odmora med posamezno uro. Sistem ocenjevanja je bil 4-stopenjski: nezadosten, dober, zelo dober in odličen. Ocenjevanje je bilo zelo strogo. Tako je v šolskem letu 1930/31 imelo kar 50 % učencev popravne izpite, odličen ni bil nihče.⁵⁵

Ruska realna gimnazija Ponoviče je v šolskem letu 1923/24 imela podoben predmetnik kot Prva rusko-srbska gimnazija v Beogradu. Ker je bila gimnazija v Ponovičah realna in ne klasična gimnazija, na njej niso poučevali latinskega jezika, so pa vseeno imeli dva obvezna tuja jezika, francoščino in nemščino. Na beograjski ruski gimnaziji je bila obvezna latinščina in en tuji jezik, nemščina ali francoščina. Poleg obeh tujih jezikov je bil obvezen tudi uradni državni jezik srbohrvaščina. Slovenščine na Ruski realni gimnaziji Ponoviče niso poučevali. V nasprotju z beograjsko rusko-srbsko gimnazijo tudi niso poučevali analitične geometrije in filozofske propedeutike. Posebnost ponoviške ruske gimnazije je bil predmet anatomija, ki so jo učenci spoznavali le v 6. letniku. Na splošno je bil v Ruski realni gimnaziji Ponoviče poudarek na učenju matematičnih ved, materinščine in tujih jezikov. Ko so v šolskem letu 1930/31 delovali le prvi trije gimnazijski razredi, predmetnik ni bil okrnjen.⁵⁶

⁵⁴ Ruska gimnazija u Hrastovcu [1931], 4.

⁵⁵ Pulko, 2009, 163 in 164.

⁵⁶ Prav tam, 164.

Z leti se je število učencev v ruski realni gimnaziji zmanjševalo, tako da je 15. 8. 1935 prišlo do njenega zaprtja.⁵⁷ Maloštevilni šolo-obvezni ruski otroci so šolanje nadaljevali tudi po slovenskih šolah. Največ, kar 24, jih je v šolskem letu 1936/37 obiskovalo ljudske šole, sledile so državne gimnazije, na katere je bilo vpisanih 12 ruskih učencev, državne meščanske šole s tremi in samoupravne gimnazije z enim učencem ruske narodnosti.⁵⁸ Podobna situacija je bila tudi v šolskem letu 1939/40, ko je ljudske šole obiskovalo 35 ruskih učencev, državne meščanske šole štirje, državne gimnazije 25, po en učenec ruske narodnosti pa je bil v samoupravnih gimnazijah, državni dvorazredni trgovski šoli, zasebnih trgovskih šolah in državni srednji tehniški šoli.⁵⁹

Bibliografija

AS, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918-1941(1955), Knjiga I, Državni sekretariat za unutrašnje poslove, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Uprava državne bezbednosti, I. odeljenje, Br. SSSR/El. 1/I, Beograd.

AS 1021 Šulgin Dimitrij, 1931-1945.

Bjulleten Objedinennago Komiteta Rossijskogo Obšestva Krasnago Kresta, Vserossijskago Sojuza i Vserossijskago Sojuza Gorodov Koroletse Serbov, Horvatov i Slovencev, Beograd – Avgust 1921. g. (1924), Štamparija Save Radenkovića i Brata, Beograd.

⁵⁷ SŠM, Branko Šuštar, Rusi, Sarajevo in dva gradova (Ponoviče, Hrastovec) z realno gimnazijo.

⁵⁸ Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37, 1938, 27, 37 in 50.

⁵⁹ Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1939/40, 1941, 27, 37, 50, 57 in 79.

DIMIĆ, L.J. (1994): "Rusko školstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941", v: *Ruska emigracija u srpskoj kulturi XX veka*, Zbornik radova, Tom I, Filološki fakultet u Beogradu, Katedra za slavistiku i Centar za naučni rad, Beograd, 38–51.

Izveštaj o reviziji ruskih kadetskih korpusa koji je doneo gospodinu ministru prosvete ministarski izaslanik, profesor beogradskog univerziteta, Radovan Košutić, Preštampano iz "Prosvetnog glasnika" (svezka 7–8 za 1922 god.) (1922), Državna štamparija Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd.

JOVANOVIĆ, M. (2006): *Ruska emigracija na Balkanu (1920–1940)*, Čigoja štampa, Beograd.

Kadetskie Korpusa za Rubežom 1920–1945, Izdanje Objedinenija Kadet Rossijskih Zarubežnyh Kadetskih Korpusov [1970], Nju Jork, SŠA.

MILENKOVIĆ, T. (2004): *Školovanje dece emigranta iz Rusije u Jugoslaviji 1919–1941*, Zavod za učbenike i nastavna sredstva, Beograd.

PULKO, R. (2004): *Ruska emigracija na Slovenskem 1921–1941*, Vojni muzej Logatec, Logatec.

PULKO, R. (2009): *Družbeno življenje ruskih emigrantov na Slovenskem 1918–1941*, magistrsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor.

PULKO, R. (2010): "Taborišče ruskih beguncev v Strnišču", v: *Zbornik Občine Kidričevo*, Občina Kidričevo, 158–172.

PULKO, R. (2011): "Ruska realna gimnazija v Slovenskih goricah", *ČZN*, 47=82, 4. zvezek, 87–106.

RAEVSKAJA, N. (1927): "Russkaja gimnazija sredi prirody", v: *Russkij učitelj v emigraciji*, Izd. Obedinenija russkih učiteljskih organizacij za granicej, Praga, 129–141.

ROJIC, V. (1975): "Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega", v: *Ptujski zbornik IV*, Založba Obzorja Maribor, 271–287.

ROJIC, V. (1984): "Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega", *ČZN*, 20=55, 1, 57–121.

Ruska gimnazija u Hrastovcu, Izveštaj za školsku 1930.-31. godinu [1931], izdala Ruska gimnazija u Hrastovcu.

Russkaja Matica (1924-1934) Otčet o dejatelnosti, № 4. (1935), Biblioteka Russkoj Maticy, Izdanie Russkoj Maticy, Ljubljana.

SILKIN, A. (1998): "Russkie kadetskie korpusa v emigraci", *Russkij istoričeskij vestnik*, Meždunarodnyj ežegodnik, Tom I, Moskva, 215-247.

Slovenski šolski muzej (SŠM), Školski list, Ruski dečji dom i realna gimnazija.

Slovenski šolski muzej, Branko Šuštar, Rusi, Sarajevo in dva gradova (Ponoviče, Hrastovec) z realno gimnazijo.

Slovenski šolski muzej, M. Pavlovski, Istorija Dečjega Doma i Ruske Realne Gimnazije "Ponoviče" u gradu Hrastovec.

Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast) (1928), Oblastna zaloga šolskih knjig v Ljubljani.

Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini (1934), Prosvetni oddelek kr. banske uprave, Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani.

Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923, Višji šolski svet v Ljubljani, Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37 (1938), Prosvetni oddelek kraljevske banske uprave, Ljubljana.

Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1939/40 (1941), Prosvetni oddelek kraljevske banske uprave, Ljubljana.

ŠULIGOJ, L. (2007): "Primorski begunci med svetovnima vojnama na ptujskem območju", ČZN, 43=78, 2.-3. zvezek, 154-179.

Vozroždenie (1930), Beograd.

Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), SIZAP 206, Rodbina Simonič-Blumenau, škatla 4.

ZAP, Herbersteinov sekretariat, škatla 2.

TADEJ KOREN, PETRA TESTEN¹

Ruske sledi iz dni prve svetovne vojne na Slovenskem

Izveček: Prisotnost prebivalcev carske Rusije na Slovenskem za časa prve svetovne vojne je problematika, ki tematizira predvsem usode in vloge ruskih vojnih ujetnikov. Po približnih ocenah se število teh ujetnikov giblje med 20.000 in 30.000, natančnejši odgovor pa bodo najverjetneje razkrili arhivi, ki se bodo v naslednjih letih postopoma odpirali. Ruski vojni ujetniki so bili poslani v zaledje soške fronte; strogo so se ločevali tisti, ki so gradili strateško pomembne (vojaške) objekte in komunikacijo v neposredni bližini frontne linije (ceste, vodovode, železnice, žičnice, letališča, skladišča itd.), in tisti, ki so bili v pomoč v civilni sferi (kmetijstvo, obrtni in industrijski obrati) po celotnem ozemlju dežel Kranjske, Primorske, Koroške in Štajerske. O ruskih vojnih ujetnikih na Slovenskem pričajo poleg (za zdaj) skromnega arhivskega gradiva, ki ga dopolnjujejo dragocene zasebne zbirke, predvsem spomeniki, nagrobniki, zgrajeni objekti, ki so ostali za njimi (ceste, železnice, kapelica itd.), imena lokacij, ki nosijo pridevnik “ruski”, razpršeni časopisni članki, fotografije, pričevanja in posamezni predmeti.

Ključne besede: prva svetovna vojna, ruski vojni ujetniki, gradnja, infrastruktura, pomoč v civilni sferi

UDK: 930.1(47)“1914/1918”

¹ Mag. Tadej Koren je zaposlen pri Ustanovi “Fundacija Poti miru v Posočju”. Dr. Petra Testen je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo ter na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU in Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. E-naslov: info@potmiru.si; petra.testen@zrc-sazu.si.

Russian Traces from World War I in Slovenia

Abstract: Most citizens from Tsarist Russia who were present in Slovenia during World War I were Russian prisoners of war. Their estimated number was between 20,000 and 30,000, but a more precise figure may be yielded by research in the archives, which are to become more accessible in the future. Russian prisoners of war were sent to the hinterland of the Isonzo front, and there was a strict demarcation line between those responsible for the construction of strategically important (military) objects and communication systems near the frontline (roads, water supply network, railways, cable cars, airports, warehouses, etc.) and those engaged in community service (farmers, workers, craftsmen) throughout Carniola, the Littoral, Carinthia and Styria. In addition to the (as yet) scarce archival sources, enriched with precious private collections, their lives are most eloquently attested by memorials, gravestones, constructions (roads, railways, a chapel, etc.), place names containing the adjective 'Russian', dispersed newspaper articles, photographs, testimonies, and individual objects.

Key words: World War I; Russian prisoners of war; construction; communication systems; community service

Prisotnost prebivalcev carske Rusije med prvo svetovno vojno na Slovenskem je problematika, ki tematizira predvsem usode in vloge ruskih vojnih ujetnikov.² Po približnih ocenah se število teh ujetni-

² Uporaba besedne zveze 'ruski vojni ujetniki' je pravzaprav poenostavljena rešitev za opredelitev tistih, ki so bili zajeti kot pripadniki vojske tedanje carske Rusije. Ni bilo namreč nujno, da so bili po svoji narodnosti Rusi, temveč so lahko bili denimo Belorusi, Ukrajinci, povolški Nemci itd., med njimi pa so bili ne glede na narodnost tudi Judje.

kov giblje med 20.000 in 30.000, natančnejši odgovor pa bodo najverjetneje razkrili viri, ki se bodo v naslednjih letih postopoma odpirali in omogočali raziskovalcem, da odgovorijo na mnoga še vedno odprta vprašanja.³

Tako za usodo ruskih vojnih ujetnikov kot za ponovno odkritje vloge, ki jo je Rusija odigrala v prvi svetovni vojni, se v zadnjem času zavzema Ruska federacija. V Sloveniji v tem smislu deluje Ruski center znanosti in kulture, ki je bil v Ljubljani odprt 21. aprila 2011.⁴ A zdi se, da dediščina prve, pa tudi druge vojne odzvanja na posebno zamolkel način, ko je treba pretresti zasluge in delo pripadnikov tedanje imperialne Rusije in pozneje Sovjetske zveze. "Rusko vprašanje" 20. stoletja je pravzaprav v veliki meri vprašanje politične in idejne dediščine, ki vključuje strah pred ekspanzijo komunizma. Dejstvo je, da Rusija, ki je na bojišču v veliki vojni izgubila več ljudi kot vse zavezniške države skupaj in s tem sile antante morda obvarovala pred zlomom, za versajskim omizjem ni imela ustrezne vloge, čeprav sta si admiral Aleksander V. Kolčak in Peter B. Struve zelo prizadevala za to. Levji delež zaslug oziroma krivde za to odpade na boljševike, ki so se zaradi sklenitve miru s centralnimi silami sami izločili iz možnosti vplivati na versajski mir. Ta temeljni razplet v začetku 20. stoletja je obenem sestavni del odgovora na vprašanje, zakaj je uradna Moskva sama za skoraj 100 let izbrisala

³ Problematika zaprtosti vojnih arhivov je vezana predvsem na obdobje, ko naj dokumenti ne bi bili dostopni širši javnosti. Ta rok se v prihodnjih letih, prav ob stoletnicah trajanja prve svetovne vojne, večinoma izteka.

⁴ Ruski center znanosti in kulture je bil slavnostno odprt 21. aprila 2011, in sicer na osnovi medvladnega sporazuma, podpisanega 22. marca 2011 ob obisku ruskega premierja Vladimirja Vladimiroviča Putina v Sloveniji. Eden od njihovih projektov *Po poteh ruske vojaške dediščine* je tudi odkrivanje sledi ruskih vojnih ujetnikov na Slovenskem v času prve svetovne vojne. Glej: <http://svn.rs.gov.ru/sl/node/457>; <http://ruska-sled.weebly.com/> (vpogled: 21. 4. 2014).

FOTO 1: RUSKI VOJNI UJETNIKI V VOJAŠKEM TABORIŠČU SEGETI, KRAS.
TIPIČNA OPRAVA IN POKRIVALA, PO KATERIH JIH JE MOGOČE PREPOZNATI
NA FOTOGRAFIJAH. VIR: ZASEBNI ARHIV MITJA MOČNIKA.

spomine na prvo svetovno vojno. Za njen ključni dogodek je v uradnih sovjetskih publikacijah obveljal Leninov prevrat, ki je bil razglašen za revolucijo. Čisto gotovo so se lahko boljševiki polastili oblasti zaradi hude zaostritve družbenih in političnih napetosti, do katerih je prišlo po začetku sovražnosti z Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Turčijo. Tako je spominjanje na prvo svetovno vojno dolgo časa obvladovala teleologija mišljenja revolucije. Ta je povzročila, da se je Rusija vsaj začasno znašla na strani poražencev, saj je z mirom v Brest-Litovsku izgubila velik del svojega ozemlja, pri čemer se je na političnem zemljevidu prvič pojavila tudi Ukrajina. Vse to igra pomembno vlogo pri razumevanju ne samo pretekle, temveč tudi sedanje Rusije. Po drugi strani pa je ponovno odkrivanje ruske vloge v prvi svetovni vojno povezano s tistimi ruskimi vojnimi ujetniki, ki se po končanih spopadih tudi zaradi spremenjene po-

litične klime doma niso želeli vrniti. Tudi na Slovenskem je bilo nekaj takšnih. Kot opozarja Jasna Fischer, so možje odšli na bojišče pod zastavo imperatorja Nikolaja II. in se v "novo" domovino niso želeli vrniti.⁵

Tudi slovensko zgodovinopisje v preteklosti ni imelo velikega interesa za proučevanje problematike prve svetovne vojne niti za raziskovanje usode številnih ruskih vojnih ujetnikov. Prvemu je botrovalo več dejavnikov. Petra Svoljšak je že pred časom opozorila, da je bilo raziskovanje vojaškega dogajanja med letoma 1914 in 1918 skoraj izključno v domeni nezagodovinarjev, vzroke za to pa da gre iskati predvsem v "uradnem" zgodovinopisju, ki se ni zmoglo otrestiti občutka, da je bil slovenski narod kot pripadnik avstro-ogrske monarhije izzivalec prve svetovne vojne in tudi njen poraženec – poražencem pa čas tako po prvi kot po drugi svetovni vojni ni bil naklonjen.⁶ V nedavnem slovenskem prevodu že leta 1975 izdane Fussellove knjige *Velika vojna in moderni spomin* (2013) lahko v spremni besedi Marte Verginella preberemo, kako je po prvi svetovni vojni zunaj Države SHS ostalo pol milijona Slovencev, a je bilo kljub temu "v slovenskem delu Države SHS sočustvovanje z vojnimi žrtvami zelo hitro potisnjeno na obrobje javnosti, spominjanje na vojno pa prepuščeno zasebnosti".⁷ Po drugi svetovni vojni je novi politično-družbeni okvir preusmeril zgodovinopisno pozornost k revoluciji,⁸ velika vojna pa je ostala zunaj interesov slovenske akademske historiografije. Z vojaško platjo spopadov so se začeli

⁵ Fischer, 2009, 352.

⁶ Svoljšak, 1993, 547–548.

⁷ Verginella, 2013, 543.

⁸ Janko Pleterski je prepričljivo pojasnil, da je na ozemlju Jugoslavije kljub različnim poimenovanjem dogajanj v letih 1941–1945 (narodnoosvobodilni/-a boj/vojna, ljudska revolucija) v bistvu šlo za socialistično revolucijo. Glej v: Pleterski, 1986, 405, 406.

ukvarjati predvsem “nedeljski” zgodovinarji in publicisti, medtem ko se je zgodovinarska stroka od 70. oziroma 80. let 20. stoletja ukvarjala pretežno s političnimi vidiki prve svetovne vojne, predvsem z nastankom jugoslovanske države.⁹ Šele 90. leta so prinesla premik raziskovalnega žarišča s politične in nacionalno osrediščene zgodovine, zaradi česar je bilo mogoče zanimanje za proučevanje socialnih, kulturnih in gospodarskih vidikov velike vojne. V zadnjem desetletju se je zgodovinenje teh vidikov še povečalo, kar je razvidno iz raznovrstnih knjižnih izdaj, razstav in projektov, izdaj in študij ter analiz avtobiografskih dokumentov (dnevniki, korespondence, memoari) itd.¹⁰ Po mnenju Marte Verginella ti predstavljajo le vrh “ledene gore” pisem, dopisnic, razglednic, dnevnikov in spominov, ki so tudi zaradi čedalje pogostejših prepisov in ponatisov bolj dosegljivi širši slovenski javnosti”.¹¹ Z njimi pa je javnosti dostopno tudi čedalje več drobcev, ki odpirajo okno v dediščino spomina, povezanega z ruskimi vojnimi ujetniki. Prav ta bera je kljub fragmentarnosti pomembna za védenje o prisotnosti in sobivanju ruskih ujetnikov s prebivalstvom na Slovenskem. Vse to je pomembno predvsem zaradi dejstva, da je drugih pričevalcev ali virov (za zdaj) malo oziroma skoraj nič. Izjema je seveda fond Deželne vlade v Ljubljani v Arhivu Republike Slovenije, ki ponuja dokumente za leta 1916, 1917 in 1918, med katerimi lahko najdemo predvsem evidenčna poročila posameznih občin, kjer so bili ruski ujetniki zaposleni, poročila o njihovih pobegih in ponovnem zajetju, če je do tega prišlo, in precej obsežen sklop dokumentov, ki vsebuje navodila, kako ravnati z vojnimi ujetniki.¹² Poleg omenjenega ar-

⁹ Verginella, 2013, 546; Svoljšak, 1993, 561.

¹⁰ Verginella, 2013, 547.

¹¹ Prav tam.

¹² AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1973, 1974, 1975. Večina gradiva so podatki za deželo Kranjsko, nekaj za Koroško. Glej tudi: Fischer, 2009, 351–352.

hivskega gradiva je dosegljivih nekaj dnevniških zapisov, med katerimi je zagotovo najbolj znano besedilo Franca Urana, ki je bil v času gradnje vršiške ceste tamkaj zaposlen kot gozdni delavec. Na nekaj straneh Uran opisuje tudi težke življenjske razmere ruskih ujetnikov – po današnjih merilih “najhujšo obliko kršenja človekovih pravic”¹³ –, ki so gradili cesto, pa tudi odnos vojakov in poveljnikov do te skupine. Tako se je ohranilo eno redkih pričevanj o nevzdržnih razmerah ruskih vojnih ujetnikov na Slovenskem, v neposrednem zaledju bojišča, ko so skrbeli za vojaško infrastrukturo. Uran je med drugim zapisal takole:¹⁴

“Novo cesto so gradili izključno samo ruski vojni ujetniki, ki jih je bilo okrog 12 000. Nastanjeni so bili v raznih barakah od Kranjske [G]ore do Trente. Te barake so bile zelo primitivne in pozimi zelo mrzle. Hrana ujetnikov je bila zelo slaba in nezadostna. Pri delu so bili razdeljeni na oddelke po 25 mož, ki jih je stražil en avstrijski vojak in en Rus tolmač, navadno Jud, ki pa ni nič delal. Med ujetniki je bilo tudi dosti Nemcev od Volge. Ujetniki so bili slabo oblečeni. Ker so morali delati ob lepem in slabem vremenu, so imeli po večini vsi razcapane uniforme. Drugih oblek jim pa avstrijska vojna uprava ni dala. Zato so razsajale med njimi razne bolezni kot navadna in krvava griža, celo kolera in črne koze in jih je dosti pomrlo.

Ravnali so z Rusi zelo grdo. Posebno nekateri inženirji in oficirji so se divjaško obnašali nad ujetniki. Za vsak najmanjši prekršek je bil ujetnik privezan na drevo, da je že v najkrajšem času padel v omedlevico. Potem so mu pljusknili mrzle vode v obraz, da se je zopet zavedel in ga pustili tako viseti dve do tri ure. Najbolj divji med inženirji je bil ing. Kavalir, Madžar, ki je gradil odsek

¹³ Prav tam, 351.

¹⁴ Uran, 1957, 157–158.

FOTO 2: RUSKA KAPELICA POD VRŠIČEM. VIR: USTANOVA "FUNDACIJA
POTI MIRU V POSOČJU". FOTO TOMAŽ OVČAK.

FOTO 3: RUSKI VOJNI UJETNIKI OB KAPELICI POD VRŠIČEM. VIR: MUZEJ NOVEJŠE
ZGODOVINE SLOVENIJE.

pod Močilom. Kadar je bil pijan, je prišel s težko palico med Ruse na cesto in je s to palico mlatil po Rusih kar navzkriž ne glede, kam je padlo. Tudi mnogi avstrijski stražarji so radi pretepali Ruse. Pritožba je bila nemogoča.”

O krutem ravnanju z ruskimi vojnimi ujetniki je pričal tudi Albin Prepeluh. V *Pripombah k naši prevratni dobi* je pisal o tajnem povelju generala – pozneje feldmaršala – Borojevića, ki “je zabičevalo, da je treba vsako nepokorščino [ruskih vojnih ujetnikov pri delu] nemudoma kaznovati”. Prepeluh je sam videl, kako je zaradi pretepanja ujetnikov enemu od njih steklo oko. Pozneje je prav Prepeluh soodločal o Borojeviću prošnji za naselitev v južnoslovanski državi – in jo zavrnil. Zapisal je: “Zakaj sem storil tako in ne drugače, ne vem. Iz političnih vzrokov najbrže ne, ker teh pravzaprav nisem več imel. Ali sem storil tako iz protesta proti naši slovenski politični nesposobnosti ali mi je lebdel pred duševnimi očmi tisti ruski jetnik, ki ga je udaril tako nesrečno mladi madžarski praporščak?”¹⁵

Temu in drugim redkim, a zato toliko bolj dragocenim dnevnim in memoarskim drobcem se v sodobnem času pridružujejo številni članki in objave, ki okrog zadnjega tedna v juliju obeležujejo slovensko-ruska srečanja pod Vršičem. Ob Ruski kapelici se vsako leto visoki gostje obeh držav poklonijo preminulim v veliki vojni.¹⁶

Skromnim sledem prisotnosti ruskih ujetnikov na Slovenskem se priključuje še en pomemben sklop zgodovinskega gradiva, in sicer fotografski material. Gre za dediščino, ki je na Slovenskem –

¹⁵ Prepeluh, 1987, 103–106.

¹⁶ Glej npr.: Zupanič Slavec, Testen, 2007; <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/shod-za-mir-pri-ruski-kapelici-v-znamenju-100-obl etnice-prve-svetovne-vojne/342500>; <http://www.rtv slo.si/slovenija/naroda-rusije-in-slovenije-združuje-zelja-po-ohranjanju-resnice-o-20-stoletju/342817> (slovensko-ruski tradicionalni dnevi pri Ruski kapelici 2014, vpogled 28. 7. 2014).

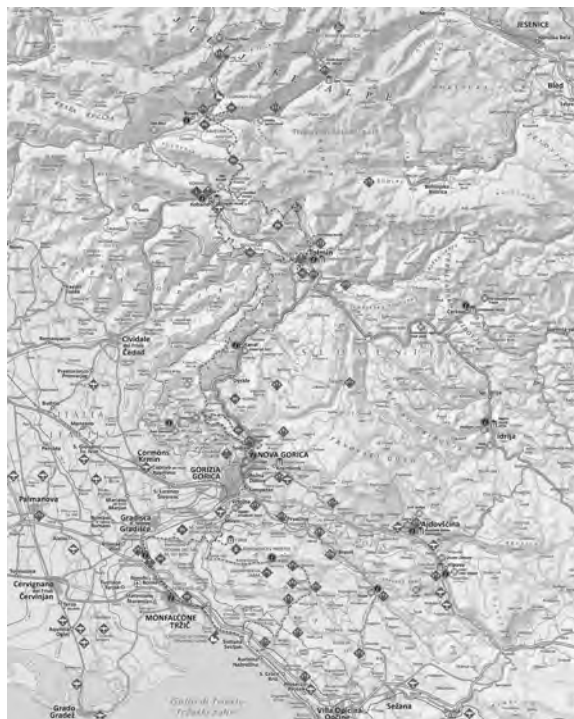

FOTO 4: ZEMLJEVID POTI MIRU OD ALP DO JADRANA. VIR: USTANOVA "FUNDACIJA POTI MIRU V POSOČJU".

FOTO 5: NA AVSTRO-OGRSKEM POKOPALIŠČU V TRENTI POČIVA OKROG 200 VOJAKOV, KI SO UMRLI V TAMKAJŠNJI BOLNIŠNICI. TU PA SO POKOPANI TUDI RUSKI VOJNI UJETNIKI, KI SO GRADILI OSKRBOVALNO CESTO ČEZ PRELAZ VRŠIČ. VIR: USTANOVA "FUNDACIJA POTI MIRU V POSOČJU".

drugače kot v številnih državah, kjer je postala skoraj sočasno del kolektivnega spomina in pomemben arhivski vir za proučevanje življenja v preteklosti – dolgo ostala zunaj zanimanja uradnih institucij.¹⁷ A prav ti fragmenti pomembno dopolnjujejo sive lise in nakazujejo vprašanja, ki še zdaleč niso zadovoljivo rešena. Vse to je botrovalo odločitvi, da v besedilu “spregovorijo” tudi fotografski drobcji in tako dodajo svoj delež k zgodbi o usodah ruskih vojnih ujetnikov. Fotografije bodo – tako sodobne kot tiste, ki so lovile trenutke preteklega časa – nekakšna povezovalna, rdeča nit oziroma pomemben komentator pomanjkljivega gradiva.

Spominska obeležja in “intimni pričevalci” preteklosti

Danes prostor ob nekdanji soški fronti obeležuje Pot miru od Alp do Jadrana.¹⁸ Njena trasa se na severu začne prav z Rusko kapelico. Ustanova “Fundacija Poti miru v Posočju”, ki skrbi za projekt Poti miru, pa ohranja tudi spominsko dediščino, ki so jo zapustili ruski vojni ujetniki. Gre za obeležja, pokopališča (bolj za posamezne grobove), spomenike in predmete v zasebnih zbirkah, ki pričajo o ruski prisotnosti v obdobju prve svetovne vojne. Nekateri drobcji te ruske preteklosti so danes vključeni v Pot miru, drugi so razsuti po njenem “zaledju”. A tudi pri tej dediščini se kaj hitro zaplete, saj ostaja odprto vprašanje števila smrtnih žrtev med ruskimi vojnimi ujetniki na današnjem slovenskem ozemlju in vprašanje njihovih obeležij. Tako kot je zapisala že Jasna Fischer, so na voljo le približne ocene.¹⁹ Nekaj podatkov je za žrtve plazov na vršiški cesti, in sicer

¹⁷ Štepec, 2008, 9. Danes je gradivo še vedno razsuto po posameznih, nekaterih bolj in drugih manj urejenih fotografskih zbirkah v slovenskih arhivih.

¹⁸ Pot miru od Alp do Jadrana je projekt, ki povezuje nepremično kulturno dediščino ob nekdanji soški fronti. S pomočjo partnerjev ga vzpostavlja Ustanova “Fundacija Poti miru v Posočju”. Več o tem glej: www.potmiru.si.

¹⁹ Fischer, 2009, 369.

marca 1916 in maja 1917; leta 1916 naj bi po pričevanjih v plazovih umrlo 272 ruskih vojnih ujetnikov in avstrijskih stražarjev, maja 1917 pa še 30. Poleg tega naj bi leta 1916 v dolini Trente umrlo še 60 ruskih vojnih ujetnikov.²⁰

A tem številkam je treba prišteti še žrtve izčrpanosti, podhranjenosti, epidemij in drugih okužb ter delovnih nesreč. O tem pa natančnih podatkov ni. Prav tako ni podatkov, ki bi koherentno pričali o grobiščih in s tem morda ponudili verodostojnejši odgovor o številu žrtev. Številna grobišča so v desetletjih po vojni propadla; ohranila so se le največja in posamezni grobovi. Preprostih lesenih križev, ki so jih v večini označevala, danes ni več. Različni sezname po arhivih tako ponujajo le podatke, ki štrlijo iz umanjkanе celote. Med grobišči gotovo izstopa kostnica na ljubljanskih Žalah, kjer je med žrtvami prve svetovne vojne pokopanih tudi 342 ruskih vojnih ujetnikov. Za njo je največje skupinsko grobišče pri Ruski kapelici pod Vršičem, saj so v tamkajšnjo grobnico leta 1937 prenesli posmrtnе ostanke s kranjskogorskega pokopališča, tu pa počivajo tudi tiste žrtve, ki so jih našli ob obnovi vršiške ceste.²¹ Sledijo različna pokopališča, kot je tisto v Trenti, kjer je pokopanih 200 ruskih vojnih ujetnikov, nato v Ukancu, kjer je poleg padlih avstrijskih vojakov pokopanih še 18 ruskih vojnih ujetnikov, dalje vojaško pokopališče v Bohinjski Bistrici, na Rebru, kjer beležijo 10 grobov, ter v Rušah, kjer je obeleži 5. Večja grobišča so še v Dutovljah, Pivki, na Vojskem in v grobnici na Cviblju.²² Pri vsem naštetem, kot smo že zapisali, ne smemo pozabiti posameznih ohranjenih grobov, razsutih po številnih pokopališčih. Nekaj je tudi osamljenih grobov, za katere so skrbeli in še vedno

²⁰ Več o tem glej: Zvonka Zupanič Slavec, *Ruska kapelica – rodovom v spomin in opomin. Vršiška cesta in ruski ujetniki (1915–1917)*, v: Zupanič Slavec, Testen, 2007, 103–105.

²¹ Zupanič Slavec, Testen, 2007, 109.

²² Fischer, 2009, 369–370.

FOTO 6: OHRANJENI GROB RUSKEGA VOJNEGA UJETNIKA V KRAJU DLETO, ZA KATEREGA SKRBIJO OKOLIŠKI DOMAČINI. VIR:

[HTTP://WWW.SLOVENSKENOVICE.SI/NOVICE/SLOVENIJA/GOZDAR-ZE-40-LET-SKRBI-ZA-RUSKI-GROB](http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/gozdar-ze-40-let-skrbi-za-ruski-grob) (VPOGLED 20. 7. 2014).²³

²³ Maja 2013 je bila v *Slovenskih novicah* objavljena zgodba, kako gozdar na obronkih snežniških gozdov, v kraju Dleto ob slovensko-hrvaški meji, že 40 let skrbi za grob ruskega vojnega ujetnika Panfila Gladkij-Savova iz Ukrajine, ki je v teh gozdovih opravljal težaška dela in od izčrpanosti umrl 18. decembra 1916. V matični knjigi umrlih v klanskem župnišču je zapisano: "Mrtev vojak - vojni ujetnik Rus najden dne 19. decembra v gozdu v bližini Klane leta 1916. Vzrok smrti: splošna izčrpanost." Pozneje pa je bil dodan še pripis: "Na osnovi dekreta c. k. začasne uprave v Trstu, z dne 19. oktobra 1917, števil. X-865f-1917, in odločbe škofijske kurije v Trstu, z dne 19. oktobra 1917, števil. 6-17, se vpiše podatek, da se pokojni imenuje PANFIL GLADKIJ-SAVOV, rojen v Mogilni v Podoliji, pripadnik grškovzhodne vere, po poklicu kmet, ki so ga našli mrtvega 18. decembra 1916 ob 2, ½ h popoldne." Glej: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/gozdar-ze-40-let-skrbi-za-ruski-grob> (vpogled 20. 7. 2014).

FOTO 7: SPOMENIK RUSKIM VOJNIM UJETNIKOM OB CESTI LOGATEC-KALCE-
PODKRAJ. VIR: [HTTP://WWW.VLAKI.INFO/FORUM/VIEWTOPIC.PHP?F=17&T=7118](http://www.vlaki.info/forum/viewtopic.php?f=17&t=7118)
(VPOGLED 20. 7. 2014).

skrbijo kar okoliški domačini ali posamezniki. Takšnih grobov naj bi bilo nekaj več kot 50; za posamezne vedo le redki.

Marsikdaj tudi ustno izročilo "maši" luknje izgubljenega spomina in podaja indice, ki pomagajo pri odkrivanju bodisi fizičnih ostalin bodisi dokumentacije. Tako za kraški del frontnega zaledja velja denimo staro ljudsko reklo: "Ni je doline, kjer ne bi bilo pokopališča z ruskimi vojnimi ujetniki."²⁴ In tudi ta stavek daje slutiti veliko.

Poleg pokopališč, grobov in grobnic o prisotnosti ruskih vojnih ujetnikov na Slovenskem pričajo različna obeležja in spomeniki. Eden najmarkantejših je spomenik – mala piramida – ob cesti Logatec-Kalce-Podkraj. Opominja na delo ruskih vojnih ujetnikov, ki so pomagali graditi tamkajšnjo cestno povezavo za potrebe vojske, kar je bilo, kot bomo še videli, eno izmed mnogih opravil, pri katerih je vojaški aparat uporabljal delovno silo ujetnikov.

Najbolj osebna pričevanja, ki razpirajo intimen vpogled v življenje oziroma prisotnost ruskih vojnih ujetnikov v krajih ob Soči, so povezana s predmeti, ki jih je mogoče zaslediti v zasebnih zbirkah

²⁴ Iz pogovora z Igorjem Dolencem. Trst, 22. 8. 2014.

posameznikov iz Posočja. Gre za primerke ikonskih podob, gumbov, denarnih bonov, torbic, različnih osebnih predmetov, bajonetov itd. Med njimi velja izpostaviti ročno izrezljane vaze iz tulcev granat, ki so jih ujetniki najpogosteje menjali z domačini za kakšno dobrino. Med umetniškimi upodobitvami na njih prevladujejo cvetlični vzorci, pa tudi nabožne podobe.

Delo na vojaških objektih in infrastrukturi

Ruski vojni ujetniki so bili poslani predvsem v zaledje soške fronte, kjer so jih "uporabljali" pri strateških gradnjah, obenem pa so bili razmeščeni tudi po celotnem ozemlju dežel Kranjske, Goriške oziroma Avstrijsko-Ilirskega Primorja, Koroške in Štajerske.²⁵ Strogo so se namreč ločevali ujetniki, ki so gradili strateško pomembne (vojaške) objekte in komunikacije v neposredni bližini frontne črte (npr. ceste, vodovode, železnice, žičnice,²⁶ letališča, skladišča ipd.), in tisti, ki so služili za pomoč v civilni sferi (kmetijstvo, obrtni in industrijski obrati). Najprej si bomo pobližje ogledali fotografske in materialne sledi prve, na slovenskem ozemlju številnejše skupine, ki je delovala v neposredni bližini bojišča. V nasprotju s skupino v civilni sferi o njih za zdaj ni veliko znano.²⁷ Živel so v posebej zanje zgrajenih taboriščih, z njimi so postopali po (strožjih) predpisih, ki so se razlikovali od tistih v civilni sferi. Predvsem pa so z njimi postopali trdo. Umirali so zaradi nesreč, epidemij, oslabelosti in podhranjenosti ter dehidracije.²⁸ Že citirano Uranovo besedilo nam dá slutiti, da z njimi niso delali "v rokavicah" ali v skladu s takrat že sprejetimi konvencijami o zaščiti oseb.

²⁵ Fischer, 2009, 352.

²⁶ Več o železniški in žičniški infrastrukturi glej v: Schaumann, 1991.

²⁷ Glavnino dokumentarnega gradiva o njih hrani Vojni arhiv na Dunaju, nekaj pa tudi deželna arhiva v Gradcu in Celovcu.

²⁸ Močnik, 2005, 130–133.

FOTO 8: RUSKI MENAŽKI. VIR: ZASEBNA ZBIRKA BOTOGNICE, DREŽNICA.
FOTO TADEJ KOREN.

FOTO 9: BAJONET RUSKE IZDELAVE. VIR: ZASEBNA ZBIRKA BOTOGNICE, DREŽNICA.
FOTO TADEJ KOREN.

FOTO 10: USNJENA TORBICA Z RUSKIM GRBOM. VIR: ZASEBNA ZBIRKA, MALI MUZEJ SOŠKE FRONTE, BOVEC. FOTO JERNEJ BRIC.

FOTO 11: OKRASNE VAZE IZ TULCEV GRANAT. VIR: ZASEBNA ZBIRKA BOTOGNICE, DREŽNICA. FOTO TADEJ KOREN.

FOTO 12: RUSKI VOJNI UJETNIKI V BAŠKI GRAP. VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE. FOTO JOSIP MRAVLJAK.

FOTO 13: UJETNIKA PRI MALICI. BAŠKA GRAPA. VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE. FOTO JOSIP MRAVLJAK.

Prvi ruski vojni ujetniki so prišli v Kranjsko Goro (bili so iz Sibirije)²⁹ že septembra 1914. Na to območje naj bi po različnih ocenah prišlo od 10.000 do 12.000 ujetnikov.³⁰ Manjše število ujetnikov je bilo dodeljenih za pomoč v civilni sferi oziroma za delo po kmetijah, medtem ko je večina gradila rezervno bojno linijo ob soškem bojišču med Kranjsko Goro, dolino Soče in na območju Trnovskega gozda. Prav na področju slednjega je bila ključnega pomena infrastruktura, ki je zajemala vodovod od Kalca do Hotedršice ter cesto v bližini Postojnskih vrat, strateško pomembnega naravnega prehoda, ki je že v antiki preko Hrušice (Ad Pirum) povezoval Padsko nižino oziroma Vipavsko dolino z Emono in območji na vzhodu. Danes na tam preminule ruske vojne ujetnike spominjajo le še leseno znamenje, kapelica v rdeči, beli in modri barvi na Predmeji nad Vipavo, že omenjena spominska piramida v bližini Predmeje ter ostanki barak taborišča v gozdu pri Predmeji.

Najverjetneje je danes najbolj znano območje, kjer so delali ruski vojni ujetniki, vršiška cesta. Z vstopom Italije v vojno in odprtjem soškega bojišča so se prioritete v zvezi z gradnjo infrastrukture na vršiskem področju spremenile. Željo po izkoriščanju naravnega vira – lesa iz tamkajšnjih gozdov – je zamenjala nuja. Cesta čez Predel je bila namreč izpostavljena italijanskim topovskim izstrelkom, to pa je oteževalo preskrbo čet na fronti ob zgornjem toku reke Soče. Poleti 1915 se je tako začela gradnja ceste. Za ruske vojne ujetnike so bile razmere katastrofalne. Živel so v lesenih barakah vzdolž trase novonastajajoče ceste, bili so slabo prehranjeni za težka fizična dela, prav tako pa so bili preslabo oblečeni in prisiljeni delati v vsakem vremenu. Pogoste so bile bolezni (navadna in krvava griža, koler, črne kože), obenem pa so z njimi surovo ravnali in jih

²⁹ Natančnejših podatkov o njihovi narodni pripadnosti nimamo.

³⁰ Uran, 156–157; Zupanič Slavec, Testen, 2007, 79.

FOTO 14: GRADNJA CESTE IZ LOKEV PROTI RAVNICI. VIR: PANG 583,
ZBIRKA FOTOGRAFIJ, T. E. 19, A. E. 157 B, ŠT. 26.

FOTO 15: GRADNJA CESTE ČEZ PRELAZ VRŠIČ. VIR: ZASEBNI ARHIV W. ETTERICHA,
NEMČIJA. HRANI USTANOVA "FUNDACIJA POTI MIRU V POSOČJU".

nemalokrat zverinsko kaznovali. Ne glede na to, da se je tedanji prestolonaslednik, zadnji avstrijski cesar Karel, že 1. oktobra 1915 zapeljal po novi prometnici z avtomobilom, so se prave težave na gradbišču tedaj pravzaprav šele zares začele. Februarja 1916 je pričelo močno snežiti, prva katastrofa je sledila 8. marca, nato pa še naslednja nekaj dni pozneje, 12. marca 1916. Zgodilo se je to, pred čimer so svarili tako domačini kot tudi poznavalci: z vrhov so se v dolino začeli spuščati plazovi in pred sabo pometli vse – ujetnike, njihove stražarje, zgrajene objekte in infrastrukturo.

Nič manj pomembno ni bilo območje, kjer srečamo drugo večjo skupino ruskih vojnih ujetnikov – tj. območje med Logatcem, Postojno in Starim trgom pri Ložu. Cesto med Kalcami in Podkrajem je gradilo 500 ujetnikov, ki so prebivali v Zgornjem Logatcu. Nadalje je 173 ujetnikov na Rakeku skrbelo za vojaške konje, 104 ujetniki pa so pri Hotedršici pripravljali drva. Za drva je skrbelo tudi 110 ujetnikov pri Starem Ložu in 500 ujetnikov v gozdovih okoli Planine. Skupno je šlo za 1888 ruskih vojnih ujetnikov.³¹ 154 ujetnikov so marca 1916 zaposlili pri gradnji poljske železnice³² med Svetim Petrom in Javornikom, namestili pa so jih v barake pri železniški postaji Postojna.³³ V maju 1916 je 134 ujetnikov poskrbelo za demontažo visokonapetostnega električnega voda na Vojskem.³⁴ Ruski vojni ujetniki – ocenjuje se, da jih je bilo približno 20.000 – pa so gradili tudi ozkotirno vojaško železnico iz Logatca preko Trnovskega gozda do Dolenje Trebuše.³⁵

³¹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, dokument št. 2990, 16. januar 1916.

³² Do poimenovanja poljska železnica je prišlo zaradi kalkiranega prevoda izraza Feldbahn iz nemščine. Dejansko je šlo za vojaško železnico.

³³ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, dokument št. 6013/2, 8. april 1916.

³⁴ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, dokument št. 14351, 1. junij 1916.

³⁵ Glej: www.rtvsl.si/prva-svetovna-vojna/vojaska-zeleznica-feldban-od-logatca-do-soske-fronte/343983 (vpogled 13. 8. 2014).

FOTO 16: ZDRAVNIŠKI PREGLED RUSKIH VOJNIH UJETNIKOV, KI SO GRADILI VRŠIŠKO CESTO. VIR: ZASEBNI ARHIV W. ETTERICHA, NEMČIJA. HRANI USTANOVA "FUNDACIJA POTI MIRU V POSOČJU".

FOTO 17: GRADNJA ŽELEZNIŠKE INFRASTRUKTURE. VIR: PANG 583, ZBIRKA FOTOGRAFIJ, T. E. 23, A. E. 203, 1. ALBUM, ŠT. 83.

Bau einer Umkehrschleife nahe beim Idria-Ursprung, 7.10.1917

FOTO 18: DELO NA ŽELEZNIŠKEM ODSEKU IDRIJA–GODOVIČ. VIR: W. SCHAUmann, *DIE BAHNEN ZWISCHEN ORTER UND ISONZO 1914–1918*, WIEN 1991, 167.

FOTO 19: LESEN MOST NA GRADBENO ZAHTEVNEM ODSEKU ŽELEZNICE IDRIJA–GODOVIČ. VIR: W. SCHAUmann, *DIE BAHNEN ZWISCHEN ORTER UND ISONZO 1914–1918*, WIEN 1991, 169.

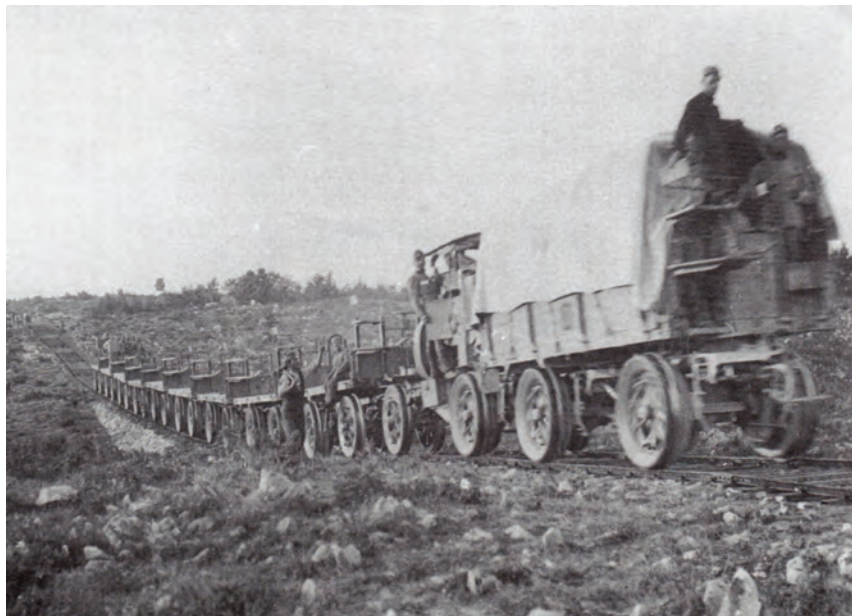

FOTO 20: VLAK NA KOMENSKEM KRASU. VIR: W. SCHAUAMANN, *DIE BAHNEN ZWISCHEN ORTER UND ISONZO 1914–1918*, WIEN 1991, 162.

FOTO 21: POSTAVITEV BARAKE PRI VOJŠČICI LETA 1916. VIR: GORIŠKI MUZEJ.

FOTO 22: UREJANJE POTI PROTI GORJANSKEMU LETA 1916. VIR: GORIŠKI MUZEJ.

FOTO 23: EDEN IZMED DVEH OHRANJENIH NAGROBNIH SPOMENIKOV OB VHODU NA VOJAŠKO POKOPALIŠČE V ŠTANJELU PRIPADA SALOMONU GERSCHOWU, KI JE UMRIL 13. MAJA 1918. BIL JE RUSKI VOJNI UJETNIK, DAVIDOVA ZVEZDA PA PRIČA O NJEGOVEM JUDOVSKEM POREKLU. VIR: RAZSTAVA OPROSTITTE NAM, OPROSTITTE NAM, VI MRTVI! JUDOVSKI VOJAKI AVSTRO-OGRSKE VOJSKE NA SOŠKI FRONTI. FOTO RENATO PODBERŠIČ.

FOTO 24: GRADNJA ŽELEZNIŠKE INFRASTRUKTURE NA OBČINAH. TRASA SEŽANA-
REPERTABOR. VIR: ARHIV HERMANN. FOTO LEMMEL. HRANI IGOR DOLENC.

FOTO 25: RUSKI VOJNI UJETNIKI PRI GRADNJI ŽELEZNICE NA TRASI SEŽANA-
REPERTABOR. VIR: ARHIV HERMANN. FOTO LEMMEL. HRANI IGOR DOLENC.

FOTO 26: POMOČ RUSKIH VOJNIH UJETNIKOV PRI TRANSPORTU RANJENCEV Z ELEKTRIČNIM TRAMVAJEM Z OBČIN V TRST. VIR: ZASEBNI ARHIV ANDREA DI MATTEA, ITALIJA.

FOTO 27: GRADNJA VODOVODA NA KRASU. VIR: KOBARIŠKI MUZEJ.

FOTO 28: GRADBENA DELA NA KRASU. VIR: ZASEBNI ARHIV SIMONA KOVAČIČA.

Velika skupina ruskih vojnih ujetnikov je delala tudi na območju Komenskega Krasa, med Sežano in Gorico. Zaposleni so bili z gradnjo cest – npr. ceste pri Vojščici (s spremljevalno skupino barak) in z urejanjem ceste na Gorjanskem (oboje leta 1916). Z Gorjanskega so leta 1917 enote K. u. K. Eisenbahnkompanie z ruskimi vojnimi ujetniki gradile še železniško progo do Brestovice.³⁶ Po razpoložljivih podatkih so ruski vojni ujetniki leta 1915 gradili tudi železniško progo med Komnom in Kostanjevico. Istega leta so ruski vojni ujetniki sodelovali pri gradnji vodovoda za oskrbo Doberdobskega Krasa, ki je bil končan septembra 1915. Ko se je fronta pomikala proti vzhodu, pa so do začetka leta 1917 sodelovali še pri gradnji vodovodnega omrežja in črpališč za Komenski Kras.³⁷ Pri tem gre posebej omeniti veliki projekt gradnje vodovodnega sistema z zajetjem v Vipavski dolini (potok

³⁶ Močnik, 2005, 81.

³⁷ Klavora, 2014, 63–64, 70.

Hubelj), ki so ga nato speljali do Krasa. Po oceni Vasje Klavore je pri tem sodelovalo približno 2000 ruskih vojnih ujetnikov.

Glede na posamezne ohranjene grobove je mogoče sklepati, da so ruski vojni ujetniki delali tudi v okolici Štanjela. Ohranjene fotografije in pričevanja pa ruske vojne ujetnike množično umeščajo tudi na kraški rob ter vse do Trsta.³⁸

Ujetniki na področju Komenskega Krasa so opravljali številna gradbena dela: gradili so ozkotirne železniške proge, ceste, vodovod, barake in skladišča v zaledju ter skrbeli za žičniške povezave. Prav tako so bili udeleženi pri gradnji letališke infrastrukture,³⁹ obenem pa so utrjevali vojaške položaje in kaverne na frontni črti.⁴⁰

S področja Komenskega Krasa, katerega del je spadal pod pristojnost poveljstva VII. korpusa cesarske in kraljeve armade, je znana skupina, ki je utrjevala obrambne položaje pod poveljstvom generala Kuchinka; ta je imel za delo na razpolago 18.500 mož, med katerimi naj bi bila večina ruskih vojnih ujetnikov. Ustanovljen je bil tudi jamski gradbeni oddelek VII. korpusa, ki ga je vodil speleolog nadporočnik Alois Peter Bock.⁴¹ Raziskovali so jame za vojaško uporabo in jih v ta namen tudi primerno uredili. V kavernah in jamah na Krasu je bilo konec maja 1917 na razpolago 17.300 m² pokrite površine.⁴² Pri Kostanjevici na Krasu pa je še danes – čeprav

³⁸ Iz pogovora z Igorjem Dolencem in Marino Rossi. Trst, 22. 8. 2014.

³⁹ Več o letalstvu in letališčih na soški fronti si je mogoče ogledati na razstavi *Na krilih zgodovine 1915-1917. Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti* v prostorih Ustanove "Fundacije Poti miru v Posočju". Glej tudi: http://www.potmiru.si/pdf/AlistoFPM_predstavitev.pdf (vpogled 20. 7. 2014).

⁴⁰ Fischer, 2009, 369; Močnik, 2005, 80-81, 129-133, 140; Klavora, 2014, 62-65, 67-68, 70.

⁴¹ V jamskem gradbenem oddelku VII. korpusa je deloval tudi slovenski naravoslovec in pedagog Pavel Kunaver (1889-1988), ki je projektiral in gradil vodovod na Krasu. Glej: Močnik, 2005, 140.

⁴² Močnik, 2005, 140.

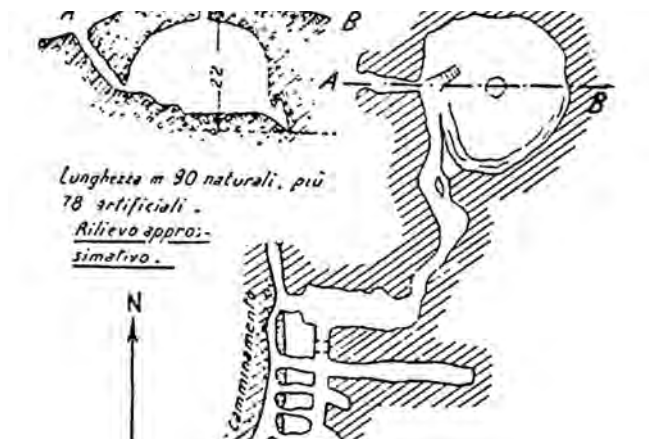

FOTO 29: NAČRT RUSKE JAME. VIR: L. V. BERTARELLI, E. BOEGAN, *DUE MILLE GROTTI DI GUERRA*, MILANO 1926, 137.

FOTO 30: VHOD V RUSKO JAMO. VIR: M. MOČNIK, *KOMENSKI KRAS 1914–1918*, LJUBLJANA 2005, 155.

zasičena z odpadki – ohranjena kraška jama z imenom Ruska jama, kjer so bili nastanjeni tudi ruski vojni ujetniki.⁴³ Sprva so jama uporabljale avstro-ogrske enote za skladiščenje streliva, pozneje, ko je bilo to območje močnejše obstreljevano in je bila jama v dometu italijanskih topov, pa so v njej prebivali ruski vojni ujetniki, ki naj bi

⁴³ Prav tam, 151–152. Glej tudi: Klavora, 2014, 60, 67–68.

skrbeli predvsem za sprotna popravila poškodb na cesti Kostanjevica-Lokvica (Kaiser Josef Strasse).⁴⁴

Bivanje ruskih vojnih ujetnikov v t. i. Ruski jami in surovo ravnanje z njimi je navdihnilo Bogdana Novaka, ki je v romanesknem ciklusu *Lipa zelenela* je opisal tragični dogodek pred jamo, ko je sestradan ruski ujetnik moledoval za kruh, narednik pa ga je pričel tako silovito pretepati z leseno palico, da je nazadnje izgubil desno oko.⁴⁵ Podobnih zgodb je veliko.

Močnik v knjigi *Komenski Kras 1914-1918* opisuje tudi iznajdljivost nekaterih ruskih vojnih ujetnikov, ki so imeli to "srečo", da so delali v delavnicah:

"Nekateri ruski ujetniki, ki so živeli in delali na 'boljšem', v delavnicah, so si pomagali tako, da so izdelovali razne spominke. Tako so iz bakra, medenine, bele litine in drugih kovin izdelovali avstro-ogrskim vojakom razne prstane, zapestnice in druge spomine na krvavo obdobje, ki so jih vojakom prodali za košček kruha, cigareto ali kakšen Heller – vinar (denarna vsota 100 hellerjev/fillerjev = 1 krona), kar je bilo zelo malo, če pomislimo, da je bila v letu 1917 na Krasu cena 1 litra vina ali mošta 1 krono in 40–60 vinarjev, vendar je bilo še vedno boljše kot nič."⁴⁶

Ob zgornji omembi Ruske jame in v navezi s kraškim svetom pod zemeljsko površino gre opozoriti tudi na znani Ruski most v Postojnski jami. Prav poimenovanja, ki v svojem imenu nosijo oznako "ruski" in so se ohranila do danes, pričajo o delu ruskih vojnih ujetnikov v podzemnem svetu (Ruski most, Ruski rov ipd.).⁴⁷

⁴⁴ Močnik, 2005, 152.

⁴⁵ Novak, 1998, 80–82. Epizoda je zelo podobna tisti, o kateri pripoveduje Prepeluh v svojih *Pripombah k naši prevratni dobi*.

⁴⁶ Močnik, 2005, 131.

⁴⁷ Glej: http://www.burger.si/Jame/PostojnskaJama/PostojnskaJama_b3.html; <http://ruska-sled.weebly.com/postojnska-jama—ruski-most.html>.

Pri iskanju ruskih sledi na soški fronti bomo s pomočjo fotografij posvetili pozornost še dvema oskrbovalnima središčema – Ajdovščini kot izhodišču za goriško in kraško območje ter Bohinju z oskrbovalnim sistemom za bojišče v Krnskem pogorju.

Pomoč v civilni sferi

“Pri južini se nas je zbrala kar cela kopica: gospodar, gospodinja, tri hčere, en ruski ujetnik, ki je bil dodeljen za delo temu kmetu, in mi štirje. [...] V skupini gospodinje, gospodarja in starejše hčere je bila še odvečna žlica. Prostor še za eno osebo. Ti trije ljudje so pred jedjo položili roke na prsi in molče gledali drug drugega. Debele solze so jim potekle po obrazih. Pojasnili so nam, da je sin padel na ruskem bojišču in v njegov spomin ostaja njegov prostor za mizo prazen.

V tistem trenutku mi je stopila v misel očetova pripoved o neskončnih ruskih poljanah, posutih z ranjenimi, umirajočimi in mrtvimi vojaki, katerih kosti počivajo v črni ruski zemlji. Tu pred menoj pa je sedel mož, ruski ujetnik, ki ima prav gotovo iste misli v glavi kot jaz – rešiti se fronte, rešiti si življenje. Morda sta se moj oče in ta dobri ruski človek srečala na morišču v njegovi domovini.”

Andrej Zlobec, *V viharju soške*⁴⁸

V civilni sferi – v kmetijstvu, obrtnih in industrijskih obratih – je zagotovo delalo manj ruskih vojnih ujetnikov kot za potrebe vojskovanja na soški fronti. A kljub pomanjkljivim podatkom, kot bomo videli, njihovo število ni zanemarljivo.

Za ruske vojne ujetnike na delu v civilni sferi so veljali predpisi, ki so se spreminjali oziroma dopolnjevali vsa vojna leta. Opredeljevali so način dodelitve delovne pomoči vojnih ujetnikov in predpisovali, kako je treba z njimi. S pomočjo povzetka postopkov in pravil,

⁴⁸ Zlobec, 2008, 125.

FOTO 31: ZNAMENITI RUSKI MOST V POSTOJNSKI JAMI. VIR: ARHIV POSTOJNSKA JAMA D.D. FOTO MIHA KRIVIC.

FOTO 32 : AJDOVŠČINA JE BILA POMEMBNO LOGISTIČNO IZHODIŠČE ZA OSKRBOVANJE SOŠKE FRONTE. PRAV ZATO JE BILO TU NASTANJENIH VELIKO RUSKIH VOJNIH UJETNIKOV, KI SO SKRBELI ZA LOGISTIČNO PODPORO. VIR: USTANOVA "FUNDACIJA PITI MIRU V POSOČJU".

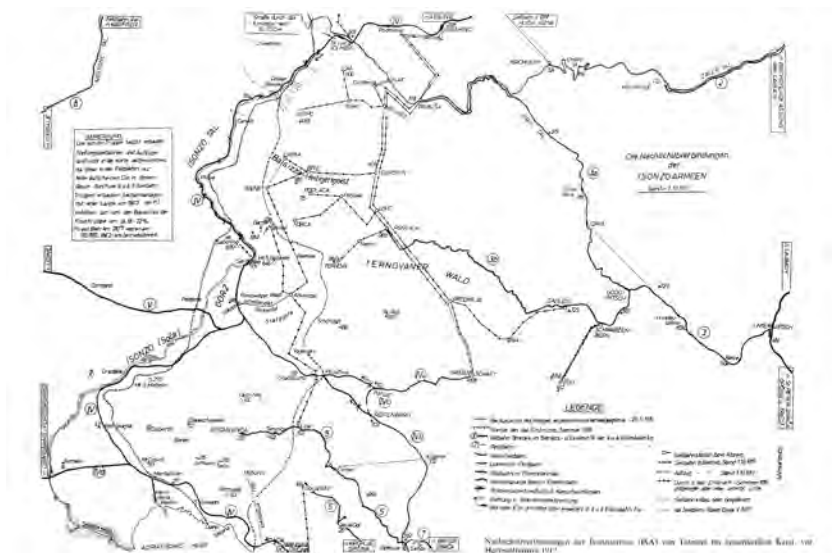

FOTO 33: OSKRBOVALNI SISTEM GORIŠKEGA IN KRAŠKEGA OBMOČJA 1915-1917.

VIR: W. SCHAUAMANN, *DIE BAHNEN ZWISCHEN ORTER UND ISONZO 1914-1918*, WIEN 1991, 164-165.

FOTO 34: ŽIČNIŠKE POVEZAVE (NA FOTOGRAFIJI ŽIČNICA Z IZHODIŠČEM V AJDOVŠČINI V SMERI PREDMEJE), ZA KATERE SO SKRBELI RUSKI VOJNI UJETNIKI, SO BILE POMEMBEN ČLEN LOGISTIČNE OSKRBE. VIR: USTANOVA "FUNDACIJA PITI MIRU V POSOČJU".

FOTO 35: AJDOVŠČINA – SKLADIŠČE MUNICIJE. VIR: USTANOVA “FUNDACIJA PITI MIRU V POSOČJU”.

FOTO 36: AJDOVŠČINA – PORUŠEN ZASELEK PUTRIHI PO EKSPLOZIJI SKLADIŠČA MUNICIJE. MED ŽRTVAMI JE BILO TUDI OKROG 30 RUSKIH VOJNIH UJETNIKOV, KI SO POKOPANI NA AJDOVSKEM POKOPALIŠČU. VIR: USTANOVA “FUNDACIJA PITI MIRU V POSOČJU”.

FOTO 37: OSKRBOVALNI SISTEM KRNSKEGA BOJIŠČA. VIR: T. BUDKOVIČ, *BOHINJ 1914-1918*, CELOVEC, LJUBLJANA, DUNAJ 1999, 224-225.

FOTO 38: RUSKI VOJNI UJETNIKI SE VRAČAJO Z DELA. BOHINJ.
VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE.

FOTO 39: RUSKI VOJNI UJETNIKI PRI DELU. POSTAJA VOJAŠKE KONJSKE ŽELEZNICE PRI SV. JANEZU. VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE.

FOTO 40: RUSKI VOJNI UJETNIKI V UKANCU. VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE.

objavljenih leta 1917 v *Občinski upravi*, ki je bila glasilo Kmetске županske zveze, bomo podrobneje pregledali vprašanja, s katerimi so se ukvarjali tovrstni predpisi. V navedenem primeru se obravnava “poraba vojnih ujetnikov za kmetijska dela”.⁴⁹ Takoj na začetku se nam skoraj spontano postavi isto vprašanje kot avtorjem teh pravil: “Kam se obrniti za pridelitev vojnih ujetnikov?”⁵⁰ Izvemo, da se je bilo treba s prošnjo za pomoč pri delu obrniti na “politična okrajna oblastva”, ta pa so posredovala zadevo “deželni delavski izkazovalnici (Landes-Arbeiternachweisestelle)”. Prošnjo je bilo mogoče nasloviti tudi neposredno nanjo. Obenem izvemo, da je bilo treba navesti število zelenih delavcev in da so se ujetniki dodeljevali v skupinah po najmanj deset, zato je bilo najboljše, da se je prosilec za pomoč obrnil kar na županstvo, ki je posameznike po potrebah razdelilo med kmetovalce (v takšnih primerih je bil delodajalec občina). Kar je posebej zanimivo s stališča življenjskih razmer ujetnikov, je poudarek, da je bilo prošnji treba priložiti dokazilo, “da ima prosilec dovolj živil za prehranjevanje vojnih ujetnikov in stražnega osebja, ozir. da si jih brez dvoma lahko nabavi, ter primeren prostor za stanovanje oziroma prenočevanje”.⁵¹ Poleg tega dokazila, ki ga je potrdilo okrajno glavarstvo, je bilo treba plačati še kavcijo za vsakega vojnega ujetnika v vrednosti 30 K (v gotovini oziroma na vložnih knjižicah ali pa s pupilarno varnimi vrednostnimi papirji). Slednja se je vrnila, če je bila prošnja za pridelitev zavrnjena oziroma je vojne ujetnike od dotedanjega delodajalca po pravilih prevzel novi delodajalec (ali ujetniški tabor) in je to pisмено potrdil. Zadnji manjši strošek pri vlogi prošnje je predstavljal kolek v vrednosti 1 krone.

Drugo temeljno vprašanje, ki si ga zastavljajo avtorji pravilnika, je: “Kaj se zahteva od delodajalca, ki je dobil na razpolago vojne ujet-

⁴⁹ *Občinska uprava. Glasilo “Kmetске županske zveze”,* 11, 1917, 2, 13–15.

⁵⁰ Prav tam, 13.

⁵¹ Prav tam.

145

bene odškodnine – razen nadomestila za hrano stražnikov, tj. 1 K 30 h za osebo na dan. Pri tem je natančno opredeljeno, do česa ima pravico stražnik, manj pa, kaj naj uživa ujetnik – razen poudarka, naj se prehranjuje kot domači poljski delavci:⁵³

1. Stražnik ima pravico do zajtrka, opoldanskega obeda in večerje. Kot zajutrek se mu lahko da prižgana juha, kava ali čaj, opoldne in zvečer pa tečna kmečka hrana. Kruha gre vsakemu stražniku kvečjemu 500 gramov (nekaj več kot pol kilograma) dnevno, ki pa se lahko odplača v denarju, in sicer po 30 h dnevno.
2. Vojni ujetniki morajo dobivati tako hrano kot domači poljski delavci, na vsak način pa mora biti hrana zadostna in zdrava.

Tudi nastanitev je morala biti za zdravje neškodljiva; prostori zračni, ležišča lesena ali pa na lesenem podu nameščena slamnica (ali vsaj dovolj slame), "podzglavnica" ter ena ali dve odeji. Nihče ni smel spati na tleh, v zimskem času pa je moralo biti poskrbljeno še za kurjavo. Ujetniki naj bi imeli ves čas na razpolago pitno vodo, vodo za umivanje in pranje perila ter "v primerni bližini oziroma razdalji od prenočišča tudi snažno stranišče".⁵⁴

Glede obleke pravilnik najprej navaja seznam tistih oblačil, ki so jih ujetniki dobili od vojaške uprave: čepico, bluzo, hlače, par čevljev, dve garnituri perila, brisačo, flanelno perilo in nahrbtnik (krušne vrečice ali ruske tornistre). Delodajalec je moral poskrbeti, da se je vse navedeno ohranilo, kar je pomenilo, da se nič ni smelo ne izgubiti in še manj prodati. V izrednih primerih se je odobrila dodatna obleka, neuporabne kose pa je bilo treba vrniti tistemu taboru, od koder je ujetnik z obleko prišel. Pri navajanju pravil glede

⁵³ Prav tam, 14.

⁵⁴ Prav tam.

obleke je posebej značilen del, ki kaže na ločevanje ujetnikov od civilnega prebivalstva: "Ako se da vojnim ujetnikom taka obleka, da se kot vojni ujetniki ne morejo takoj spoznati, se mora tista zaznamovati z oljnato barvo na posebno vidnih mestih."⁵⁵

Zdravstveni predpisi so zahtevali, da morajo biti vojni ujetniki redno zdravniško pregledovani, kar je bilo zabeleženo v dnevniku, ki ga je hranil delodajalec. Februarja 1917 je kranjska deželna vlada v posebni okrožnici izdala obvestilo, da je vojno ministrstvo na Dunaju dodatno določilo, da je treba vojne ujetnike, ki delajo v civilni sferi, zdravniško pregledati vsako tretjo nedeljo v mesecu, in sicer v skupinah po največ sto oseb pred poslopji občinskih uprav.⁵⁶ Je pa k dolžnostim delodajalcev sodila skrb za bolne. Če je bila potrebna hospitalizacija, je za prevozne stroške poskrbel delodajalec (razen železniškega prevoza), medtem ko je bolnišnično oskrbo krila vojaška uprava. Nemudoma so se morale naznaniti nesreče, nalezljive bolezni ali smrti.

Vojni ujetniki so bili upravičeni tudi do delavskih doklad, in sicer po 15 do 30 h dnevno. Plačevalo se je sproti, "na roko", kar je moral nadzorovati stražnik. Če je bila vsota večja od omenjene, je bilo treba presežek vpisati vojnim ujetnikom "v dobro". Od tod je delodajalec lahko črpal sredstva za nabavo "česa koristnega", kar pa ni bilo predvideno kot dolžnost, temveč kot izbira. Seveda se nihče ni smel s tem denarjem okoriščati ali delati dobička. Ko je ujetnik zapustil delodajalca, se je njegov prihranek nakazal vojnoujetniškemu taboru.

Razdelek besedila, ki je bil posvečen ravnanju z vojnimi ujetniki, je pravzaprav povzemal pravila prehranjevanja, nastanitve, plačila delavskih doklad in pravice do počitka, hkrati pa se je dotikal vpra-

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ AS 33, t. e. 1974, dokument št. 5930, 21. februar 1917.

šanj prepovedi samoiniciativnega kaznovanja in surovega ravnanja. Glede delovnika so bile določene oziroma dovoljene tudi izjeme – na primer za nedeljsko delo, ko je bilo treba spraviti žetev ipd. Prav tako je bilo treba – če je le bilo mogoče – upoštevati veroizpoved ujetnikov in z njo povezano pravico do udeležbe pri obredih. Tako je na primer “ujetnikom mohamedanske vere” pripadal počitek v petek, kristjanom pa v nedeljo. Sicer pa je bila ujetnikom strogo prepovedana predvsem udeležba na plesnih veselicah ali postopanje po gostilnah.

Dolžnosti in pristojnosti tako delodajalcev kot stražnikov so bile natančno razdeljene. Za vojne ujetnike pri delu je bil odgovoren delodajalec, medtem ko je stražnik skrbel le za vzdrževanje vojaškega reda nasploh, nadzor pri delu večjih skupin, pa tudi za to, da delodajalec ni kršil svojih dolžnosti do vojaške uprave in ujetnikov. Posebno mesto v pravilniku so seveda imeli pobegi, ki jih je bilo treba nemudoma naznaniti. Obenem je bilo zapisano: “Kdor pospešuje beg vojnih ujetnikov n. pr. s tem, da da ubežnemu vojnemu ujetniku hrano, ležišče ali pa mu kaže pot, je težko kaznjiv; zagovarjati se ima pred vojaškim sodiščem.”⁵⁷

Objavljeni dokument za konec prinaša še nekaj besed o nadzorstvu nad določili o uporabi vojnih ujetnikov, ki so ga izvrševala vojaška uprava in civilni organi oblasti – posebna okrajna glavarstva, orožništvo in zdravstvene oblasti (županstvo, okrožni zdravnik, c.-kr. okrajni zdravnik itd.). Prav tako so zabeležena pravila o prevozu ujetnikov (pri premestitvah, ki jih je odredila deželna delavska izkazovalnica, je nosil stroške delodajalec, sicer vojaška uprava) ter o odpoklicu in odpovedi vojnih ujetnikov (osemdnevni odpovedni rok pri deželni delavski izkazovalnici; v času od poteka odpovednega roka do odvoza ujetnikov je bila odškodnina 2 K za vsakega

⁵⁷ *Občinska uprava*, 15.

FOTO 42: KMEČKA OPRAVILA. RUSKI IN ITALIJANSKI VOJNI UJETNIKI PRI DELU, 1916. VIR: P. NAGLIČ, *MOJE ŽIVLJENJE V SVETOVNI VOJNI: FOTODNEVNIK VOJAKA 1914–1918*, LJUBLJANA 2007, 146.

stražnika in vojnega ujetnika na dan – plačala je vojaška uprava; deželna delavska izkazovalnica je lahko brez odpovedi kadar koli odpoklicala vojne ujetnike). Čisto za konec pa je sledilo še pojasnilo glede jamstva: "Vojaška uprava ne jamči za nikakršno škodo, ki bi jo delodajalcu povzročili vojni ujetniki vsled malomarnosti ali pa tudi namenoma."⁵⁸

Dandanes kljub že kar pregovorno učinkovitemu in ubranemu birokratskemu aparatu stare monarhije ne moremo z gotovostjo ne potrditi ne ovreči izvajanja pravil oziroma natančno opredeljenih dolžnosti in pravic ujetnikov v zgoraj navedenem besedilu. Vojni čas, pomanjkanje in človeške stiske so tudi v zasebni sferi terjali svoj davek. Viri – vsaj tisti, ki so dostopni – večinoma molčijo ali zgolj dajejo slutiti, da je bilo v praksi mnogokrat drugače, kot je bilo predpisano.

⁵⁸ Prav tam.

Ogledali si bomo še ohranjeno gradivo o številu ruskih vojnih ujetnikov na delu v civilni sferi, ki je dostopno na Slovenskem. Večina dokumentov se nanaša na deželo Kranjsko, nekaj listin pa tudi na Koroško.⁵⁹ V primerjavi s skupinami vojnih ujetnikov v taboriščih v Avstrijsko-Ilirskem primorju gre zagotovo za številno šibkejšo skupine. Poročila za deželo Kranjsko glede števila ujetnikov pri delu v civilni sferi v letih 1916, 1917 in 1918 so naslednja:

	kmetijstvo	obrt, industrija	rudarstvo	skupaj ⁶⁰
1. oktober 1916	689	327	230	1.246
1. november 1916	689	447	230	1.366

	kmetijstvo	obrt, industrija	rudarstvo	skupaj ⁶¹
1. junij 1917	2.563	132	110	2.805
1. julij 1917	2.886	118	81	3.085
1. avgust 1917	2.808	125	21	2.954

	poljedelstvo	gozdarstvo	obrt, indust.	drugo	skupaj ⁶²
1. marec 1918	2.089	165	492		2.769
1. april 1918	2.554	164	512		3.253
1. maj 1918	2.556	39	407		3.002
1. junij 1918	2.565	141	633	73	3.412
1. septem. 1918	2.802	175	766	83	3.782
1. oktober 1918	1.976	148	79	133	2.336

⁵⁹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1873, 1874, 1875.

⁶⁰ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1873.

⁶¹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1874.

⁶² AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1875.

Razpoložljivi podatki nam dajejo zgolj slutiti, da število ruskih vojnih ujetnikov na delu v civilni sferi še zdaleč ni bilo zanemarljivo. Žal vsaj podobnih, pa čeprav pomanjkljivih poročil za slovensko Štajersko⁶³ in Koroško praktično nimamo. Podobno nam v Arhivu Slovenije sicer redka, a bolj detajlirana poročila o delu v obrti in industriji prinašajo nekaj pomembnih indicov le za Kranjsko.⁶⁴ Iz njih izvemo, da so ruski vojni ujetniki delali v kočevskem rudniku premoga, v premogovniku Zagorje, v tovarni usnja v Šmartnem pri Litiji, na žagi lesnega trgovca Jožeta Javornika v Žalni pri Višji Gori, na Gospodarski zvezi v Ljubljani, v tovarni usnja Karla Pollaka, v livarni Alberta Sammase, v stavbnem podjetju Julija Glaserja, v železarskih obratih Kranjske industrijske družbe na Jesenicah in v okolici, v smodnišnici v Kamniku in na železnici (nastanjeni so bili v cukrarni).⁶⁵

Vse drugo, kar je dostopno o delu ruskih vojnih ujetnikov v civilni sferi, so drobci, fotografski material in posamezna pričevanja, kot denimo tisto, ki ga je zapisala Jasna Fischer:

“Na kmetiji moje babice po materini strani v Starem trgu pri Slovenj Gradcu so živeli in delali trije ruski vojni ujetniki. Karl, sodeč po imenu povolški Nemec, je ostal na kmetiji do začetka druge svetovne vojne, ko so ga leta 1941 poslali v Trstenik in Užice, kjer se je smrtno ponesrečil. Druga dva, Kirilo in Griška, pa sta se po koncu vojne vrnila v Sovjetsko zvezo. Na kmetiji

⁶³ V Strnišču pri Ptuj, kjer je bilo veliko zbirno taborišče za ruske vojne ujetnike, je ob polni zasedenosti bivalo 37.000 oseb. Glej: Zupanič Slavec, Testen, 2007, 77.

⁶⁴ Podatki, ki jih je enkrat mesečno zahtevala Deželna vlada v Ljubljani, so morali prikazovati, kje delajo vojni ujetniki in koliko jih je zaposlenih v civilni sferi. Žal so ohranjena le posamezna poročila za nekatera okrajna glavarstva.

⁶⁵ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1873, dokument št. 1464, 16. februar 1916; t. e. 1874, dokument št. 26953, 5. november 1917; t. e. 1875, dokument št. 4623, 2. april 1918.

FOTO 43: RUSKI VOJNI UJETNIKI POMAGAJO PRI PRANJU IN PREKUHAVANJU PERILA V BOHINJSKI BISTRICI. VIR: MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE.

FOTO 44: RUSKA STEKLENICA. VIR: EUROPEANA 1914–1918.

FOTO 45: KOBARIŠKI MUZEJ HRANI ZAPORNIŠKA VRATA, NA KATERIH NAJDEMO TUDI ZAPISE V RUSKEM JEZIKU. VIR: KOBARIŠKI MUZEJ. FOTO TADEJ KOREN.

FOTO 46: SKUPNA FOTOGRAFIJA RUSKIH VOJNIH UJETNIKOV IN AVSTRO-OGRSKIH VOJAKOV; POSEBEJ NENAVADNO JE V OBJEKTIV UJETO VESELO VZDUŠJE. NA HRBTIŠČU FOTOGRAFIJE JE ZAPISANA LETNICA 1917. LOKACIJA NEZNANA. VIR: ARHIV MARIA DOLENCA. HRANI ROK DOLENC.

Virtič v Starem trgu je delal Vasilij, ki je po koncu vojne ostal v dolini. Pri veleposestnikih Kacih v Šmartnu pri Slovenj Gradcu je bil zaposlen Heinrich, očitno tudi Nemec iz Povolžja. Po vojni je ostal v Šmartnem in umrl po drugi svetovni vojni.”⁶⁶

Poleg fotografij lahko na spletni strani *Europeana 1914-1918* zasledimo tudi zgodbe, kot je tista o ruski steklenici, ki jo je na zbirno popisno mesto iz zasebne zbirke prinesel Slavko Zupan iz Ljubljane. Steklenica je last njegove tašče Rozine Pahor, ki je med prvo svetovno vojno živela v Prvačini, kjer so imeli doma gostilno. Neka dne so od ruskega vojnega ujetnika kupili steklenico. Zapisano je, da se ne ve prav dobro, ali je bilo “opremljanje steklenic” v tistem času splošno razširjena obrt ali zgolj umetniški navdih človeka, ki je s seboj iz domovine prinesel steklenico, vanjo pa večje vstavil lesene rezbarije – mrtvaško glavo, kocko, vislice in druge simbolične figure, ki na presunljiv način podajajo njegovo osebno zgodbo, obenem pa zgodbo vseh, ki so v tistih letih zrl smrti grozi iz oči v oči.”⁶⁷

Številna vprašanja v zvezi z ruskimi vojnimi ujetniki ostajajo odprta. Med njimi je tudi poglavje o pobegih, o katerih lahko nekaj malega izvemo tudi v naših arhivih.⁶⁸ Podobno je z obsežnim in nikoli raziskanim vprašanjem vračanja vojnih ujetnikov v domovino. Nekateri so želeli ostati, pa čeprav so se znašli na tujih tleh. Druge, predvsem oblastnike, kot je bil kranjskogorski župan Josip Lavtižar, je mnogo bolj od usode ujetnikov skrbela škoda na poljih in lokacijah, kjer so bile postavljene barake vojnih ujetnikov. Seveda ni bilo nič manj problematično vprašanje preskrbe, saj je bila lahkota vse-

⁶⁶ Ustni vir Cirila Radšel. Povzeto po: Fischer, 2009, 366.

⁶⁷ Glej: <http://europeana1914-1918.eu/fr/contributions/3661> (vpogled 20. 7. 2014).

⁶⁸ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1873, 1874, 1875.

splošna, širil pa se je tudi strah pred kriminalnimi dejanji (kraje, vlomi itd.) in pred epidemijami.⁶⁹

Veliko zastavljenih vprašanj v zvezi z ruskimi vojnimi ujetniki med prvo svetovno vojno na Slovenskem ostaja odprtih. Na neka-tera bodo v prihodnjih letih nemara odgovorili zgodovinarji, na druga skrbni posamezniki, ki hranijo družinsko ali kakšno drugo dediščino minulih časov, vendarle pa utegnejo mnoga ostati za zmerom brez zadovoljivega odgovora.

Bibliografija

AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1973, 1974 in 1975.

FISCHER, J. (2009): "Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914-1918", *Zgodovinski časopis*, št. 1-2, 350-372.

KLAVORA, V. (2014): *Fajtji hrib, Bojišče na Komenskem Krasu 1916-1917*, Celovec, Mohorjeva družba.

MOČNIK, M. (2005): *Komenski Kras*, Ljubljana, Karantanija.

NOVAK, B. (1998): *Lipa zelenela je, Velika reberija*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Občinska uprava. Glasilo "Kmetske županske zveze", 11, 1917, št. 2, 13-15.

PLETERSKI, J. (1986): *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ČZDO Komunist, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Pogovor z Igorjem Dolencem. Trst, 22. 8. 2014.

Pogovor z Marino Rossi. Trst, 22. 8. 2014.

PREPELUH, A. (1987): *Pripombe k naši prevratni dobi*, Trst, Založništvo tržaškega tiska.

SCHAUMANN, W. (1991): *Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914-1918*, Wien, Bohmann Verlag.

⁶⁹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, dokument št. 3670, 19. marec 1918.

SVOLJŠAK, P. (1993): "Prva svetovna vojna in Slovenci", *Zgodovinski časopis*, št. 4, 263–287.

ŠTEPEC, M. (2008): *Vojne fotografije 1914–1918: iz fotografske zbirke Muzeja novejše zgodovine Slovenije*, Ljubljana, Defensor.

URAN, F. (1957): "Kako se je delala cesta na Vršič", *Planinski vestnik*, št. 3, 151–163.

VERGINELLA, M. (2013): "Črna skrinjica" vojne izkušnje, v: Fussell, P., *Velika vojna in moderni spomin*, Ljubljana, Studia humanitatis, 535–553.

ZLOBEC, A. (2008): *V viharju soške*, Kobarid, Ustanova "Fundacija Poti miru v Posočju".

ZUPANIČ SLAVEC, Z., TESTEN, P. (2007): *Ruska kapelica pod Vršičem: ob 15-letnici slovensko-ruskih srečanj (1992–2006)*, Ljubljana, Uni-real: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije.

Spletni viri

<http://svn.rs.gov.ru/sl/node/457>

<http://ruska-sled.weebly.com>

<http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/shod-za-mir-pri-ruski-kapelici-v-znamenju-100-obletnice-prve-svetovne-vojne/342500>

<http://www.rtv slo.si/slovenija/naroda-rusije-in-slovenije-združuje-zelja-po-ohranjanju-resnice-o-20-stoletju/342817>

<http://www.potmiru.si>

<http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/gozdar-ze-40-let-skrbi-za-ruski-grob>

www.rtv slo.si/prva-svetovna-vojna/vojaska-zeleznica-feldban-od-logatca-do-soske-fronte/343983

http://www.potmiru.si/pdf/AlistoFPM_predstavitev.pdf

http://www.burger.si/Jame/PostojnskaJama/PostojnskaJama_b3.html

<http://ruska-sled.weebly.com/postojnska-jama---ruski-most.html>

<http://europeana1914-1918.eu/fr/contributions/3661>

STANE GRANDA¹

Spektorski in usoda njegove *Zgodovine socialne filozofije*

Izvilleček: Evgen V. Spektorski (1875–1951) je na podlagi svojih predavateljskih izkušenj na varšavski, kijevski, praški, beograjski in ljubljanski univerzi podal monografski prikaz zgodovine družboslovnih idej, ki ga je dokončal najkasneje sredi leta 1931. Po prizadevanju pravnika in skladatelja Antona Lajovica ga je v svoj založniški program sprejela Slovenska matica. Knjigo, ki je nazadnje dobila naslov *Zgodovina socialne filozofije*, je potem v slovenskem prevodu Josipa Vidmarja v dveh zvezkih leta 1932 in 1933 tudi zares izdala. Naklada je bila visoka: 5000 (1. zvezek) oz. 4500 izvodov (2. zvezek). Spektorski je v svojem delu zagovarjal genetično obravnavo zgodovine družboslovne misli; slednjo je pojmoval kot zakladnico idej, ki vplivajo na človeško življenje. Poudarjal je pomen učinkovanja misli, saj so močnejše zaznamovale zgodovino kot znanstveno utemeljene študije in dokazovanja večnih resnic. Čeprav je bil Spektorski oster kritik marksizma – o njegovem samorazglašanju za znanstveni nazor, je sodil, da gre za navadno propagandno potezo –, v svojih analizah ni pristajal na dogmatična stališča.

Ključne besede: Spektorski, Evgen; ruski emigranti, zgodovina socialne filozofije, Slovenska matica

UDK: 929Spektorski E.V.

Spektorsky and the Fate of His *History of Social Philosophy*

Abstract: Evgeny V. Spektorsky (1875–1951) based his monograph, a survey of the history of social science ideas, on his teaching ex-

¹ Dr. Stane Granda je redni profesor na Univerzi v Novi Gorici. E-naslov: stane.granda@zrc-sazu.si.

perience at the universities of Warsaw, Kiev, Prague, Belgrade and Ljubljana. The manuscript, finished by mid-1931, was accepted for publication by the Slovenska Matica publishing house on the recommendation of Anton Lajovic, lawyer and composer. Entitled *The History of Social Philosophy*, it was translated into Slovenian by Josip Vidmar and published in two volumes in 1932 and 1933. The print run was high: 5,000 copies of Volume I and 4,500 copies of Volume II. Spektorsky argued for a genetic analysis of the history of social science thought, which he saw as a treasury of ideas influencing human life. He emphasised the impact of ideas because these had, in his view, left a deeper impact on the history of mankind than scientific studies or proofs of eternal truths. Although critical of Marxism, whose pretensions to a scientific world view he saw as a mere propaganda move, Spektorsky never accepted dogmatic views.

Key words: Spektorsky, Evgeny; Russian emigrants; history of social science; Slovenska Matica

Osebna izkušnja

S Spektorskim in njegovim delom sem se seznanil kot osnovnošolec. Sosedje – šlo je za ugledno zdravniško družino v Novem mestu – so pospravljali hišo. Na kupu raznovrstnih papirjev, ki so bili pripravljeni za odvoz na smetišče, je bilo tudi nekaj precej izdelanih knjig. Njihova hči je bila neuspešna študentka prava. Med knjigami je bilo tudi delo Evgena Spektorskega *Zgodovina socijalne filozofije* v broširani obliki. Založbe Slovenska matica tedaj še nisem poznal. Sprva sem mislil, da gre za povojno prevodno propagiranje sovjetskih dosežkov. Še danes se spominjam knjige *Kako se kalio čelik*, ki

je bila tudi v tistem kupu. Že površno listanje po straneh pa mi je odkrilo, da gre pri Spektorskem za nekaj žlahtnega, mogoče celo prepovedanega – takšne literature je bilo v tistih letih kar nekaj –, zaradi česar sem knjigo odnesel domov in jo shranil. Pravzaprav sem jo skril na podstrešje, kjer sem imel svoj skrivni kotiček. Po knjigi sem nekajkrat segel v gimnaziji, kjer pa z navajanjem avtorja nisem naletel na zanimanje. Učitelji povojne generacije Spektorskega niso poznali. Pozneje sem na fakulteti bolj izobražene kolege nekajkrat prosil za mnenje o njem. Dejansko ga je poznal samo eden od vprašanih, vendar ga je odklanjal – najprej zaradi njegovega ne-marksizma, še bolj pa zaradi jasnosti in trdnosti stališč in ocen. Nekateri so tedaj za pravo znanost šteli samo tisto, kar so težko razumeli (ali sploh ne). Posamezni kolegi pa so mi bili hvaležni za opozorilo o knjigi, zlasti zato, ker so iz ust nekaterih profesorjev, ki sicer njenega avtorja niso omenjali, slišali nekatere njegove duhovite formulacije. Več mi je o Spektorskem pripovedoval profesor Vasilij Melik. Čeprav je študiral na filozofski fakulteti, je sodil med tiste ljubljanske študente – niso bili redki –, ki jih je ugled Spektorskega tako pritegnil, da so ga hodili poslušat na pravno fakulteto. Njegova predavanja so bila za zunanje študente svojevrsten nadstandard študija zgodovine. Iz njegovih pripovedovanj sem si zlasti zapomnil, da je Spektorski veljal za enega največjih profesorjev ljubljanske univerze. Predaval je na pamet. Številne citate iz del obravnavanih osebnosti je tudi vedno navajal na pamet, in to v jezikih, v katerih so bila originalna dela objavljena. Študentje, ki so citate preverjali, so bili dobesedno šokirani nad njihovo točnostjo.

Čas in prostor

Razpravljanje o profesorju Spektorskem zahteva večstransko analizo časa in prostora, v katerem je deloval. Poudariti moramo, da so bili naši predniki pred drugo svetovno vojno duhovno in znanstveno še

vedno ujeti v dunajski prostor; le posamezniki so ga nekoliko prekvasili s študijem v Pragi. Pa tudi ta je bil le varianta tistega, ki je imel središče v prestolnici razpadle dvojne monarhije. A za sleherno univerzo in nacionalno kulturo je že načeloma pomembno, da imata kar najširše duhovno zaledje oz. obzorje. V tem pogledu je bil prihod Rusov po prvi svetovni vojni v slovenski prostor izjemno dragocen. Še zdaleč ni bil samo intelektualna "začimba".

Najprej se bomo dotaknili slovenskih razmer po prvi svetovni vojni in nastanka slovenske univerze. Po svoje je izjemno tragično, da so Slovenci prihajali do najvišje znanstvene ustanove – zahteve po njej je slovensko narodno gibanje postavilo že v letih 1848 in 1849 – v času, ko je vse kazalo, da je ideja združene Slovenije, ki je postala najvišji politični cilj Slovencev v zgodovini, za vselej pokopana. Na podlagi določil tajnega Londonskega pakta Slovenija ni izgubila samo Goriške, Trsta in svojega dela Istre, ampak tudi precejšen kos Kranjske. Za ves ta izgubljeni prostor se je pozneje v ljudski govorici oprijela oznaka Primorska. Slovenija – prvič je tudi uradno nosila tako oznako – se je v Jugoslaviji znašla tudi praktično brez Koroške, slovenske dežele, ki jo lahko označujemo za zibelko ideje združene Slovenije. Koroška je zaradi nekdanjega obreda ustoličevanja vojvod v slovenščini dajala slovenski preteklosti historično-pravni pridih. Pridobljeno pa je bilo Prekmurje, ozemlje, poseljeno s Slovenci, ki so se vselej označevali s tem imenom. Doslej ni še nihče poizkusil tematizirati posledic vsega tega dogajanja na splošnem mentalitetnem področju. Pomen vprašanja enotnosti oz. ozemeljske in duhovne združenosti je v slovenskem zgodovinopisju še vedno podcenjen.

Zunanjepolitičnim težavam so se pridružile še notranje. Slovenija in slovenska univerza sta nastajali v času, ko nekaterim vplivnim pripadnikom slovenskega naroda ni bilo povsem jasno, ali bodo vsi problemi javnega življenja rešeni z nastankom Jugoslavije in z zamišljenim oblikovanjem jugoslovanskega naroda ali ne. Pri delu slo-

venske inteligence, ki se je štela za nekakšno samooklicano vodstvo slovenskega naroda, je prišlo do krize identitete, ki pa je bila predvsem izraz vihravosti časa in nepripravljenosti na nove razmere.

Kot smo že omenili, so si Slovenci že dolgo želeli svojo univerzo. Nanjo so se tudi pripravljali. Kar nekaj slovenskih akademikov je poskrbelo za lastno univerzitetno habilitacijo "na zalogo". Ključne univerze so bile pri tem Dunaj, Gradec, Praga in Zagreb. Čeprav so bili med habilitiranimi znanstveniki tudi izjemni, nekateri celo do danes nepreseženi strokovnjaki, pa se vendar ni mogoče otresti vtisa, da gre bolj ali manj za "ptičke enega gnezda" oz. ljudi "ene pevske šole", kar pa za univerzo, ki se mora spopadati s konkurenco v domovini in na mednarodnem področju, ni najbolj obetavno. Seveda ni mogoče tudi mimo jezikovnega problema, saj so Slovenci pričakovali, da bo nova univerza slovenska ne zgolj zaradi tega, ker bo na slovenskem ozemlju, temveč da bodo tudi predavanja v slovenščini. V celoti se ta pričakovanja niso izpolnila. Ne gre prezreti tudi dokaj razširjenega mnenja – dejansko nezaupanja do vsega novega –, da čas za slovensko univerzo še ni dozorel. Če bi poslušali takšne glasove, bi slovenske univerze še danes ne bilo. Drži pa, da vsaka ustanova – še posebej univerza – potrebuje čas, da dozori.

Prihod usposobljenih, izkušenih in priznanih ruskih univerzitetnih profesorjev v Ljubljano dobiva v tej luči povsem novo razsežnost. Gre za ljudi, ki so prihajali iz daljnega sveta (po tedanjih merilih), do katerega so mnogi čutili sicer velike simpatije, vendar pa te večinoma niso koreninile v globljem poznavanju ruskih razmer. Večina ruskih akademskih učiteljev, ki so prišli v Ljubljano, tudi ni bila ekskluzivno vpeta v specifično ruske razmere; med njimi so bili tudi posamezniki, ki so bili zelo povezani z intelektualnimi tokovi na zahodu. Prav z njimi se je mednarodni akademski svet močno približal slovenskemu prostoru, ki je imel velike ambicije, vendar pa je vse prevečkrat podlegel zatohlosti.

Ruski emigrantski profesorji pa so imeli s slovenskega stališča še eno pomembno značilnost: niso bili reprezentanti Beograda. V ljubljanski univerzi drugače kot nekateri profesorji iz jugoslovanske prestolnice niso videli nezaželenega in nepotrebnega tekmeca – nekakšnega “nezakonskega otroka” –, temveč intelektualni prostor, kjer se po izgubi domovine lahko ponovno uveljavijo in izkažejo svoj znanstveni potencial. Vsi tudi niso prihajali z ene univerze, zato ni bilo nevarnosti, da bi nova ljubljanska univerza v večji ali manjši meri postala nekakšna podružnica njihove nekdanje ruske. Jezik njihovih predavanj, tudi kadar ni bil slovenski, ampak rusko obarvana različica srbohrvaščine, ni mogel biti občuten kot vsiljevanje beograjskega centralizma in unitarizma; bil je pač posledica specifičnih razmer, ki so jih prinesli ruska revolucija, boljševiški državni udar, državljanska vojna in z vsem tem dramatičnim dogajanjem povezano politično izgnanstvo. Ruski profesorji so bili v bistvu prvi in najboljši vir za razmisleke in razprave o poteh ter stranpoteh boljševizma. Večina med njimi je bila politično orientirana izrazito protikomunistično, česar tudi niso skrivali. Kljub temu pa je presenetljivo, da doslej ni ne znan ne raziskan vpliv ruskih profesorjev na slovenski antikomunizem. To je toliko presenetljivejše zato, ker sta bila Bilimovič in Spektorski vrhunska strokovnjaka ne samo pri kritiki boljševiške prakse, marveč tudi v zavračanju teoretičnih osnov marksizma. Pri iskanju odgovora na vprašanje, zakaj ta segment slovenske intelektualne zgodovine ni proučen, moramo predvsem upoštevati izrazito liberalno orientiranost večine univerzitetnih profesorjev, ki je bila v svojem antiklerikalizmu pripravljena podpreti celo svoje nasprotnike komuniste in socialiste. Marsikateri od njih je svoje poslanstvo videl v nespravljivem nasprotovanju katolikom. Usoda Ivana Grafenauerja, ki kljub najboljšim kvalifikacijam ni mogel postati profesor na ljubljanski univerzi, najbolje ilustrira takratne slovenske akademske razmere, zlasti na filozofski fakulteti.

Upoštevati pa je treba še nekaj: večina ruskih profesorjev je ostala tudi zvesta pravoslavju in ni iskala stikov s Katoliško cerkvijo na Slovenskem. Zdi se, da se jih večina tudi ni otresla predsodkov proti njej. Tako se je odpovedala najmočnejšemu zavezništvu, ki bi si ga lahko pridobila za svoj protikomunizem. Po drugi strani tudi Katoliška cerkev v svojem antikomunizmu ni znala izrabiti velikega potenciala ruskih profesorjev. Nezaupanje in vzvišenost nad pravoslavnimi verniki sta bila očitno premočna. V Katoliški cerkvi na Slovenskem ekumenski duh – spomnimo se samo na prof. Franca Grivca in njegovo proučevanje solunskih bratov Cirila in Metoda – sicer ni bil neznan, vendar je bil njegov cilj predvsem prizadevanje za vrnitev “ločenih bratov” v skupni okvir. To pa za ruske profesorje ni moglo biti zanimivo.

Tudi slovenski liberalci večinoma niso iskali idejnih zaveznikov med ruskimi emigranti. Zdi se, da je bilo v njihovih vrstah – mislimo na akademsko sfero – nemalo zavisti zaradi ruskih profesorjev, ki so bili že uveljavljeni znanstveniki s priznanimi opusi na svojih področjih. Marsikdo je bil prepričan, da mu ta ali oni prišlek “odžira” mesto, na katero se je hotel “intabulirati”.

Evgen Spektorski je prišel v Ljubljano leta 1930. Sodi v t. i. skupino ukrajinskih univerzitetnih učiteljev, ki jo tvorijo poleg njega še Aleksander Dmitrijevič Bilimovič, Vladimir Geršonovič Drinfeld, Sergej Pavlovič Koroljov in Aleksander Vasiljevič Maklecov. Prvi je bil na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani že od leta 1920, zadnji od njih pa od leta 1926. Tu je od 1920 oz. 1921 deloval tudi Mihail Nikitič Jasinski, ki je bil pred umikom iz Rusije prorektor kijevske univerze. Zakaj njega ne uvrščajo med ukrajinske profesorje, ni jasno. Podrobnosti o tem, zakaj Spektorski ni ostal v Beogradu, marveč je prišel v Ljubljano, niso znane. Nedvomno pa se je tu – nemara tudi zaradi že prej prispelih rojakov – dobro znašel. Že leta 1932 je namreč izšel prvi del njegove knjige *Zgodovina socijalne filozofije*, ki obsega dobo

do začetka 19. stoletja. Naslednje leto je luč sveta zagledal še njej drugi del. Oba je iz ruskega jezika prevedel Josip Vidmar.

Knjiga in njena usoda

Rokopis obeh delov *Zgodovine* označuje avtor v *Predgovoru* za posledico oz. rezultat predavanj na petih univerzah – varšavski, kijevski, beograjski, praški in ljubljanski. Gre potemtakem v osnovi za klasičen univerzitetni učbenik, v katerem je profesor hotel v “splošno dostopni obliki” pokazati nastanek in razvoj evropske socialne filozofije? Da in ne. Po vsebini zagotovo, po izvedbi pa nikakor ne. Metodo pisanja oz. prikaza je Spektorski označil za genetično. Knjiga je bila izrecno namenjena širši, ne le univerzitetni javnosti, avtor pa si je želel, da bi ljudem pomagala razumevati probleme, s katerimi so se srečevali.² Iz dejstva, da je razmerje v obsegih obeh delov 3 : 2, pri čemer ima obdobje do 19. stoletja le tretjino manj prostora kot zadnje, zlahka vidimo, kje je Spektorski iskal vzroke za probleme svojega časa. Predgovoru sledi krajši uvod, kjer je sumarno predstavljen avtorjev pogled na filozofijo, družbo in zgodovino. Iz razdelka *Družba* lahko povzamemo, da je socialno filozofijo razumel kot prizadevanje za pojasnitev smisla družbe ali posameznih njenih plati. Naloga socialne filozofije je po njegovem “proučiti vse, kar eksistira in kar se dogaja v življenju[.]”³ To je predmet, ki ga raziskuje znanost. Kakor za vso preostalo filozofijo, se avtor zanima tudi za socialno, “ker vidi v njej življenjski pojav, kakor v vsem drugem”.⁴ Tovrstno proučevanje, ki uporablja zgodovinsko metodo, je zgodovina socialne filozofije. V samem izhodišču pa gre za del kulturne zgodovine. Socialne teorije se obravnavajo kot zgodovinski pojav – “kot delo dolge vrste generacij, ki so

² Spektorskij, 1932.

³ Prav tam, 17.

⁴ Prav tam.

prihajale druga za drugo in grmadile ideje”.⁵ Spektorskega so posebej zanimala ideje “dolgotrajnega in celo večnega pomena, ki so resnične v vsakem trenutku”.⁶ Te lahko po njegovi sodbi kdaj zaostajajo za zgodovinskim trenutkom, vendar je zaostalost pri njih “često zavedna in hotena”,⁷ drugič pa prehitevajo svoj čas in nastopajo kot predhodnice prihodnosti. Ideje je treba po mnenju Spektorskega proučevati po biografski metodi. Prav tako avtor pravi, da raziskovanje zaključuje tam, “kjer se šele začne delo za pravo formulacijo vprašanj”.⁸ Svoje uvodno razmišljanje sklepa z ugotovitvijo:

“[P]ri proučevanju zgodovine idej [je] najpametneje ne odklanjati nobene metode in ne proglašati nobene izmed njih za edino zveličavno. Treba je posvečati pozornost osebnostim filozofov, kajti brez njih ni filozofije, a prav tako tudi okoliščinam, duhovnim in družbenim, v katerih žive in delujejo, ki učinkujejo nanje, kakor učinkujejo tudi oni na okoliščine, in zoper katere se tudi neredko bore. Pri vsakem vzniku novih idej je koristno posvečati pozornost onemu resnično novemu, kar prinašajo, in tudi njihovi nadaljnji usodi.”⁹

Zdi se, da je ta misel močno vplivala na Frana Zwittera, saj je nekaj podobnega večkrat poudaril v svojih seminarjih. Domnevam, da je med našimi zgodovinarji prav on najpodrobneje poznal in preštudiral delo Spektorskega. Na vprašanje, zakaj ni bolj odkrito kazal navdušenja nad njim, si drznem domnevati, da ga je motilo predvsem njegovo emigriranje iz Slovenije po drugi svetovni vojni. Za takšna ravnanja Zwitter ni imel razumevanja.

⁵ Prav tam, 18.

⁶ Prav tam, 24.

⁷ Prav tam, 25.

⁸ Prav tam, 18.

⁹ Prav tam, 25.

Kot za Spektorskega značilno se mi zdi potrebno izpostaviti trditev, da “socijalna filozofija mnogo bolj vpliva na družbeno življenje kot socijalne vede”.¹⁰ Zanj so v družbi pomembnejše ideje, “ki jih sejejo v občinstvo filozofi in publicisti”,¹¹ kot pa ideje, do katerih se priključijo znanstveniki pri opazovanju in analizah življenja. Filozofi in publicisti zaradi svoje prepričevalnosti trdijo, da so njihove ideje znanstvene. Spektorski ob tem daje za primer Marxa in pravi: “Karol Marx je le zaradi večje prepričevalnosti trdil, da je njegov socializem ‘znanstven’. Ali Marx ni bil nikoli znanstvenik, marveč publicist in agitator.”¹² To svojo filozofsko oceno Spektorski končuje z mislijo: “Ali navzlic temu je njegov nauk učinkoval brezprimerno bolj nego prizadevanje tako imenovanih nemških katedrskih socialistov”,¹³ ki jim sam priznava znanstvenost. Temu uvodu sledijo potem razdelki, ki tematizirajo zgodovino od dobe helenske filozofije do časa “ruske zagonetke”, tj. sodobnosti. Posebno odliko dela je videti v časovni in prostorski vserazsežnosti. Drugače od mnogih pregledov, ki se praviloma omejijo na zahodno in del srednje Evrope – le izjemoma še posamezne predele južne –, so v študiji Spektorskega najmanj enakovredno zastopani tudi nekateri Slovani, predvsem Rusi. Za manjše, “nezgodovinske narode” pa je avtor imel manj posluha.

Kako in zakaj se je Slovenska matica odločila za natis knjige *Zgodovina socijalne filozofije*, se da s pomočjo njenega arhiva dobro opisati. Leta 1930 je to ustanovo vodila skupina, ki jo lahko v idejnem smislu opredelimo kot izrazito levo. Predsednik je bil Dragotin Lončar, podpredsednik Izidor Cankar, tajnik Juš Kozak, blagajnik pa Josip Vidmar. Odborniki niso bili tako enobarvni, vendar to ni-

¹⁰ Prav tam, 16.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, 16–17.

kakor ni bil osrednji problem. Slovensko matico so poleg nekaterih osebnih nasprotij, ki so tako ali tako stalnica intelektualnih združb – posamezniki so si dali neznansko veliko opravka s Francetom Kidričem –, zaposlovala predvsem razhajanja v pogledih na njen knjižni program. Nekateri so si želeli predvsem izvirnih slovenskih leposlovnih del, pri čemer so bili pripravljeni sprejeti še nekaj prevodov iz svetovne literature, drugi pa so bili naklonjeni tudi strokovnim in znanstvenim besedilom, zaradi izdajanja katerih je Slovenska matica v 19. stoletju pravzaprav nastala. Res je, da je zaradi oblikovanja univerze njen pomen v tem smislu že nekoliko upadel, a še bolj je res, da se posamezniki njenemu znanstvenemu poslanstvu niso bili pripravljeni odpovedati. Zlasti slovenski znanstveniki humanistične provenience v tistem času niso imeli zadostnih možnosti objavljanja. Tako je na seji Matičinega odbora 20. oktobra 1930 slavist Joža Glonar predlagal obnovitev *Zbornika znanstvenih poučnih spisov*. Odločno ga je podprl pravnik in skladatelj Anton Lajovic, sicer član Stola sedmorice (kasacijsko sodišče v Zagrebu), ki je Slovenski matici predlagal, da sestavi oglas za pridobitev znanstvenih besedil s sociološko tematiko. Kot vemo, je bila ta problematika v tistem času slej ko prej v domeni slovenskih konservativcev oz. klerikalcev. Odbor mu je pritrdil, vendar je odločanje o predlogu prenesel na naslednji občni zbor.¹⁴

Lajovic pa kljub temu ni odnehal. Na seji odbora 28. maja 1931 – mesec dni pred občnim zborom – je bil še konkretnejši. Predlagal je, naj se vodstvo Slovenske matice, ki jo je v tistem času zaposlovala predvsem proslava 100. obletnice Levstikovega rojstva, pozanima pri univerzitetnem profesorju Evghenu Spektorskem glede možnosti objave monografije, ki jo ima pripravljeno v rokopisu. Njeno vsebino je predstavil kot zgodovino sociologije. Podprl ga je Oton Žu-

¹⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 621, Slovenska matica v Ljubljani, fasc. 46.

pančič, odbor pa je potem sklenil prositi avtorja, da sporoči pogoje, pod katerimi bi bil pripravljen objaviti knjigo, in obseg dela. Na občnem zboru Slovenske matice 26. junija 1931 je tajnik Juš Kozak že poročal o sklepu, da pridobijo rokopis Spektorskega pod naslovom *Zgodovina sociologije*. Odbornik Anton Lajovic, ki je očitno občutil hud deficit tovrstne literature na Slovenskem,¹⁵ je predlagal sklep, da Slovenska matica izdela poseben načrt izdajanja literature s socialno-ekonomskih področij, ki naj bo enakopravna leposlovju. Občni zbor je predlog sprejel, ob tem pa je vodstvu naložil nalogo, da čim prej izda delo Spektorskega, ki "je nenavadno velike važnosti za informacijo naše inteligence".¹⁶ (Na tem mestu se zdi, da je bila namesto informacije mišljena ali celo izrečena beseda 'formacija'.) Knjigo je bila tako uvrščena v program za naslednje leto.

Priprave za objavo *Zgodovine socijalne filozofije* so bile medtem že v polnem teku. Dejansko je občni zbor potrjeval stvari za nazaj (ne da bi to vedel). Na pisni poziv vodstva Slovenske matice z dne 2. junija 1931 je namreč Spektorski že 10. junija – prav tako v pisni obliki – sporočil, da je rokopis pripravljen izdati pri Slovenski matici ob spoštovanju običajnih pogojev za tovrstne izdaje – tako glede formata kot višine honorarja. Ruskega jezika originala ni omenil, saj je očitno vedel, da je Lajovic o tem Slovensko matico že obvestil. Honorar mora po njegovem mnenju dobiti tudi prevajalec. Očitno je Spektorski še predobro poznal tedanje razmere in se je bal zlorab,

¹⁵ Sam Lajovic je v različnih časnikih in revijah objavil vrsto sociološko fundiranih razmišljanj, ki jih je zbral Primož Kuret in s tem skladatelja dejansko odkril tudi kot pomembnega družboslovnega misleca. Nikakor ne gre samo za pretres družbene funkcije glasbe in umetnosti; zdi se, da je skladatelja in pravnika najbolj vznemirjalo vprašanje o razmerju med samoniklostjo in prevzemanjem tujih zgledov v življenju naroda. Prim. Kuret, 1988.

¹⁶ Arhiv Republike Slovenije, AS 621, Slovenska matica v Ljubljani, fasc. 47.

MATICA SLOVENICA
 Določeno 11/6 31. X 28/31
 Odbor Slovenske Matice.

Zahvaljujem najsrdačnije na Vašoj Gubaz-
 noj ponudi. Knjiga iznosi od približno 25-30
 tablica. Njen bi naslov glasil "Istorija društve-
 ne (ili socialne) filozofije" ili "Istorija društve-
 nih (ili socialnih) teorija". Isto se tiče honorar-
 ra, pristajem na otm avtoru, koja je
 uobitajena kod Matice za izdanja iste
 vrste, natavna s otziron na to da jedan avtor
 honorata ima da se preda prevodocu noga
 tiskopisa.

Molim Vas lipo da isortite, primiti
 izraz noga dubokog poštovanja.

Prof. E. Spektorski
 10/VI 31
 Ljubljana, Gledališka, 12
 Honorar -!!

SLIKA 1 (VIR: ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, AS 621, SLOVENSKA MATICA
 V LJUBLJANI)

ki jih je prinašala gospodarska kriza. Obseg rokopisa je bil po nje-
 govem zatrjevanju 25-30 tiskarskih pol.

Naslov pa tedaj še ni bil dokončno določen. Avtor je predlagal,
 da bi knjiga izšla bodisi kot *Zgodovina družbene (ali socialne) filo-*
zofije bodisi kot *Zgodovina družbenih (ali socialnih) teorij*. Pismo
 je Spektorski napisal v srbohrvaškem jeziku, vendar v latinici. Slo-
 venščine očitno še ni obvladal, kar je na leto njegovega prihoda v
 Ljubljano bolj ali manj razumljivo.¹⁷ Vprašanje je tudi, kako je doje-
 mal in sprejemal večnacionalno naravo jugoslovanske države in slo-
 vensko individualnost.

¹⁷ Prav tam, fasc. 67.

SLIKA 2 (VIR: ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, AS 621, SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI)

Julija 1931 – dan ni vpisan – je bila med Slovensko matico in Evgenijem Spektorskim sklenjena pogodba, na podlagi katere slednji dovoljuje prevesti in natisniti knjigo *Zgodovina socijalnih ved*. V tipkani pogodbi so naslov knjige s črnilom spremenili v *Zgodovino socijalne filozofije*. Bolj kot višina honorarja 800 din – verjetno za tiskarsko polo “v formatu Matične znanstvene knjižnice” – preseneča predvidena naklada 6000 izvodov. Honorar so obljubili izplačati v dveh obrokih, ob oddaji rokopisa in izidu knjige. Izdaja naj bi zagledala luč sveta v času, ki ga predpisuje zakon. Rokopis naj bi bil predan do 15. oktobra 1931.¹⁸

¹⁸ Prav tam. Poleg dneva manjka tudi podpis tajnika Slovenske matice. Pogodbo so podpisali avtor ter predsednik in blagajnik Slovenske matice.

Stvari so se dejansko odvijale neverjetno hitro. Na seji Matičinega odbora 31. avgusta 1931 so izdelali knjižni načrt za leto 1932. Potem pa je prišlo do zapletov. Na prvi pogled je vse skupaj videti kot navaden prepirček, kajti problem je bila Kidričeva *Zgodovina slovenskega slovstva*. Nedvomno so bili s tem delom povezani konflikti in težave, vendar pa je treba upoštevati, da je bil to čas močno povečanega pritiska na Slovence, ki so dve leti prej bili združeni v Dravsko banovino (prvotno brez Bele krajine, a z Gorskim kotarjem). Zato so tedaj zelo pazili, da so Matičina dela tako ali drugače poudarjala slovenstvo. Naslovi knjig so bili v tem smislu še posebej pomembni. Josip Vidmar je zaradi nastalih težav predlagal vodstvu Slovenske matice dve varianti. Po prvi bi izdali celotnega Spektorskega in prvi del prevoda *Vojne in miru*, po drugi, ki je bila nato tudi sprejeta, pa prvi del Spektorskega, prvi del *Vojne in miru* in nadaljevanje Kidriča.¹⁹ Ker je Vidmar obljubil končati prevod do 15. januarja 1932, pri čemer je bil njegov honorar le za osmino manjši od avtorjevega, so tudi že začeli izbirati tiskarske ponudbe. Najugodnejša je bila tista, ki jo je predložila tiskarna Merkur. Ta je potem natisnila 5000 izvodov knjige, kar je tako za tedanje kot za današnje razmere nekaj izjemnega. Do meseca aprila je bil prvi del *Zgodovine socialne filozofije* že natisnjen, saj je Spektorski tedaj zaprosil za 25 avtorskih izvodov in jih tudi dobil. Žal ne vemo, ali broširanih (karkršnih je bila velika večina) ali trdno vezanih.²⁰

Naslednje leto je izdaja drugega zvezka knjige Spektorskega naenkrat postala vprašljiva. Lambert Ehrlich je namreč Slovenski matici ponudil rokopis o pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni. Vzrok za negotovost je spet tičal v splošnih razmerah, saj je imel režim neprijazen odnos do slovenstva – čeprav je država po iz-

¹⁹ Prav tam, fasc. 47, seja 31. 8. 1931.

²⁰ Prav tam, seja 6. 4. 1932.

daji ustave 1931 ponovno stopila na pot parlamentarnega življenja. V Slovenski matici so tedaj celo čutili potrebo po ustanovitvi posebnega slovenskega narodnega (kulturnega) sveta. Iz tega ni bilo nič, saj je Izidor Cankar, ki so mu zaupali to nalogo, obupal. Verjetno za kaj takšnega v tistem času tudi ni bil več primeren, saj je bil iz dneva v dan bolj osamljen. Slovenstvo so člani Matice potem hoteli poudariti z načrti za izdajo *Slovenije* Antona Melika, pri kateri pa začasno ni prišlo dlje od pogovorov. Ker Ehrlich ni zmožal oddati dokončnega rokopisa, je program za leto 1933 obsegal zvezek Cankarjeve *Zgodovine likovne umetnosti v zahodni Evropi*, drugi del prevoda *Vojne in miru* in drugi del *Zgodovine socijalne filozofije*. Spektorski je rokopis (že slovensko verzijo?) obljubil skrajšati na 12 ali celo 10 pol. Dejansko je imel ta zvezek 12,5 tiskarske pole, prvi pa 19 in 5/8. Drugi zvezek je bil natisnjen v 4600 izvodih.²¹

Odmev na izid knjige je bil precejšen. Že po prvem zvezku so v beograjskem Arhivu za pravne i društvene nauke (24. knjiga), zapisali, da je to izjemno pomembno delo, ki bi moralo iziti tudi v Beogradu. Srbohrvaški prevod so nameravali izdati pri znanem prestolniškem založniku Geci Konu. Spektorski je prosil Slovensko matico za načelno privolitev in navedel, da bo delo sam prevajal v srbohrvaščino.²² Žal mi ni uspelo ugotoviti, ali se je ta načrt uresničil, dejstvo pa je, da je knjiga izšla leta 1997 v Črni gori. Bila naj bi uresničitev takratne zamisli.

Recepcija

V *Ljubljanskem zvonu* je prvi del *Zgodovine socijalne filozofije* ocenil Fran Zwitter.²³ To je bila najobširnejša ocena knjige. Znameniti zgodovinar je že v uvodu zapisal, da bi bili takšnega dela “veseli

²¹ Prav tam, fasc. 67.

²² Prav tam.

²³ Zwitter, 1932, 499–502.

tudi veliki narodi; za nas Slovence pa je neprecenljive važnosti”.²⁴ Za Zwitterja je avtor znanstvenik svetovnega slovesa, ki govori na podlagi poznavanja originalov. Zanj je značilno, da “ne priznava dokončne veljavnosti nobenemu izmed sistemov, pripomore, da se lahko vsak historik z veliko objektivnostjo vživi v vsak sistem, in [...] mu je tuja misel, da bi pisal zgodovino kot plaidoyer”.²⁵ Spektorskemu priznava, da je “kljub težavnosti snovi in kljub kondenzaciji”²⁶ izredno jasen. Pogreša pa več gospodarske zgodovine, poudarjanja partikularizma srednjeveškega prava, omembo bogomilov ter pretres ozadja kmečkih gibanj in posledic ukinitve fevdalizma za liberalna gibanja. Priznava tudi, da pogreša več socialnih dejstev, vendar je predmet knjige filozofija. Nekaj kritik je Zwitter namenil tudi prevajalcu.

Drugi zvezek je leta 1934 v isti reviji ocenil Ivo Grahor.²⁷ Pravi, da je delo med slovenskim izobraženstvom vzbudilo “veliko pozornost”²⁸, meni pa, da “pri nas danes še ne moremo točno oceniti učnjakovega dela”.²⁹ Sodi tudi, da je zgodovina socialne filozofije v Evropi še premalo raziskana. Grahor je očitno imel hude težave z lastnim znanjem. Po povzemanju vsebine ponovno zatrdi, “da socialna filozofija ni pokazala toliko samostojnega razvoja kot disciplina, da bi po njej lahko sodili vso družbo”.³⁰ Združena naj bi bila z vladajočimi socialnimi silami in odvisna od oblasti; iz nje naj bi govorila razredna ideologija. Delo Spektorskega je po Grahorjevi sodbi napisano skozi prizmo modernega meščana. Pogreša natan-

²⁴ Prav tam, 499.

²⁵ Prav tam, 501.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Grahor, 1934, 179–182.

²⁸ Prav tam, 179.

²⁹ Prav tam, 180.

³⁰ Prav tam, 182.

čnejše označevanje dob, oris gospodarskega razkroja družbe in tematizacijo delavskega vprašanja. Vse naj bi zato obviselo v zraku. Delu naj ne bi uspelo utrditi idealističnega pojmovanja družbe, kar naj bi bil njegov temeljni namen. Grahor svoje bralce pouči: "Ne gre pisati zgodovine socijalne filozofije brez moderne zgodovinske metode, kajti šele udejstvovanje časovne baze omogoča kritiko teorij."³¹ Seveda pisec pogaša upoštevanje znanstvenega dela Marxa in Lenina ter prikaze revizionističnih poizkusov v moderni filozofiji. Vse te vrzeli menda zmanjšujejo vrednost knjige, nikakor pa ne upravičujejo težkih avtorjevih očitkov, ki jih deli na vse strani. Glede na to, da je Grahor marksist, se moramo čuditi nekaterim njegovim formulacijam, zlasti ker je bil Spektorski velik nasprotnik tega nauka. Pričakovali bi več napadalne brezobzirnosti zaradi negativnega odnosa Spektorskega do teoretikov "znanstvenega socializma", v katerega je Grahor verjel brez najmanjšega dvoma. Oceno druge knjige Spektorskega je napisal tudi Bogomir Stupan v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* leta 1934; po vsebini in tendenci je bližja Graharju kot Zwitteru.

V nasprotju s svojima kolegoma Aleksandrom Dmitrijevičem Bilimovičem in Aleksandrom Vasiljevičem Maklecovom se Spektorski ni posebej intenzivno ukvarjal z jugoslovansko in še manj s slovensko problematiko. Bil je pripadnik velikega naroda in raziskovalec najvidnejših mislecev s področja družboslovja, zelo pa je bil angažiran tudi glede svojih rojakov beguncev. Spektorski je v Ljubljani predvsem namenjal pozornost potrebam ruske emigrantске skupnosti, katere večstranski funkcionar je bil. Verjetno so mu bili eksistenčni problemi malih narodov nekoliko tuji. Slovenske zgodovine v bistvu ni poznal. V svojem delu le mimogrede omenja Frana Levstika, s čimer se je verjetno predvsem poklonil 100. oble-

³¹ Prav tam.

tnici njegovega rojstva. Ne obravnava pa nekaterih drugih – še pomembnejših – avtorjev, kot sta bila npr. Mihael Vošnjak in Janez Evangelist Krek. Po mojem mnenju bi moral vsaj omeniti Matijo Majarja Ziljskega, ki je pravice Slovencev utemeljeval z argumenti, ki so bili znani tudi drugod po Evropi.

Kljub temu pa se je Spektorski našega prostora dotaknil vsaj v dveh razpravah. Najprej bi omenil razpravo *Mesto F. A. Pelzhofferja v zgodovini državoslovja*.³² Omenja ga tudi v *Zgodovini socialne filozofije*, o njem pa je pisal tudi v *Archives de Philosophie et de Sociologie juridique* 1933 v študiji *Evolution de l'idée de l'autorité dans la philosophie de l'Etat*.³³ Aktualnih razmer – tudi tistih na Slovenskem – se Spektorski dotika v razpravi *Evrazijsko in boljševizem*. Gre za natis predavanja, ki ga je imel leta 1944, objavila pa ga je Mohorjeva družba. V tem delu hoče dokazati, da so bili Rusi vselej Evropejci in da jih nikakor ni prav enačiti s komunisti. Poudarja, da komunizem ni ruska, temveč evropska "iznajdba". Predvsem pa opozarja na evrazijsko nevarnost – zlasti v kombinaciji z boljševizmom. Boljševiki po njegovi sodbi hočejo naščuvati Evropo proti azijskim kolonijam. Nadalje tudi poudarja, da velika nevarnost izvira iz podcenjevanja Kitajske. Boljševiki po mnenju Spektorskega zelo razvnemajo ksenofobijo njenih prebivalcev; pri tem opozarja, da "utegne biti kitajski boljševizem nevarnejši od moskovskega". Strah ga je pohoda motoriziranih Mongolov proti Evropi, ki lahko prinese še večjo nesrečo kot napad Atile ali tatarska oblast v Rusiji. Kaj je Spektorskega spodbudilo k takšnim razmišljanjem in navdušilo založbo celo za natis, ni povsem jasno – zlasti glede na časovni kontekst, ko je bil največja grožnja človeštvu nacionalni socializem. Verjetno je v duhu že videl konec druge svetovne vojne, širjenje ruskega komunizma

³² Delo je izdala Akademija znanosti v Ljubljani leta 1941.

³³ Spektorski, 1932, 220–221; Spektorski, 1933a, 139.

oz. "svetovne boljšešijske revolucije" in hotel ljudem dopovedati, da nikoli ni tako slabo, da ne bi moglo biti še slabše.

Spektorski, ki je vseskozi ostajal Rus in je očitno imel kar nekaj težav pri dojemanju slovenske individualnosti – veliko vprašanje je, kaj in koliko je o Slovencih sploh vedel, preden je prišel mednje –, je med bivanjem v Ljubljani znanstveno gotovo napredoval. Njegov sloves se je nenehno večal. Prav ob predavanjih na novi univerzi je objavil svoje najpomembnejše delo, *Zgodovina socijalne filozofije*, zaradi česar ga moremo šteti za rusko-slovenskega znanstvenika.

Bibliografija

GRAHOR, I. (1934): "E. Spektorskij: Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek II. Prevedel J. Vidmar. Izdala Slovenska matica v Ljubljani. 1933. Natisnila tiskarna Merkur v Ljubljani (str. 186 + VIII)", *Ljubljanski zvon*, l. 54, št. 3, Tiskovna zadruga, Ljubljana, 179–182.

KURET, P. (1988): *Umetnik in družba*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

SPEKTORSKIJ, E. (1932): *Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek I. Od starega veka do XIX. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana.

SPEKTORSKIJ, E. (1933a): *Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek II. XIX. Stoletje in začetek XX.* Slovenska matica, Ljubljana.

SPEKTORSKIJ, E. (1944): *Evracijstvo in boljšešizem*, Mohorjeva družba, Ljubljana.

SPECTORSKY, E. (1933b): "Evolution de l'idée de l'autorité dans la philosophie de l'Etat", *Archives de Philosophie et de Sociologie juridique*, 1–2 in poseben odtis, 139.

ZWITTER, F. (1932): "Spektorskij E.: Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek I. Od starega veka do XIX. stoletja. Prevedel J. Vidmar. Izdala Slovenska matica v Ljubljani. MCMXXXII. 306 plus VIII str.", *Ljubljanski zvon*, l. 52, št. 8, Tiskovna zadruga, Ljubljana, 499–502.

SERGEJ IVANOVIČ MIHALČENKO¹

Slovensko obdobje življenja Evgena Vasiljeviča Spektorskega (1930. leta): iz neobjavljenega gradiva

Izvleček: Članek govori o nekaterih vidikih življenja in dela ruskega filozofa in odvetnika Spektorskega v 30. letih 20. stoletja v Sloveniji. Spektorski je bil profesor na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Glavni vir članka so neobjavljeni spomini Spektorskega, ki jih hranijo v arhivu Inštituta za Vzhodno Evropo na Univerzi v Bremnu. Članek opisuje podrobnosti iskanja besedila *Spominov*, ki je dolgo časa veljalo za izgubljeno. V *Spominih* najdemo vtise Spektorskega o Ljubljani, njenem življenjskem slogu, o političnem in verskem življenju v Sloveniji. Besedilo popisuje tudi značilnosti ruskih priseljencev – profesorjev ljubljanske univerze.

Ključne besede: Spektorski, E.V.; spomini, ruski emigranti, Slovenija, Ljubljana

UDK: 929Spektorski E.V.

The Slovenian Period in the Life of E.V. Spektorsky (the 1930s): Unpublished Materials

Abstract: The paper discusses aspects of the life and work of Russian philosopher and lawyer Spektorsky in Slovenia during the 1930s. Spektorsky was a professor at the Law Faculty of the University of Ljubljana. The study draws chiefly on his unpublished memoirs, stored in the archives of the Institute of Eastern Europe at the University of Bremen, and details the search for this work, long con-

¹ Dr. Sergej Ivanovič Mihalčenko je direktor Inštituta za temeljne in aplikativne študije na Brjanski državni univerzi I. G. Petrovskega.

sidered lost. Spektorsky's memoirs include the author's perceptions of Ljubljana, of its lifestyle and the political and religious life in Slovenia, as well as the distinctive features of the Russian immigrants who taught at the Ljubljana University.

Key words: Spektorsky, E.V.; memoirs; Russian emigrants; Slovenia; Ljubljana

Evgen Vasiljevič Spektorski (1875–1951) je bil pomemben ruski znanstvenik in družbeni aktivist. Njegova dela se posvečajo širokemu področju družboslovnih znanosti – teoriji in zgodovini prava, zgodovini Rusije, kulturologiji, sociologiji ter zgodovini književnosti.² Družbena in uradna službena dejavnost Spektorskega je v glavnem potekala v okviru višješolskega izobraževalnega sistema: pred revolucijo je bila njegova akademska kariera, ki ga je vodila od profesorja in magistra do rednega profesorja in celo rektorja Univerze svetega Vladimirja v Kijevu, zelo uspešna. Ne glede na to, da je Spektorski leta 1920 emigriral, je ne samo nadaljeval svoje znanstveno delo v tujini, temveč je tudi postal eden od organizatorjev raziskovalne in izobraževalne dejavnosti, ki je povezovala predstavnike ruske diaspore. Bil je med ustanovitelji Ruskega znanstvenega inštituta v Beogradu, nekaj časa pa je tudi vodil rusko pravno fakulteto v Pragi. Znanstvena in organizatorska dejavnost Spektorskega se je končala z njegovo smrtjo v ZDA leta 1951. Po dolgem premoru sta v zadnjem času delo in usoda Spektorskega ponovno začela vzbujati raziskovalno zanimanje. Pri tem so bili v ospredju različni pogledi na njegovo biografijo, izobraževalno in družbeno

² Ermičev, 2006.

dejavnost.³ Namen tega prispevka je osvetliti nekatere vidike slovenskega obdobja v življenju in dejavnosti znanstvenika na podlagi še neizdanega rokopisnega gradiva njegovih "Spominov".

Ker se je Spektorski v svojem življenju večkrat selil in menjal delovno mesto – večkrat je celo bežal pred oblastmi (leta 1919 iz Kijeva, leta 1920 iz Odese, leta 1945 iz Ljubljane) –, svojih dokumentov in papirjev pogosto ni mogel vzeti vseh s seboj, zato najdemo gradivo o njem v številnih fondih različnih arhivov v več državah. Najbolj povedni sta rokopisni gradivi v Narodni knjižnici V. I. Vernadskega v Kijevu⁴ in v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.⁵ Obstajajo tudi dokumenti Spektorskega v fondu Varšavske državne univerze, ki se hranijo v Državnem arhivu Varšave (Z.241), v arhivu Univerze v Ljubljani (IV-60), v praškem Ruskem emigrantskem arhivu, ki je sedaj v Državnem arhivu Ruske federacije, v Bahmetovem arhivu (Bakhmeteff Archive of Russian and East European Culture) knjižnice Columbijske univerze v New Yorku itd. Posebno mesto na tem seznamu zavzemajo dokumenti Spektorskega v arhivu Inštituta za raziskovanje Vzhodne Evrope Univerze v nemškem Bremnu (Forschungsstelle Osteuropa).

Fondi arhiva Inštituta za raziskovanje Vzhodne Evrope so se začeli oblikovati v obdobju pred razpadom Sovjetske zveze s primarnim namenom zbiranja, urejanja in razvrščanja gradiva disidentskega gibanja v ZSSR in drugih socialističnih državah. Tako so dokumenti leta 1951 umrlega Spektorskega pravzaprav izjema med gradivom omejene ustanove. Oblikovanje oziroma odkritje fonda Spektorskega

³ Ul'janovskij V., Korotkij V., Skiba O., 2007; Mihal'čenko S. I., Tkačenko E. V., 2013.

⁴ Narodna knjižnica V. I. Vernadskega Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, F. 43.

⁵ Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani (AS), AS-1005, AS-1901. Glej v: Mihal'čenko, Mihal'čenko S., 2010.

v tem arhivu je povezano z arhivarjem G. Superfinom, nekdanjim sovjetskim filologom in učencem J. M. Lotmana, ki je znal razbrati, da je v močno obledelem gradivu, ki ga je hranil tedaj v Dortmundu živeči Slovenec Vladimir Bonač, tudi rokopis neprecenljive vrednosti, zlasti kar zadeva vprašanja ruske emigracije in sploh širše zgodovine Evrope ob koncu 19. in v prvi tretjini 20. stoletja. Po Bonačevem pripovedovanju je bila usoda tega gradiva takšna: maja 1945, ko se je v Ljubljani razvedelo, da ne bo nič z britansko intervencijo, temveč bodo vanjo vkorakale čete maršala Tita, je 70-letni Spektorski kot pripadnik ruske bele emigracije in po nekaterih pričevanjih celo sodelavec okupacijskih oblasti v naglici zapustil mesto, v katerem je preživel kar 15 let. Ljubljano je po spominih Aleksandra D. Bilimoviča zapustil peš in se odpravil proti Italiji. V takšnih okoliščinah zares ni mogel vzeti s seboj veliko gradiva. Tako je bil hočeš nočeš prisiljen pustiti velik del osebnih dokumentov v Ljubljani.

Povsem zavedajoč se vrednosti avtobiografsko-spominskih zapisov, ki jih je beležil vse življenje in jih nikakor ni mogel končati, pa tudi rokopisa večdelne monografije z naslovom *Uvod v sociologijo*, je Spektorski svoje dokumente in druge papirje izročil služabnici, ta pa jih je skrila pod staro obleko v omari pri sebi doma. Leta 1947 je Spektorski, ki je doživel mnogo gorja v taboriščih "razseljenih oseb" v Italiji, s pomočjo fonda Tolstoja emigriral v ZDA. Nekajkrat se je povezal s služabnico, vendar je ta odgovorila, da je pozabila, kam je skrila njegove dokumente in papirje. Zelo verjetno pa se je le bala vzdrževati stike z emigrantom, zato mu gradiva nikdar ni vrnila. Spektorski je v New Yorku leta 1951 umrl, Bilimovič pa je pozneje povedal, da je poskušal v ZDA ponovno napisati svoje "Spomine", a tega ni več zmož, zato so odtlej veljali za izgubljene.

S tem pa zgodba ni končana. Na začetku 50. let prejšnjega stoletja je Ljubo Butinar pri pospravljanju starih reči svoje matere Ljube našel rokopise Spektorskega. Ker ga niso zanimali, jih je pre-

dal znancu Vladimirju Bonaču, sicer nekdanjemu študentu Spektorskega (med letoma 1939 in 1943), ki je bil tedaj že uslužbenec Statističnega urada. V začetku 60. let se je Bonač, ki se je poročil z Nemko, odselil iz Jugoslavije v Zvezno republiko Nemčijo. Rokopisi, ki jih je prinesel s seboj, so se začasno znašli v Mestnem arhivu v Dortmundu. Bonač je svoje gradivo potem še večkrat ponujal raznim arhivom (od slovenskih do sovjetskih, tudi akademskih), a ni nihče pokazal zanimanja zanj. Šele ko je z njim seznanil Inštitut za raziskovanje Vzhodne Evrope, je G. Superfin spoznal in ocenil vrednost ter pomembnost teh dokumentov; o tem je tudi prepričal vodstvo inštituta, ki je gradivo odkupilo. Danes se nahajajo v fondu 30. 230 (Bonač, Vladimir) in predstavljajo v celoti dokumente Spektorskega, tj.: e.x. I *Uvod v sociologijo*, e.x.II *Spomini* in e.x. III *Letopis 1930-1933*.

Uvod v sociologijo obsega štiri rokopisne zvezke (I-II, 90 listov; III, 149 listov; IV, 191 listov; V. 70 + 43 + 81 + 49 listov). Po vsebini gre za *Predgovor* ter za poglavja oziroma razdelke *Izvor in usoda sociologije*, *Naloge sociologije*, *Metodologija sociologije*, *Splošna sociologija* in *Specialno sociologijo*.

Spomini so hranjeni v petih konvolutih (na listih s številkami 42-929). Z rokopisnim besedilom je zapolnjena le leva stran vsakega lista. Desna stran včasih vsebuje dopolnitve in popravke, list pa je na obratni strani pogosto prazen. Besedilo kronološko pokriva celotno življenje Spektorskega od rojstva in izvora njegove družine do 30. let 20. stoletja, kjer se besedilo prekine sredi besede. Z Bonačem leta 2009 ni bilo mogoče razčistiti, kje so prve strani (tedaj sem z njim sam govoril). Besedilo vsebuje mnogo podrobnosti iz osebnega življenja Spektorskega. Posebnega pomena so opisi Slovenije in spomini na Univerzo v Ljubljani, kamor je prišel leta 1930 iz Beograda.

Prve vtise o Sloveniji si je Spektorski izoblikoval že leta 1923, ko je po naključju potoval mimo Ljubljane. Zanj je bila "simpatično ti-

rolsko mesto". Pozneje je še dvakrat pripotoval v Ljubljano. Tedaj je "jugoslovanski Salzburg name naredil vtis kot na večino tistih, ki so potovali skozenj ali so tja pripotovali zaradi poletnega dopusta: Ljubljana se jim je zdela podobna zemeljskemu raj, naseljenemu z gostoljubnimi ljudmi, ki v turističnih nošah s pesmimi napotujejo obiskovalce na izlete v gorske kraje. Ko sem se naselil v Sloveniji, sem si natančneje ogledal deželo in ljudi. Z estetske strani se Slovenija zdi kot park s čudovito alpsko pokrajino. Ekonomska pomanjkljivost tega je siromašno stanje naravnih darov, ki je toliko bolj občutno, saj ima prebivalstvo neprimerljivo višjo raven življenjskih potreb kot v Srbiji."⁶

Spektorski je omenjal drugačen ritem življenja kot v Beogradu: "Ko sem se priselil v Ljubljano, je bilo tam okoli 60.000 prebivalcev. Ritem in splošni značaj njenega življenja pa je bil veliko bolj provincialen kot v Beogradu, celo bolj kot v Mariboru: Ljubljana Zaspana. Tam, kjer so nato zrasli Dukičevi bloki in nebotičnik, so bile še mirne majhne hišice z opečnatimi strehami in velikimi vrtovi. Ko sem stopil iz domače hiše, da bi se za pol ure sprehodil, sem se znašel v parku, nato pa zakorakal v gozd. V trgovinah so me imenovali 'gospod profesor', zato ker so vedeli, kdo sem. Poslanci so nadomeščali diplomatski korpus, poveljnik divizije in ban pa ministre."⁷

Spektorski je Slovence opisal precej podrobno. Opazil je, da "gore prej ločujejo, kakor združujejo", zato so po njegovem tudi Slovenci ločeni med seboj.

Pod vplivom profesorja Ramovša je naštel več kot 30 slovenskih narečij; razlikoval je Štajerce, tj. prebivalce Spodnje Štajerske od Maribora do Zidanega Mosta, Gorenjce, Dolenjce, Korošce in Primorce. Pri tem je na podlagi lastnih opažanj poudarjal, da "imajo [ljudje] bolj

⁶ Spektorski, 840–841.

⁷ Spektorski, 841.

izostren občutek za razlike kot zavest o združevanju”. Štajerci in Gorenjci se med seboj ne marajo, vendar so enotni v antipatiji do Primorcev. Korošci so po vojni prostovoljno izbrali Avstrijo namesto Jugoslavije. Primorci so prešli pod italijansko oblast. Tudi v Sloveniji so se pojavili primorski emigranti. Avtohtoni Ljubljancani jih ne marajo, Primorci pa ne njih. Razdelitev Slovencev ni le posledica narave, temveč tudi zgodovine in kulture. Slovencem je moč pripisati Heinejevo ugotovitev (ki jo je izrekel v zvezi s Švicarji), da so njihova čustva visoka kot njihove gore in ozka kot njihove doline. Zelo so navezani na svojo zemljo in še ožje na rodni kraj. To zožuje njihovo politično obzorje, čeprav za razliko od Švicarjev niso oblikovali lastne države.⁸ Spektorski je poudaril, da so mnogi od njih, celo “ko so vstopili v Jugoslavijo kot enakovredni in polnopravni državljani, [...] še vedno čutili, kot bi živeli v tuji državi, usoda katere se njih neposredno ne dotika in v kateri bojevito zavračajo vse, kar dobijo naloženo kot breme. Sleherno dodelitev sredstev državnega proračuna pozdravljajo kakor zmago nad nekim izmišljenim sovražnikom.” Avtor *Spominov* je zapisal, da “se imajo Slovenci za kulturne južne Slované. To ima znano podlago, če na primer vzamemo število objavljenih in branih knjig, procent pismenih itn. So zelo marljivi, redoljubni in veliko bolj zanesljivo resnicoljubni kot Srbi. Nimajo ničesar balkanskega. Do neke mere so razosebljeni zaradi zahodne, v prvi vrsti katoliške kulture.” Spominjal se je, da “je med srednjo in starejšo generacijo Slovencev mogoče prepoznati močan vpliv pretekle avstrijske vzgoje. Nemško so govorili kot svoj materni jezik. Če so želeli olepšati svoj slog ali povedati anekdoto, so prešli v nemščino.”⁹ Od opaznih pomanjkljivosti Slovenije je Spektorski izpostavil, da je na prvem mestu v Jugoslaviji po številu nezakonskih otrok in po porabi alkohola.

⁸ Spektorski, 841–842.

⁹ Spektorski, 842–843.

Spektorski je Slovenijo močno vzljubil. K temu je pripomoglo aktivno življenje, ki ga je imel v Ljubljani. Spominjal se je: "Nadel sem si turistično opravo, težke škornje, okovane z žebli ('gojzarje'), ki so se mazali s tjulnjo mastjo, kupil sem si turistični vodič po Sloveniji Badjure ter začel hoditi v gore. Nisem se mogel [...] kosati z domačini, ki so se ponašali s svojim pogumom, in so bili nespa-metno drzni [ter so] plezali po skalah s pomočjo vrvi in klinov; po slovensko se je le temu reklo 'plezati'; bilo je ob tem tudi mnogo žrtev. Nisem znal hoditi niti po širokih in položnih površinah visokih sten, če ni bilo ograje zraven. Izgubil sem zavest zaradi vrtoglavice, ko sem hodil po Golici po hrbtu, ki je ločil Jugoslavijo od Avstrije. A nenevarni in mirni izleti v gore so mi bili v velik užitek. Slovenija ima izjemno lepa področja. Blizu Ljubljane se nahaja Bled z jezerom, hoteli in slapom, kjer šumi gorski studenec, tam se je mogoče veliko sprehajati. Poleti so tja prispeli ves dvor, diplomatski korpus in veliko tujcev."¹⁰

Provincialni značaj Ljubljane je vplival na to, da se Spektorski ni preveč zanimal za politično življenje slovenske prestolnice. Drugače od strasti, ki so vrele v Beogradu, kot se je ironično izrazil, so bili v Ljubljani "viharji v kozarcu vode, kjer plava celo naš čoln".¹¹ Politični razred je bil v Sloveniji razdeljen na klerike in demokrate. Od politikov je Spektorskega zanimal zgolj vodja klerikalcev Anton Korošec, do katerega je imel skeptičen odnos: "Njegovi nasprotniki so mu upravičeno očitali, da je igral dvojno igro: v Beogradu se je zavzemal za enotno Jugoslavijo, v Ljubljani pa je podpiral separatiste. Nasploh so govorili, da so računali nanj bolj, kot je sam hotel." Osebnostno je bil Korošec "oblastiželjen, pa tudi očitno lažen veseljak, povsem brezbrizen do prijateljskih strani življenja, preziral je še zlasti ženske".¹²

¹⁰ Spektorski, 917–918.

¹¹ Spektorski, 918.

¹² Spektorski, 846.

V primerjavi z redkobesednostjo, s katero je opisano politično življenje, so opisi cerkvenega – predvsem katoliškega – življenja v slovenskih krajih precej obsežni. Kot je poudarjal Spektorski, je na religiozno življenje v Sloveniji najbolj vplivala Avstrija: “[A]vstrijska tradicija je bila sprejeta med katoliškim duhovništvom, ki se ni moglo sprijazniti z zamenjavo apostolske veličine Habsburgov s srbsko kraljevsko rodbino Karadjordjevičev[.] [...] Pravoslavje je bilo razumljeno kot prvi sovražnik. Ko so se v Sloveniji pojavili prvi naši emigranti, so dva Rusa raztrgali samo zaradi tega, ker sta bila pravoslavna. Bem mi je povedal, kako je župnik v Mirni v cerkvi razlagal, v čem je pomen izobraževanja kraljestva SHS: ‘Prej je bil pri nas cesar, sedaj pa je kralj; cesar je bil naše vere, kraljeva vera pa je nam tuja.’ Potemtakem so se Korošci tudi pod vplivom duhovništva odločili za priključitev k Avstriji. Mnogim klerikalcem je bila ljuba misel o avtonomni Sloveniji v sklopu obnovljene Avstrije z Otonom Habsburškim na prestolu in o katoliškem pasu, ki naj bi se raztezal od Poljske prek Slovaške, Madžarske, Avstrije, Slovenije in Hrvaške do Italije in Vatikana. Sovraštvo do Srbov so gojili privrženci avstro-katolicizma, ki jih je navdihovala popevka ‘Srbe na vrbe’ in so jo peli celo tisti, katerih kariera se je v času svetovne vojne in v Jugoslaviji vzpenjala.”¹³

Spektorski je živopisno podal portret ljubljanskega škofa Jegliča. “Ko sem prišel v Ljubljano,” je zapisal, “je bil knezoškof [...] že v pokoju. Jeglič je pokupil in uničil vse primerke knjige Ivana Cankarja ‘Erotika’. Vendar je prišlo do drugega natisa, ki se je precej razširil med ljudmi. Njemu so očitali, da je napisal ‘Nasvete mladim ženam’ s pornografsko vsebino. [...] Jeglič je bil meceni. Z lastnimi sredstvi je zgradil v Šentvidu gimnazijo z internatom. Prispeval je 100.000 dinarjev za izdajo razkošne knjige ob desetletnici Univerze

¹³ Spektorski, 843–844.

v Ljubljani. Njegov naslednik je bil nekdanji profesor cerkvenega prava Rožman, rdečelični človek, poln življenja in veselja, velik ljubitelj alpskih lepot.”¹⁴ Po mnenju avtorja *Spominov* je bilo “slovensko duhovništvo zelo raznorodno”. V njegovi sredi se je pojavilo rivalstvo med generacijami. Omenil je, da je “del mlade generacije duhovnikov stremel k družbeni resnici, kar je bilo pogojeno z boljševizanstvom [tj. okultnim komunizmom]. Antagonizem je bil opazen, ko je bil prepovedan katoliški list, ki je izražal simpatije do rdeče Španije.”¹⁵

Spektorski se je najbolj zgražal nad trgovanjem z grehi oziroma odpuščanjem. Opisal je naslednji primer: “Neki Slovenec, Baraga, nekdanji misijonar med ameriškimi Indijanci, je bil kanoniziran. Med njegovimi sorodniki je bil lastnik knjigarne v Ljubljani, ki se je tudi pisal Baraga, pa tudi učenka moje žene Tuši Leitgib. Slovensko duhovništvo je organiziralo misijon v Indiji. Nekoč je bil zgrajen poseben paviljon na [ljubljskem] Velesejmu. V tem paviljonu sem kupil razglednico s portretom Barage. Na njeni hrbtni strani sem prebral, da sem s tem dinarjem pridobil ne le sliko misijonarja, temveč tudi odpuščanje nekih grehov.” Spektorski je sodil, da je med Slovenci trgovina z odpustki cvetela še v njegovem času. Pri uporabi takšnih sredstev so se uveljavili tako imenovani duhovniki, njihov vpliv pa je bil viden pri razširjanju “urnikov vlakov v nebeško kraljestvo” – vključno z “opredelitvijo ekspresnih in hitrih vlakov, ob potniških, vseh s tremi razredi” ne le med starejšimi gospemi. Po mnenju odločno pravoslavnega Spektorskega se je “v vsem tem odražal duh katoliške etike z njeno hierokratsko heteronomnostjo, ustrezno formuli ‘nil sine episcopo’, ki je zoževala Kristusov prostor in njegov poziv: ‘Brez mene ne morete ustvariti ničesar.’ Med Boga

¹⁴ Spektorski, 847.

¹⁵ Spektorski, 848.

in človeka se vmeša posrednik kot podoba 'duhovnega direktorja', kot pravijo Francozi[.]” Spoved je bila po mnenju Spektorskega sredstvo npravstvenega pritiska, vse skupaj pa je “ustvarjalo vzdušje svetohlinstva”. Ob tem je memoarist opazil, da je “veliko oseb, predvsem ženskega spola, globoko predanih cerkvi”. Po drugi strani pa je “ne glede na klerikalizem v nekaterih krajih Slovenije vladalo neotesano vraževerje, še poganskega izvora – vera v ‘zelenega moža’, ‘Žal ženo’ itd.”.¹⁶

Ob koncu opisa značilnosti Slovenije je Spektorski zapisal: “Kakor v ostalih katoliških deželah je tudi v Sloveniji prebivalstvo ostro razdeljeno na praktikante, kot pravijo Francozi, in ateiste, na klerikalce in nasprotnike cerkve. [...] Ni bilo tistega dobrodušno-skeptičnega in potrpežljivega družbenega okolja, ki je lastno pravoslavju in je še posebej prisotno v ruskem družbenem življenju. V demokratskih ljubljanskih časopisih, kakor tudi v praških, je izjemno šokiralo dejstvo, da je bila beseda Bog natisnjena z malo črko. Vsa religija je bila speljana v klerikalizem, krščanstvo pa v papizem.”¹⁷

Predavateljska in znanstvena dejavnost Spektorskega na ljubljanski univerzi med letoma 1930 in 1945 je podrobno obravnavana v knjigi Alje Brglez in Mateja Seljaka *Rusija na Slovenskem*, pa vendar proučitev znanstvenikovih *Spominov* omogoča nekaj dopolnilnih komentarjev in popravkov.

Najprej: Spektorski se je prvič pojavil na ljubljanski univerzi leta 1923, ko je pripotoval, da bi si ogledal, v kakšnih razmerah bivajo ruski študenti te izobraževalne ustanove. Zdelo se mu je, da so te slabe: “Nezadovoljiv se je izkazal že prostor za študente v barakah ob železniški postaji, ter predvsem v temnih in vlažnih kamrah gradu, v katerem je bil nekaj časa zaprt Silvio Pelico, ki je zanimal

¹⁶ Spektorski, 849.

¹⁷ Spektorski, 849–850.

Puškina.”¹⁸ Drugače je bil dotok ruskih študentov v Ljubljani sicer manjši kot v Beogradu, vendar pa stalen.

Med letoma 1930 in 1943, ko so univerzo zaprle nemške okupacijske oblasti, je Spektorski predaval ustavno pravo, cerkveno pravo, zgodovino filozofije prava in uvod v sociologijo.¹⁹ Po pričevanju N. N. Aleksejeva je bil Spektorski zelo priljubljen med študenti in ti so mu izkazovali naklonjenost.²⁰ Sam Spektorski je zapisal, da “se študenti naše fakultete učijo z vnemo in se vedejo spoštljivo. Ko profesor vstopi v predavalnico, vsi vstanejo.” Spektorski je samokritično priznaval, da mu pri ustavnem pravu “ni uspelo tako navdušiti obiskovalcev [...] seminarja, da bi predstavili svoje referate. Zato sem se tudi jaz omejil na razlago konstitucije in repetitorija.” Toda kljub temu je bil uspešen pedagog: “A ko sem začel predavati študentom prvega letnika uvod v sociologijo, se je pri meni pojavila [...] cela vojska. Našli so se študenti, Komar, Bonač in drugi, ki so pokazali dobro izobrazbo in veliko zanimanje za znanstvene, še zlasti filozofske probleme. Njihovo zanimanje je navduševalo tudi mene. In dejavnosti na seminarju so potekale zelo živo.”²¹ Eden od teh študentov – Vladimir Bonač – je potem, kot smo videli, odigral pomembno vlogo pri ohranitvi največjega dela *Spomini* Spektorskega.

Spomini vsebujejo tudi opise več ruskih profesorjev na fakultetah ljubljanske univerze. Med pravniki je Spektorski v prvi vrsti omenjal A. D. Bilimoviča, profesorja za politično ekonomijo, in svojega kolega z Univerze sv. Vladimirja v Kijevu. O njem pravi: “V znanosti se je vedno bolj navduševal za matematične metode, k čemur ga je nagovarjal njegov beograjski brat [tj. Anton D. Bilimovič]. Njegova knjiga o konjunkturah je prežeta z matematičnimi for-

¹⁸ Spektorski, 578.

¹⁹ Brglez, Seljak, 2008, 219–223.

²⁰ Alekseev, 1992, 220.

²¹ Spektorski, 867–868.

mulami. V filozofiji se je zadovoljil s t. i. naivnim realizmom. Jaz sem se z njim pogosto in vztrajno, a povsem brezuspešno prepiral o metodologiji, mu dokazoval, da se zanj problemi končajo že tam, kjer se v resnici sploh še niso začeli.” Bilimovič si je močno prizadeval, da bi uredil knjižnico fakultete. Za finančno podporo se je večkrat obračal na banke, na trgovska in industrijska podjetja, in bil pri tem pogosto uspešen.²²

Znani pravnik, ki se je posvetil kriminalistiki, je bil A. V. Maklecov. Spektorski ga označuje takole: “Zelo pogosto je pisal o teoriji svoje znanosti in o kriminologiji. Za razliko od mnogih kriminalistov pa ni zapadal v skrajnosti modnega sociologizma in naturalizma ter ni pozabljal etične narave problemov zločina in kazni.”²³

Na ljubljanski univerzi je kot honorarni profesor delal tudi znani kijevski zgodovinar prava M. N. Jasinski. Kot je zapisal Spektorski, je “za razliko od drugih ruskih kolegov na fakulteti v emigraciji moral spremeniti, ali bolje razširiti svojo specializacijo, [ter] [...] preiti od zgodovine ruskega prava k zgodovini prava slovanskih ljudstev”.²⁴

Med predavatelji z drugih, nepravniških področij se je Spektorski spominjal lektorja ruskega jezika in diplomanta moskovske univerze N. F. Preobraženskega. O njem je zapisal: “Bil je čudovit pripovedovalec, dober lektor, dober poznavalec ruske književnosti in slovenskega jezika, v katerega je prevedel ruske avtorje, celo v verze. A njegov nastop je kvarilo to, kar je Ščedrin pri Seničkinih imenoval strup. Ni bil v Rusiji pod boljševiki in je zato ohranil v celoti, v stari obliki, izraze ruskega dorevolucijskega radikalizma.”²⁵

Ruski profesorji so predavali tudi na drugih fakultetah ljubljanske univerze. Tako je bilo nekaj profesorjev na tehniški fakulteti,

²² Spektorski, 856–857.

²³ Spektorski, 862.

²⁴ Spektorski, 864.

²⁵ Spektorski, 870.

med katerimi velja še posebej omeniti tiste na oddelku za montanistiko, ki je bil tedaj edini v vsej Jugoslaviji. Spektorski je omenil nekdanjega profesorja varšavske in novočerkaske tehnične fakultete D. V. Frosta, ki je predaval jamomerstvo, njegov kolega iz Novočerkaska A. A. Kopylov, pa je predaval montanistično gradbeništvo. Vsi prišleki pa se v Ljubljani niso zadržali: Frostov asistent A. A. Gorski je odšel na delovno mesto v rudnik – najprej nekje na jug Jugoslavije, potem pa na Ciper, A. N. Mitinski se je že leta 1924 preselil na pribramsko montanistično akademijo, medtem ko se je kemik V. Isajev preselil v Ameriko.²⁶

Na fakulteti so predavali tudi nekdanji predavatelj vojnoinženirske akademije, nadarjeni kemik A. N. Mandelj, nekdanji direktor montanističnega inštituta, mineralog V. V. Nikitin, in nekdanji predavatelj kijevske politehnične fakultete, fizik F. F. Grudinski. Slednjega se je Spektorski spominjal s skepso: "Pravijo, da je Grudinski dobro učil študente reševati naloge. A se za znanost ni popolnoma nič zanimal. V fiziki ni prišel dalj od Hvoljsona, tako da so njegovi študenti že v gimnaziji bili deležni bolj sodobnega znanja. Njega sta pravzaprav zanimali samo dve reči: pojedine in ribolov."²⁷

Nasploh se je Spektorski z veliko toplino spominjal dobrih medsebojnih odnosov med ruskimi profesorji in vodstvom ljubljanske univerze. Zapisal je: "Ruski profesorji ljubljanske univerze se niso mogli pritoževati glede svojega položaja, nihče jim ni storil ničesar hudega. Zanje so veljali enaki zakoni [kakor za preostale profesorje]. Bral sem predavanja v srbsčini. In to ni povzročalo nikakršnih težav." Po drugi strani Spektorski poudarja, da so tudi "ruski profesorji pošteno poskušali pomagati mladi univerzi in so ji bili hvaležni za gostoljubnost".²⁸

²⁶ Spektorski, 871.

²⁷ Spektorski, 871-872.

²⁸ Spektorski, 880-881.

Spektorski je pisal tudi o svoji družbeni dejavnosti. V Ljubljani je postal predsednik društva za proučevanje filozofije, prava in sociologije ter predsednik kulturno-prosvetne organizacije Ruska matica. Slednja se je ukvarjala z najrazličnejšimi stvarmi; tako je razpisala nagrado za odrasle avtorje in med člane žirije povabila tudi I. A. Bunina. Drugo nagrado – ki jo, kakor pripominja Spektorski, na konjskih dirkah imenujejo tolažilno – je prejel I. J. Januškevič za povest 'Kakor je bilo, tako bo'. Poleg tega je Ruska matica nekaj časa vsako leto organizirala literarni in koncertni večer na "dan ruske kulture". Spektorski poroča o tem v svojih *Spominih*: "Imel sem otvoritveni govor. Za menoj je po navadi imel govor N. F. Preobraženski, ali pa je bral odlomke iz del ruskih pisateljev. Zelo dobro je brala prizore iz vsakdanjega življenja M. A. Maver. Od ruskih umetnic sta nastopili Nablocka in Oljdekol. Nastopili so tudi slovenski umetniki, ki smo jih potem gostili v restavraciji."²⁹ Ruska matica je tudi skrbela za rusko pravoslavno kapelico na višini 1100 metrov pri Kranjski Gori. Po vojni je bila nekaj časa pozabljena. Spektorski o njej pravi: "Zgradili so jo ruski vojni ujetniki, ki so tlačkali cesto, ki bi morala nositi ime nadvojvode Evgena, pa so jo poimenovali 'ruska cesta'. [...] Potem je zanjo začela skrbeti Ruska matica. S posredovanjem notarja Grašiča je dobila skrbništvo nad njo ter zemljo, kjer je ta stala, in je obsegala 11 tisoč kvadratnih metrov. Vsako leto so bila organizirana romanja h kapelici. Bogoslužje je opravljal srbski duhovnik. Ob polaganju vencev na grob ruskega vojaka, ki je bil tam pokopan pod kolesarsko stezo po ukazu majorja Jakliča, so imeli slavnostne govore tako Rusi kot tudi Slovenci." Spektorski je poudaril, da mu je bil ta kraj zelo ljub. Zapisal je: "Ko sem se odpravil tja, sem o tem obvestil A. I. Guseva, ruskega častnika, ki je služil kot delavec na železniški progi in od časa do časa

²⁹ Spektorski, 908–909.

poskrbel za kapelico. Če je imel čas, se mi je pridružil. Z duhovnikom Budimirjem in A. V. Maklecovom smo se odpravili v Kranjsko Goro že na predvečer romanja. Od postojanke na višini 815 metrov smo šli peš. Prenočili smo v 'koči', tj. v alpskem domu, zgrajenem na višini 1200 metrov, blizu italijanske meje."³⁰

Po smrti M. N. Jasinskega leta 1935 je Spektorski za kratek čas postal glavni vodja ruske emigrantske skupnosti v Ljubljani. O tem je v spominskih zapiskih zabeležil: "Na tem položaju nisem bil preveč priljubljen, saj sem se preveč boril proti temu, da bi se primestni hotel Tivoli, ki je bil namenjen Rusom kot bivanjski prostor, sprevergel v kraj nočnih veseljačenj in popivanj."³¹

Spektorski je precej veliko govoril tudi o vsakdanjem življenju emigrantov v Sloveniji, opisoval rusko gledališče in se spominjal nastopov ruskih literarnih ustvarjalcev – zlasti pesnikov K. D. Balmonta in I. V. Severjanina – v Ljubljani. Žal se besedilo *Spominov* pretrga sredi besede, zato se je največ podatkov o Sloveniji ohranilo za stanje na začetku 30. let. Kljub temu pa so *Spomini* pomemben vir tako za zgodovino Slovenije kot tudi za zgodovino ruske emigracije v njej. Njen nespregledljivi del je bilo tudi življenje in delo Evgena V. Spektorskega.

Bibliografija

ALEKSEEV, N. N. (1992): *Iz Car'grada v Pragu. Russkij juridičeskij fakul'tet*, v: Pašuto, V. T., *Russkie istoriki-èigranty v Evrope*. M.: Nauka.
 BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920-1945*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

³⁰ Spektorski, 909-910.

³¹ Spektorski, 904.

ERMIČEV, A. A. (2006): "E. V. Spektorskij (1875–1951). Bibliografičeskaja spravka", v: *Spektorskij E. V. Problema social'noj fiziki v XVII stoletii*. SPB.: Nauka, II, 506–521.

MIHAL'ČENKO, S. I. (2010): "Dokumenty rusškoj èmigracii pervoj volny v arhivah Slovenii", v: *Russkoe nasledie v stranah Vostočnoj i Central'noj Evropy*. Brjansk: RIO Brjansk. gos. uni-ta, 202–209.

MIHAL'ČENKO, S. I., TKAČENKO, E. V. (2013): "Evgenij Vasil'evič Spektorskij", *Voprosy istorii*, 1, 31–53.

SPEKTORSKI, E. V.: "Vospominanija", v: *Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen. Historisches Archiv*. F.01–30.230. E.x. II.

UL'JANOVSKIJ, V., KOROTKIJ, V., SKIBA, O. (2007): *Ostannij rektor universitety Svjatogo Volodimira Evgen Vasil'ovič Spektorskij*. Kiiv; Kiivs'kij universitet.

NEŽA ZAJC¹

Fran Grivec (1878–1963) in ruske študije

Izvleček: V prispevku je predstavljeno posebno razmerje slovenskega teologa in raziskovalca slovanske krščanske zgodovine Frana Grivca do ruske duhovnosti in pravoslavja. Pobudnik in večletni voditelj velehradskih kongresov je namreč namenoma izpostavljal t. i. ekumensko razsežnost (perspektivo) tako teološkega poslanstva kot tudi zgodovinskega raziskovanja. To se je pokazalo še zlasti v njegovi povezavi začetkov slovanske pismenosti – tudi glede slovenskih Brižinskih spomenikov – in t. i. misije svetih bratov Cirila in Metoda. Prikazano je Grivčevo tako kompetentno znanje zgodovine ruske cerkve kot tudi njegovo redno spremljanje sodobnega duhovnega stanja v tedanji Rusiji, hkrati pa je očiten njegov kritični odnos do nekaterih izsledkov ruskih znanstvenikov. Predstavljena je Grivčeva sposobnost izvirne interpretacije evangelijskega sporočila z združevalno nalogo vzpostavitve in obnove starejšega koncepta “vesoljne Cerkve”. Prispevek temelji na proučevanju rokopisne zapuščine Frana Grivca, kjer je posebna pozornost namenjena korespondenčnemu fondu. Ta priča o mednarodnem pomenu Grivčevih raziskav, ki se je razširil med znanstvene kroge po drugi svetovni vojni.

Ključne besede: Grivec, Fran; velehradski kongres, slovanstvo, rusko pravoslavje, ruska cerkev

UDK 281.93:929 Grivec F.

¹ Dr. Neža Zajc je raziskovalka na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU in raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: neza.zajc@zrc-sazu.si.

Fran Grivec (1878–1963) and Russian Studies

Abstract: The study examines the remarkable attitude of Fran Grivec, a Slovenian theologian and researcher of Slavic Christian history, to Russian spirituality and Orthodoxy. Grivec, the initiator and long-time head of the Velehrad Congresses, intentionally highlighted the ecumenical dimension of both theological mission and historical research. This emphasis was particularly evident in his association between the beginnings of Slavic literacy, including the Slovenian 'Monumenta Frisingensia', and the mission of the two brothers, Saints Cyril and Methodius. Thoroughly familiar with Russian ecclesiastical history, Grivec regularly monitored the state of mind in contemporary Russia and was evidently critical of certain Russian scientific findings. He offered an original interpretation of the evangelical message, referring to a unifying mission to re-establish the older concept of the 'Universal Church'. The paper is based on his manuscript legacy, especially his correspondence. The latter attests to the international significance of Grivec's researches, which gained scholarly recognition after WW II.

Key words: Grivec, Fran; Velehrad Congresses; Russian Orthodoxy; Russian Church; Slavism

Uvod

Medtem ko je zgodovinarju lastno, da se posveča raziskovanju preteklosti z omejitvijo zornega kota na zgodovinsko perspektivo, je za teologa značilno, da svoje zgodovinsko raziskovanje prilagaja tudi aktualističnemu pozivu k širjenju apostolskega duha. Zgolj redki znanstveniki so uspešno združili obe poslanstvi – nalogi.

Fran Grivec je bil goreč raziskovalec začetkov slovanske pismenosti, obenem pa tudi bizantinske zgodovine, pravoslavne teologije, liturgike in biblicistike. Njegov opus in obsežna zapuščina, razdrobljena med uradne arhive in zasebne zbirke,² ponujata vpogled tudi v njegovo dejavnost, usmerjeno v povezovanje različno delujočih krščanskih institucij, odprtih za medverski dialog, ki se po svoji naravi uvršča v splošno kulturno dejavnost, s katero je Fran Grivec deloval neoporečno, razmeroma onstran političnih predznakov. Mislimo na njegovo dejavnost, povezano z organizacijo velehradskih kongresov, in tisto, ki je slednjo presegla.

Toda kljub nespornemu zanimanju za slovansko filologijo in bizantinske študije Grivec ni nikdar obiskal “velike Rusije”. Razlog za to zagotovo ni enostaven, temveč je povezan s težavnostjo kompleksa različnosti in podobnosti, ki povezujejo rusko in slovensko kulturo.

Ruska zgodovina in ruska duhovnost

Grivčevo razumevanje vzhodnega bogoslovja, ki ga je oblikoval na podlagi seznanjenja z zgodovinskimi obravnavami, se kaže že v njegovi obširni študiji o obdobju vladavine Ivana Groznega v razmerju do Rima (iz leta 1907),³ kjer je predvsem razkril intrige rimske in nemške diplomacije v “zapadni akciji za zedinjenje” v poizkusu prikaza želje Ivana IV. postati (katoliški) kralj.⁴ Grivec je s pregledovanjem verodostojnih virov podal zgodovinski izsek (obdobja od vladavine Helene Glinske do smrti Ivana IV. od leta 1547 do 18. marca 1584), osvetlil prizadevanja, povezana s tridentinskim koncilom, da bi pritegnil tudi

² Grivčeva zapuščina se nahaja na Teološki fakulteti v Ljubljani, v Seme-niški knjižnici, na rokopisnem oddelku Nuka ter tudi v lokalnih zasebnih zbirkah.

³ Grivec, 1907, 257–265, 296–305, 353–364, 445–452 (prim. Janežič, 2003, 188).

⁴ Grivec, 1907, 260–265.

moskovskega velikega kneza,⁵ ob tem pa zanemarljivo poljsko Rusijo (Malo in Belo Rusijo).⁶ Medtem ko je Grivec podal tudi opis obiska ruskega dvora habsburškega poslanca slovenskega rodu Ivana Kobencija, je izpostavil še signifikantno stran ruskega pravoslavja, ki se je izražala v posebnem verskem zanosu ter v veri v legendo, razširjeno v stari ruski tradiciji, o pogovoru Ivana Groznega z beneškim poslancom A. Possevinom: "Ivan Grozni je odgovoril, da Rusi ne verujejo v Grke, ampak v Kristusa. Rusi, da so se že v apostolski dobi pokristjaniili; apostelj Andrej da je Rusom oznanoval pravo vero."⁷ Zaznati je že Grivčevo prepoznanje posebnosti ruskega sprejemanja zgodovinske preteklosti, še zlasti tistega segmenta, ki se nanaša na dogmatiko in cerkveno zgodovino, saj je pogajanja med carjem in papeškim poslancom A. Possevinom pospremil z naslednjimi besedami: "Tako je prišlo med Possevinom in Ivanom Groznim do onih značilnih verskih pogovorov, v katerih se kaže moskovska cerkvena učenost ali pravzaprav omejenost."⁸ O prizadevanjih za zedinjenje med Rusijo in katoliškim zahodom je še istega leta 1907 Grivec predaval na prvem velehradskem kongresu.⁹ Že tedaj je bilo moč zaznati v Grivčevi recepciji posebnost t. i. dvojne krščanske perspektive, ki ga je vodila celo do teze (ob koncu prve svetovne vojne leta 1918), strnjene v članku o vodilnem ruskem teozofskem filozofu s konca 19. stoletja Vladimirju Solovjovu, z naslovom "V. Solovjev – katoličan".¹⁰ Sploh je filozofija Vladimirja Solovjova neizbrisljivo vplivala na Grivčevo poznejše mistično razumevanje vzhodnega bogoslovja.

⁵ Grivec, 1907, 296–301.

⁶ Grivec, 1907, 450–451.

⁷ Grivec, 1907, 446.

⁸ Grivec, 1907, 364.

⁹ Predavanje v latinščini, *De unionis cum Russia conatibus*, v: *Acta I. conventus velehradensis*, Prague Bohemorum 1908, 45–55.

¹⁰ Grivec, 1918, 203.

Medvojna leta, pomembno zaznamovana z Grivčevo predavateljsko dejavnostjo v Zagrebu v letih 1919 in 1920, kjer se je kot redni profesor vzhodnega bogoslovja – od leta 1920 pa tudi redni profesor bogoslovja v Ljubljani – natančneje seznanil z dotedanjim znanstvenim raziskovanjem življenja in dela svetih bratov,¹¹ v mnogem pričajo o njegovem mednarodnem prizadevanju za povezovanje pravoslavnih in katoliških znanstvenih inštitucij: ne cerkva (torej ne gre za uniatizem) niti ne obredja (ne na ravni uradne cerkvene organizacije), temveč znotraj nazorsko-kulturnega okvira, ki je dejavno povezovalo strokovnjake, tj. filologe in raziskovalce slovanske pismenosti, kar je praktično pomenilo: bizantinologe in sodobne katoliške liturgiste. Zato se je Grivčevo raziskovanje odlikovalo z značilnostjo, znano v prvi vrsti iz ruske znanstvene šole: mislimo na dejavni stik različnih znanosti, v našem primeru najprej zgodovine in teologije. Prvič je trdno izraženo Grivčevo razmerje do vzhodnega bogoslovja v knjigi *Pravoslavje* (Ljubljana, 1918), kjer opredeljuje nalogo teologije, ki označuje metodološki preplet raziskovalnega pristopa k najtežjim zgodovinskim problemom jezikoslovne in kulturno-nazorske narave, obenem pa neravnodušnost do nerešenih vprašanj verskega miru: “Bogoslovska znanost naj torej služi veliki ideji zedinjenja.”¹²

Doktorsko delo

O Grivčevi združitvi zgodovinskega in teološkega raziskovanja nazorno priča njegova doktorska disertacija z naslovom *Crkveno prvenstvo i edinstvo po bizantinskem pojmovanju (Doctrina Byzantina de primatu et unitate ecclesiae)*, ki jo je zagovarjal leta 1921, in kaže vse zgoraj omenjene izpostavke specifične njegovega opusa. V

¹¹ Predgovor h knjigi Grivec, 1963, 6.

¹² Grivec, 1918, 110.

doktorskem delu je Fran Grivec z vzporednimi latinsko-grško-slovanskimi viri dokazoval, da Ciril in Metod nista imela namena zagovarjati protirimske težnje, tedaj pripisane konstantinopelskemu patriarhu Fotiju, temveč sta temu prej tudi sama nasprotovala, pri čemer jima je uspelo med svojim bivanjem v grških samostanih v Rimu tedaj vzpostaviti vzdušje premirja, sprave in upa na prihodnjo povezanost zahodnega in vzhodnega krščanstva. Pri tem se je opiral tako na vire vzhodne kot tudi zahodne znanstvene šole (ločnice, še danes prisotne v znanstvenih krogih), ob čemer je pokazal svojo kritično presojo zlasti novejših ruskih dogmatike; v začetku 20. stoletja so se namreč v Rusiji pisale nove zgodovine ruske cerkve in pravoslavja, pisane v poudarjenem tendenčnem duhu kot še nikdar poprej – med katerimi Grivec opozarja na ideološke zmote, znane že iz poznoromantičnega slavjanofilskega navdušenja 19. stoletja, katerega najvidnejši ruski predstavnik je bil Aleksander S. Homjakov. Zato se Grivec že tedaj opredeljuje za pregled prvega ruskega bizantinologa Fjodorja Ivanoviča Uspenskega, za ruske historike Alekseja Petroviča Lebedeva ter Vasilija V. Bolotova (slednja sta zavračala le papeško božjepravnost), ne sprejema pa nasilne tendencioznosti protojereja Aleksandra A. Lebedjeva (”s teorijo, da je katoličanom papeštvo zakrament”),¹³ N. Malinovskega in proto-prezbiterja Jevgenija Petroviča Akvilonova, zgolj pogojno pristaja na terminologijo Filareta Moskovskega, kritičen pa je v prvi vrsti tudi do laičnih sodb A. S. Homjakova. Pri Vladimirju Solovjovu, čigar celotni opus je slovenski teolog samostojno prevedel,¹⁴ pa je našel celo potrditve o tem, da so za razcvet vzhodnega menišтва odgovorne ne le idejne in duhovne smernice, temveč tudi politično-

¹³ Grivec, 1921, 37.

¹⁴ Grivčev prevod je bil do leta 2013 v zasebnem arhivu jezuita Franca Kejžarja. Danes je hranjen na rokopisnem oddelku Nuka.

socialne razmere v deželah vzhodnega krščanstva.¹⁵ V predgovoru avtor izpostavlja idejna izhodišča, ki so krojila nazorski namen besedila: prepoznanje sledi posebnega bizantinskega pojmovanja cerkvene ustave, ki je nasprotovala najstarejšim tradicijam vzhodnih meniških krogov v teologiji Cirila in Metoda, ter ponazoritev terminoloških odstopanj, podanih v tretjem in šestem poglavju ("Apostolik"; "Scholia").

Disertacija je pisana deloma v slovenskem deloma v latinskem jeziku, kar ustreza avtorjevi nameri napisati delo za rojake in obenem za katoličane, da jim pojasni, kako se je v razvijal razkol med vzhodom in zahodom. Hkrati pa opozarja "pravoslavne brate", da knjiga ni polemična, temveč je – nasprotno – "pisana v duhu pomirljivosti".¹⁶ S temi besedami, s katerimi Grivec zaključi "Predgovor", natanko ponovi glavno idejo misijona svetih bratov – kot jo je sam razumel. To potrjuje, da je teološka tendenca pritiskala na zgodovinarja in filologa, v slovenskem prostoru razmeroma osamljenega raziskovalca. Raziskovalno prepletanje zgodovine in teologije, znano svetovni slavistiki, deloma liturgiki ter bizantinskim študijam, pa je ostalo tuje slovenski slavistiki.¹⁷

Nadaljevanje verskih raziskav in sodobnega duhovnega stanja

Grivčevi prispevki v *Bogoslovnem Vestniku* v letih 1922–1939 kažejo (poleg rednih recenzij novih izdaj svetovne bizantinistike) avtorjevo

¹⁵ Prim. Grivec, 1921, 39.

¹⁶ Predgovor (Prooemium), v: Grivec, 1921, 3.

¹⁷ Nasprotno: zdi se, da so bili ljubljanski slavisti vedno zgolj zadržani do podobnih raziskav, vsekakor pa jih niso gojili ali idejno spodbujali. Po drugi strani pa je morda v tem razlog, da so raziskave slovenskih slavistov (kot je npr. Nahtigalova izdaja *Sinajskega evhologija*) ostale brez mednarodnega odmeva.

iskreno privrženost ruski duhovni zgodovini ter sodobni ruski cerkvi, saj so ob nekrologih ruskim znanstvenikom (A. P. Lopuhinu, A. V. Gorskemu) ter popisu sodobnih razmer večinoma pisani v obrambo ruskega pravoslavja. V teh očrtih naj izpostavimo dva članka z naslovom *Preganjanje krščanstva v Rusiji* in *Boljševiška brezbožnost* (De atheismo bolševismi). V prvem je Grivec podal pregled cerkvenih dogodkov po letu 1917 v Rusiji, ko se je ob začetku boljševiške vlade obnovil moskovski patriarhat, razveljavljen v 18. stoletju pod Petrom I., in je bil leta 1918 izvoljen patriarh Tihon (v letih 1899–1905 nadškof v severni Ameriki), ki je drzno kritiziral boljševiško preganjanje cerkve, zaradi česar je bil leta 1922 priprt – proti temu je tedaj protestiral celo papež Pij XI. Leta 1923 odstavljenemu Tihonu je pomagala šele angleška intervencija, ko je v trgovskih pogajanjih z boljševiki zahtevala tudi patriarhov izpust.¹⁸ V drugem članku je Grivec ponudil tehten pregled duhovnega vzdušja v Rusiji v letih po prvi svetovni vojni, s pozornostjo, namenjeno zlasti verskemu stališču in verskemu boju. Pri tem pa Grivec kaže dobro poznavanje družbeno-političnega stanja v Rusiji in vzporedno s tem tudi terminologije s področja kritike socioloških študij, zato njegov prispevek pomeni preseganje navdušenja nad novimi znanstvenimi smermi, saj uporablja terminološki slovar prvega ruskega liberalnega sociologa Pjotra Berngardoviča Strujeva, s katerim natančno opredeli protiversko idejo, izvirajočo iz zagovora človeške slabosti (“grešne človeške volje”), iz katere pa izhaja t. i. patos socializma. Grivec tudi natanko popisuje boljševiško izrabljanje državniskega aparata za manipulacijo z verskimi prepričanji državljanov Rusije, saj so se od leta 1921 zvrstile najprej prepoved “udeležbe inteligentnih predstavnikov pri cerkvenih obredih”, nato prepoved “verskega pouka v državnih in privatnih šolah”, obja-

¹⁸ Grivec, 1925a, 190.

vljena pa je bila tudi zahteva o “oddaji cerkvenih dragocenosti državi”, čemur naj bi služila tudi propaganda, tj. časopisje.

Slovanstvo – slavizem

Bližamo se opredelitvi slavizma, kakršnega spoznavamo skozi Grivčev opus in zapuščino. Njegova lastnost je zgolj naklonjenost slovanskemu duhu v znanstveni perspektivi, ne pa tudi romantičnemu navduševanju nad panslavizmom niti ideološkosti slavjanofilov (odsotnost t. i. germanske motivacije),¹⁹ ki si svobodne cerkve niso predstavljali brez pokroviteljstva države. Grivec se je opiral na trditve ruskega religioznega filozofa Nikolaja Berdjajeva (v biografiji A. S. Homjakova, Moskva 1902), da so slavjanofili po svojem duhu staroobrjadci. Res je poleg omenjene zgodnje študije o Ivanu IV. Grivec proučeval obdobje ruskega cerkvenega razkola v 17. stoletju, ki ga je označil kot “pristno rusko tvorbo”, po katerem je pravoslavlje postalo državna vera, položaj razkolnikov v naslednjih stoletjih do leta 1905 pa je opisal kot “skrajno žalosten”.²⁰ Zanimala so ga vprašanja glede liturgičnega obreda, kjer je izstopala dolžina posameznega bogoslužja, kar naj bi delovalo na rusko recepcijo, po svoji naravi nerazumno, tem bolj pa čustveno (“deluje na srce, ne na razum”).²¹ Pri tem zmore slovenski teolog jasno ločevati med staroverci, reformatorji, popovci in ruskimi katoličani ter ponavlja za Leroyem Beaulieujem, da se po sektah najlažje prepozna specifičnost ruskega ljudstva.²² Poleg tega se je opiral na dognanje Pavla Pierlinga, da je bila ideja unije v Bizancu tako stara kakor ideja raz-

¹⁹ Prim. “germanska inspiriranost” kot opredelitev N. Berdjajeva, v pri-spevku: “Slavjanofilstvo i slavjanskaja ideja”, v knjigi: *Sud’ba Rossii*, Moskva 2005, 196.

²⁰ NUK, Rokopisna zapuščina Grivca, Ms. 1202 – dalje: Ms. 1202.

²¹ Ms. 1202, ekleziologija.

²² Prim. Beaulieu, 1898.

kola, v prvi polovici 15. stoletja pa je prevladala na bizantinskem dvoru.²³ K premisleku o spornosti ruske duhovnosti sta Grivca napotili tudi trditev Sergeja Bulgakova o ruski inteligenci kot najbolj ateistični ter misel V. Solovjova, da hierarhija, odtrgana od vesoljne cerkve, ni prava hierarhija.²⁴ Zaradi tega si je Grivec izoblikoval naslednje mnenje, ki je naposled sprejemalo tudi rusko pravoslavje: "Ruska hierarhija je zanesla med Ruse bizantinskega duha /.../ Staroverci so sicer bizantinska načela o obredih zvedli do skrajnosti, a hkrati so se uprli bizantinskemu cerkvenemu organizmu. Zavrgli ono ograjo, ki jih loči od Rima. Torej na poti v katoliško cerkev."²⁵

Grivčev zgodovinsko kritični teološki pregled kaže racionalno razpolaganje z viri, ki so – to je treba poudariti – večinoma plod ruskih znanstvenikov, v prvi vrsti ideologov ruske cerkve in prvih ruskih bizantinologov, kot so bili Fjodor Ivanovič Uspenski, Aleksander Pavlov in Pavel Lavrov. Vendar opaža tudi med njimi preveč načrtnega patriotizma, zato izreka priznanje le Jevgenij Jevsignjejeviču Golubinskemu (ki mu izreka pohvalo ob dognanju, da je le kot počajevski menih lahko popisal njihov samostanski arhiv)²⁶ ter A. Voronovu,²⁷ da sta mogla kritično in trezno presojati. Še več, posebej značilno se namreč zdi, da je znanstvene in teološke izsledke Fran Grivec vedno redigiral skozi svojo osebno izbiro presoje na podlagi ruske recepcije: najprej mysticizma religioznega filozofa V. Solovjova (ki sicer ne more vzdržati znanstvenega oz. objektivnega zornega kota), nato pa skozi kritično pero ruskega levega liberalnega ideologa Pjotra B. Strujeja. A istočasno in vzporedno s tem je Grivec neprestano proučeval tudi izsledke zahodnih bizan-

²³ Ms. 1202, I. Dela.

²⁴ Ms. 1202, osebni zapiski.

²⁵ Ms. 1202, osebni zapiski.

²⁶ Ms. 1202, dogmatologija.

²⁷ Grivec, 1935, 32.

tinologov, raziskovalcev krščanske cerkve ter vzhodne teologije s patristiko in jih tudi kritično presojal.

V tem pomenu bi Grivčevo zanimanje za slovansko filologijo mogli poimenovati zgolj slavizem in bi s svojo precej temeljito recepcijo ruske duhovnosti sam mogel biti opredeljen kot (pogojno rečeno) 'predstavnik drugega vala slavizma', če ne bi razlog za specifično Grivčevega slavizma ležal tudi v Grivčevi vseživljenjski posvečenosti določeni razsežnosti filologije, razširjeni tudi na sodobno prizadevanje za slovensko teologijo ter na družbeno aktivistično dejavnost, ki bi organizacijsko zmogla pokriti v zgodovini neizpolnjeno nalogo slovenskega jezikoslovja (če smo seveda prizanesljivi do Grivčeve vznesenosti pri razpolaganju z nekaterimi sodbami). Mislimo na morda upravičeno poimenovano ekumensko razsežnost najzgodnejše slovanske pismenosti, ki pomeni konsenz (soglasje) med krščanskim vzhodom in zahodom. Grivec si je namreč prizadeval ekumensko perspektivo utemeljiti na podlagi iskanja prvin znotraj ne le t. i. slovanskega, temveč celo zgolj slovenskega gradiva. Govorimo o težavnosti dokazovanja stika *Brižinskih spomenikov* in misijona svetih bratov Cirila in Metoda, iz katerega je Grivec sprva izpeljeval tezo o slovanskem značaju *Brižinskih spomenikov*, pa tudi o rimskemu bogoslužju naklonjeni usmerjenosti dejavnosti svetih bratov – slednje pa je, razumljivo, naletelo na mnoge ugovore ne le domačih strokovnjakov, temveč še bolj ruskih znanstvenih kolegov, ki so omenjeni duhovni lokalizaciji misijona svetih bratov že od sredine 19. stoletja močno nasprotovali. Pozneje²⁸ se je tudi Grivec deloma odpovedal neposrednemu povezovanju jezika *Brižinskih spomenikov* in prve redakcije stare cerkvene slovanščine.

²⁸ Pozneje je deloma odstopil od takšnega prepričanja (Grdina, 2004, 157, op. 23; prim. Grivec, 1943; Grivec, 1955), vendar so mnenja o tem vprašanju deljena (Arko, 2003, 202, op. 45).

Medtem ko se ni strinjal z interpretacijo t. i. Fotijeve shizme, kot jo je prikazal češki bizantinolog in profesor cerkvene zgodovine na katoliški češki bogoslovni fakulteti v Pragi Francis Dvornik, ki v istoimenski knjigi zavrača razlikovanje med bizantinsko, zunajbizantinsko in meniško vzhodno teologijo,²⁹ si je že od jeseni leta 1921 dopisoval z ruskim slavistom A. Pogodinom, ki je v članku, objavljenem v Slovincu (22. 2. 1923), namenjenem Rusom, poročal o Grivčevi ekumenski dejavnosti in o slovenskem avtorju izjavljal, da “zavzema vidno mesto v vprašanju o združenju cerkva, je avtor številnih knjig o sodobnem položaju pravoslavnih cerkva, je profesor bogoslovja /.../ je dober poznavalec ruske teološke literature /.../ morem trditi, da je to človek, ki je na višji ravni kompetenten” – ob namernem zamolčanju Grivčevega imena, da bi ga obvaroval.³⁰ To priča o odmevni vrednosti in celo kočljivi daljnosežnosti Grivčevega delovanja. A v rokopisnih zapiskih po pregledu vseh vzhodnih sinod in zgodovinski obravnavi vzhodne epikleze, ki naj bi po Grivcu zagotovo bila povezana z rimsko “Supplices te rogannis”, saj naj bi njen drugi del (“ut quotquot ex hac altaris ...”), tj. prošnja, da bi sv. Duh posvetil oz. sprejel darove, imel z epiklezo skupni izvor, tudi zapiše: “Ruski nacionalizem zadnjih dveh let je protikrščanski, dasi hoče biti konservativen.”³¹

V letu 1924, prelomnem za slovenskega teologa, je ne le izšla njegova morda najodmevnejša knjiga z naslovom *Cerkev* (Ljubljana, 1925),³² temveč je tudi organizacija velehradskih kongresov sprejela resolucijo o Shodu za proučevanje vzhodnega bogoslovja (Conventus pro studiis orientalibus),³³ da je že naslednje leto 1925 lahko bil

²⁹ Grivec, 1935, 25, 32.

³⁰ *Russkij golos*, No. 556, 1923.

³¹ Ms. 1202.

³² Grivec, 1925c.

³³ BV, 1925, 191.

sklican v obliki “prvega znanstvenega kurza” v Ljubljani, ki naj bi imel “značaj internacionalnega znanstvenega shoda”.³⁴ Odboru je predsedoval ljubljanski škof A. B. Jeglič z odobritvijo Pija XI. Rim je o prvem velehradskem kongresu poročal o sklepu, da se mora ohranjati staroslovensko bogoslužje, v zahodnih semeniščih se morajo uvesti obširna predavanja o vzhodnem bogoslovju, o teh vprašanjih pa naj bi se poročalo na internacionalnih evharističnih kongresih, kot je bil v Amsterdamu,³⁵ štiri dni pred velehradskim. Opravljena je bila tudi papeška dobrodelna misija v Rusiji in sklenjeno je bilo, da se Rusom “brez razlike v veri” v dobi velikega pomanjkanja tudi v nadaljnje nudi pomoč (ne pa tudi podpora ruskemu državnemu aparatu “rei publicae genus”, po besedah Pija XI., “ki je celo nasproti članom dobrodelne misije kršil mednarodne kulturne in diplomatske običaje”).³⁶ A velikodušna papeževa podpora je v sovjetski Rusiji naletela na odkrit odpor; materialna pomoč v obliki živeža je bila med nekdanjimi pripadniki bele armade slabšalno poimenovana ‘kaša rimskega papeža’,³⁷ medtem ko se je v Petrogradu 18. februarja pojavil ateistični pamflet s pozivi boja proti vmešavanju zahodne Evrope v notranje zadeve SSSR, ki je vseboval naslednjo brezbožno izjavo: “Preklinjajte, kolikor hočete, mi ne bomo skrenili s poti, ki nam jo je pokazal Iljič. Nastopil bo dan, ko bodo delavci vsega sveta spremenili Vatikan v muzej, lutko rimskega papeža pa bodo postavili poleg lutke sibirskega šamana kot spomenik tisočerim zablodam in škofovskim prevaram.”³⁸

³⁴ To ni bilo šele leta 1927 (prim. Ambrožič, 2003, 79).

³⁵ V Amsterdamu so se zbrali škofje in duhovniki raznih vzhodnih obredov, pridružili so se jim zastopniki kongregacije za vzhodno cerkev in predsednik papeškega Vzhodnega inštituta.

³⁶ Političen list za slovenski narod, 19. 12. 1924.

³⁷ Trušnovič, 2004, 146.

³⁸ Ms. 1202. Časopisni izrezki.

Mistični pomen

Tedaj se je Grivec med drugim poglobljal v dela M. d'Herbignyja "Le malheur Russe", v "Apologie das Christ" Erhliche, v delo Konstantina Petroviča Pobedonosceva (prevod iz latinskega vira) "Posnemanje Kristusa" (1905), ob tem pa še prevajal besedilo V. Solovjova "Rusija in vseruska cerkev (1911)".³⁹ Zdi se, da je izmed omenjenih publikacij močno vplivala na Grivčevo razumevanje vzhodne teologije knjiga K. Pobedonosceva, ki je sicer obravnavala staro teološko problematiko približevanja vzoru Kristusovemu, v medvojnih letih, natančneje po letu 1934, pa vplivala na kristalizacijo raziskovalčevega pogleda na staroslovansko tematiko, ko je Grivec med drugim (npr. pri dokazovanju t. i. pradednih časti kot izvirnega pojmovanja znotraj teologije svetih bratov)⁴⁰ v staroslovenskih virih potrdil patristične prvine sv. Gregorja Nazianškega, tudi zaščitnika sv. Cirila. Tako je Grivec opredelil možnost opazovanja posebnih značilnosti vzhodnega bogoslovja tudi v besedilu *Brižinskih spomenikov*,⁴¹ kjer naj bi se kazala (naslednja za svetopisemsko) stopnja približevanja 'bogupodobnosti', ustrezna zgodnjekrščanskemu vrednotenju biblijskih blaženih, prvih mučencev in prvemu cerkvenemu pojmovanju svetnikov. Pri tem je skladnost z nauki cerkvenega očeta sv. Gregorja Nazianškega, pa tudi sv. Atanazija zgolj apologetska, saj je svetniško Bogu in doseganje popolne pobožnosti ne le lastnost, temveč tudi naloga odgovornosti svečnikov. *Brižinski spomeniki* s svojo edinstveno izpostavitvijo svetnikov skupaj s spovedjo kot zakramentom sprave v vlogi tistih, ki se s celostnostjo neoporečnega tuzemskega življenja in skrajno bližino nebeški večnosti uvrščajo med prve, dostojne omembe v meniški hierarhiji, naj bi tako izpolnjevali vrzel v

³⁹ Ms. 1202.

⁴⁰ Več o tem gl. Sorč, 2003, 165-185.

⁴¹ Grivec, 1942, 34-35.

cerkvenoslovanski književnosti.⁴² Predstavljali naj bi namreč povezovalni člen med zgodnjekrščanskim patrističnim bogoslovjem ter poznejšim bizantinsko-slovanskim pojmovanjem spokorniške himnografije in meniškega bogoslužja. V tem smislu se *Brižinski spomeniki* s svojo heterogenostjo ne razlikujejo od tedanje bizantinske postikonoklastične narave, temveč pomenijo le odsev slednje, saj vsebujejo zlasti sledi medsebojnega navezovanja ter poskuse povezovanja zahodne in vzhodne krščanske mentalitete. Zato je verjetno najustreznejše, da se Grivčevi medvojni spisi res poimenujejo z oznako ekumenski spisi, kot jih je označil njegov prvi bibliograf Lojze Kovačič.⁴³

O potrditvi ekumenskega značaja Grivčevih študij priča tudi v tem pogledu nadvse povedna njegova medvojna korespondenca. Tedaj si je začel dopisovati tudi s slovenskim teologom Johnom Kapistranom Grudnom (rojenim 21. 10. 1884 v Idriji, Avstro-Ogrska–28. oktober 1962, Orlando, ZDA), avtorjem knjige *The Mystical Christ Introduction to the Study of Supernatural Character of the Church* (Saint Paul, London 1936).⁴⁴ V njej avtor, slovenski teolog in duhovnik, ki je med prvimi predaval o liturgičnem življenju, najprej ponudi zgodovinski pregled pojmovanja cerkve kot glave Kristusovega telesa, po Grivčevem recenzijskem mnenju, pa v bibliografiji navaja tudi slovensko literaturo o temi t. i. mističnega telesa Kristusovega. Prav ta tematika je hkrati tudi srž Grivčeve

⁴² Prim. prav tam, 34.

⁴³ Kovačič, 2003, 44.

⁴⁴ Od svetopisemskih pisem apostola Pavla (Efežanom, Kološanom) in pisem evangelista Janeza do oblikovanja posebnega razumevanja, osnovanega na mistični izkušnji, kot se je izrazilo v najzgodnejših apostolskih pričevanjih (sv. Klementa, sv. Ignacija, sv. Ireneja) ter nekoliko pozneje v vzhodni patristiki v 3. (Origen, Tertulijan, sv. Kiprian) in 4. stoletju (sv. Atanazij, sv. Hilarij iz Poitersa, sv. Gregor Nazianski, sv. Gregor Niški, sv. Janez Zlatoust).

knjige iz leta 1936 z naslovom *Kristus v cerkvi*. V njej Grivec obravnava vernikovo podrejenost nespremenljivim cerkvenim določbam v nasprotju s povsem duhovno, celo mistično izkušnjo (okušanja/deleženja) t. i. Kristusovega telesa, v slovenskem prostoru od 16. stoletja znano iz protestantske digresije o transsubstanciaciji Gospodove večerje, ki jo Grivec doumeva predvsem s pomočjo religiozno-bogoslovskega filozofskega nauka Vladimirja Solovjova.⁴⁵ Slovenski teolog John Gruden, ki je emigriral v Ameriko, kjer je postal profesor bogoslovja v St. Paulu (Minnesota), je v pismih Franu Grivcu izrazil tudi, da je opazil Grivčevo ("redko med teologi") sposobnost besednega razlikovanja metaforičnega pomena od prvotnega ("svojskega"), s katerim je izraz "Kristus kot mistična glava Cerkve" ločeval od dobesednega pomena (J. Gruden v pismu z dne 17. maja 1932 zaključi z naslednjimi besedami: "pravi mističen pomen je vedno onkraj").⁴⁶ Ta na videz obrobna opazka sorojaka, ki je označevala Grivčevo metodološko vrednost znanstveno razmeroma utemeljenega teološkega naziranja, pa je obenem pomenila tudi priznavanje načela cerkvene eno(tno)sti, s katerim se je Grivec oddaljeval od ruske teologije 20. stoletja.⁴⁷ V nasprotju z E. P. Akvilonovom in Filaretom Moskovskim je namreč dosledno zagovarjal enotno prvenstvo vrhovnega Kristusovega primata krščanske cerkvi, ki mu šele sledi drugotni, papežev položaj. Z doslednostjo bogoslovskega zaporedja je torej Grivec razumel papeško oblast v prvi vrsti kot svečeniško, slednjo pa kot skrajno stopnjo "ponižnosti in samoodpovedi",⁴⁸ po kateri šele more prejeti tudi moč besede ter razpolaganja s cerkveno hierarhijo, ki je "po svojem bistvu in po svoji katoliški formi sveta in božja", s čimer je Grivec

⁴⁵ Grivec, 1936, 111 in dalje.

⁴⁶ Ms. 1202, korespondenca, Pismo: 17. maj, 1932.

⁴⁷ Arko, 2003, 205.

⁴⁸ Grivec, 1936, 110.

uvajal pojmovanje edinosti cerkve kot Kristusovega telesa, katere udje – med katere se uvrščajo v prvi vrsti (v *Brižinskih spomenikih* izpostavljeni) svetniki – ji morajo biti podrejeni, kar je izrazil že v svoji doktorski disertaciji.⁴⁹ V boju proti svečeništvu pa naj bi bil v bistvu upor nadnaravnemu v imenu enostranskega poudarjanja čiste človečnosti, posledično zagovora individualizma in oblastnega subjektivizma, ki je odprl pot sodobnemu zlu: materializmu in socializmu, ki sta s svojo skrajno obliko v boljševizmu začela kratiti vero v posameznikovo pravico do lastne osebnosti in osebne svobode, če parafraziramo Grivčeve misli o Kristusu v cerkvi.⁵⁰ Čeprav se morebiti dozdeva omenjena krščanska tematika že davna liturgično-patristična problematika, pa je bila na predvečer druge svetovne vojne očitno zelo aktualna; Grudnova knjiga ne le z enako tematiko kot *Kristus v cerkvi* Grivca, temveč tudi – po besedah avtorja z dopolnili neposredno povzeta (“prevedena”) po Grivčevi, naj bi posredno vplivala na oblikovanje prihodnje enklitike papeža Pija XII. iz leta 1943, naslovljene kot *Mystici Corporis Christi*.⁵¹ V pismu Grivcu z dne 12. aprila 1932 namreč J. Gruden natanko sporoča, kako bo preuredil posamezna poglavja, kaj dodal in kaj spremenil ter jasno izjavlja naslednje:

“Pri tem sem uporabljal največ material v Vašej knjigi ‘Cerkev /.../ dodal bom tri poglavja: ‘Kristus in liturgija’ /.../ Mistični Kristus in krščanska morala – Marija mati mističnega Kristusovega telesa. Prva poglavja, kakor jih imate vi na straneh 80–100 bom prevel na angleško, ne dobessedno /.../ Zasluzek, pisal bom, kar se moje knjige tiče, gre v prvi vrsti Vam.”⁵²

⁴⁹ Grivec, 1921, 65.

⁵⁰ Grivec, 1936, 111–112.

⁵¹ *Primorski slovenski biografski leksikon*, Gorica 1974–1994.

⁵² Ms. 1202, Korespondenca.

Obenem iz njune korespondence izvemo, da so zgodovinsko-teološko znanstveno delo Grivca v Ameriki tedaj že poznali iz njegovih člankov, objavljenih v publikacijah "The Eastern Churches Quarterly" in "American Ecclesiastical Review", obenem pa tudi, da je ameriški rojak nameraval prevesti Grivčevo knjigo *Kristus v cerkvi* v angleščino (v pismu z dne 28. decembra 1936). Njegovo knjigo o knezu Koclju,⁵³ kjer je Grivec dokazal avtentičnost Hadrijanove poslanice ter zavrgel mnenje, da bi bilo delovanje sv. Cirila in Metoda v Moravski in Panoniji neuspešno in da sta se hotela vrniti v Carigrad, je v Slovencu pohvalil A. Breznik z naslednjimi besedami: "Kdor proti novi knjigi postavlja prejšnje trditve drugih pisateljev kot edine pravilne, ta je v nevarnosti, da dela krivico na dve strani, namreč novi knjigi in prejšnjim trditvam drugih pisateljev".⁵⁴

Zato ni presenetljivo, da v tej knjigi Grivec istočasno podaja kritiko aktualnih pripadnikov subjektivizma, kot je bil na primer T. G. Masaryk,⁵⁵ obenem pa tudi svojo oceno protestantskih (anglikanskih) nazorov, o sektah, o katerih mu je poročal iz Amerike tudi rojak J. Gruden, ter celo poroča o redkih moskovskih odobravanjih katoliške cerkve (ob navajanju poročila *Cerkovnega Vestnika*): "Življenjska sila in nezlomljiva stanovitnost katoliške cerkve očarljivo vpliva na nekatere Ruse."⁵⁶ Ugotavljanje neenotnosti ("niti v verskih vprašanjih ne soglašajo") sredi upravno samostojnih avtokefalnih pravoslavnih cerkva Grivca vodi do radikalnega teološko aktualističnega pozivanja k "svetosti katoliških svetnikov" pod okriljem svetosti katoliške cerkve – kar pa utemeljuje z mislimi Pjotra B. Struveja, da izmed vseh verstev le katolištvo seže v jedro sodobne družbe.⁵⁷ Grivčevo inter-

⁵³ Grivec, 1938.

⁵⁴ S, 5. 12. 1939, 8.

⁵⁵ Grivec, 1936, 102–104.

⁵⁶ Grivec, 1936, 248.

⁵⁷ Grivec, 1936, 251; prim. Struve, 1931, 251.

pretacijo je deloma kritiziral benedektinec iz samostana Chevetogne C. Ljalin v recenziji “Une etape en ecclesiologie”, objavljeni leta 1947, saj je bilo iz knjige očitno tudi znanje zahodne znanstvene šole. Grivec je namreč črpal znanje predvsem iz del Theophila de Regnona, Louisa Brehiera, Martina Jugieja, ter rimskega katoliškega škofa in jezuita Michela d’Herbignyja (1880–1957). Z zadnjima dvema si je tudi dolgoletno dopisoval.

Grivčeva korespondenca

M. d’Herbigny je Grivcu pisal (pismo iz leta 1926 je Grivcu M. d’Herbigny napisal v srbohrvaščini (!), nato pa si sledijo pisma v latinskem, francoskem in italijanskem jeziku) pisma v letih 1923–1950, ko je francoski duhovnik bival v Rimu, kjer je bil leta 1930 izvoljen za predsednika posebne fundacije za Rusijo (“Pontificia commissione per la Russia”), organizirane za ureditev vezi med katoliško cerkvijo in Rusijo, ter je predsedoval znamenitemu rimskemu Inštitutu za vzhodne študije (“Pontificio Istituto Biblico ed Orientale”). Njuno sodelovanje je v mnogem raslo ob Grivčevih pripravah biografskega besedila o menihu Pantelejmonu.⁵⁸ Prav on je na primer v pismu ob prazniku sv. apostolov (29. 6. 1934) posebej pozdravljal Grivčevo raziskovalno metodo, ki združuje “znanstveno in apostolsko” in mu izrekal (podarjal) iskren blagoslov za nadaljevanje tovrstnega znanstvenega dela. Grivec pa si je dopisoval tudi s francoskim znanstvenikom Jugiejem (recenzijo njegovega dela “La priere pour l’Unite” (Pariz, 1920) je Grivec objavil v *Bogoslovnem vestniku* leta 1922). Že leta 1909 je 5. septembra prejel iz Konstantinopla prijazno pismo francoskega teologa, v katerem ga je povabil k sodelovanju s prispevki za znanstveno publikacijo o bizantinskih cerkvah (“Revue des Eglises byzantines”), odtlej pa sta si redno dopisovala. Od njega je prejel pobudo za pisanje

⁵⁸ Pierre Geleff (menih Pantelejmon).

članka o slovanski liturgiji, osnovani na bizantinskem obredu. Njuno sodelovanje je v nekem trenutku celo oblikovalo idejno misel o periodiki "Slavorum Letterae Theologicae", kjer naj bi objavljali vodilni slavisti in bizantinologi, povezana pa je bila tudi z velehradskimi kongresi. Martin Jugie, ki mu je redno pisal o svojih potovanjih po bolgarskih deželah, mu je v pismu z dne 29. novembra 1912 iz Konstantinopla poročal tudi o epidemiji kolere v Turčiji. Po tem pa je zaznati dolg premor v korespondenci, ki se nadaljuje šele s pismom M. Jugieja iz Rima v letu (10. 7.) 1943. To je bilo po vsej verjetnosti povezano z incidentom ob Špaldakovem prevzemu vodstva velehradskih kongresov leta 1911, ko se je posledično Grivec temu sodelovanju odpovedal (raznoglasja niso pojasnjena, ponovno je vstopil v asociacijo leta 1932),⁵⁹ od drugega letnika naprej pa prevzel uredništvo omenjene nove slovanske teološke revije (Praga 1905–1910), predhodnice "Byzantinoslavice", še danes najpomembnejše znanstvene publikacije s področja slavistično-bizantinoloških študij v Evropi.

Grivčeva medvojna korespondenca pričuje tudi o stiku s pomembnimi ruskimi, a ne le prorusko usmerjenimi znanstveniki: dopisoval si je z Grigorijem Andrejevičem Iljinskim (1876–1937) in s protoprezbiterjem katoliške cerkve in eksarhom Apostolskega eksarha katolikov bizantinskega obreda v Rusiji Leonidom Ivanovičem Fjodorovom (1879–1935), ki je Grivcu na primer posredoval notico o redkem glasbeno notiranem grško-slovanskem Irmologiju v rokopisu. V medvojnih letih je leta 1942 Grivec objavil tudi obsežno študijo "Clozov-Kopitarjev glagolit v slovenski književnosti", v kateri je potrdil tudi izsledke o češke pismenosti, da staroslovenska književnost na čeških tleh ni bila osamljen pojav, temveč nadaljevanje 'cirilometodijske dediščine'.⁶⁰ Zato ni presenetljivo, da ga je

⁵⁹ Dolinar, 1964, 5.

⁶⁰ Grivec, 1942b, 63.

še isto leto ruski slavist Aleksander Isačenko povabil v imenu Bratislavskega lingvističnega krožka k “predavanju o novih izsledkih cirilmetodijskih in *Brižinskih spomenikih*”.⁶¹ O Grivčevi knjigi “Sveta Ciril in Metod in začetki slovenske književnosti” je poročal celo ugledni katoliški dnevnik “Osservatore Romano”.

Omenjeni teologi in znanstveniki so nato omogočili, da se je Grivčeva filološka slavistična znanstvena dejavnost vplivno razširila med strokovne kroge. Povojna leta zato pričajo o novem sprejetju Grivčevega raziskovalnega opusa, saj se nanj začnejo pisemsko obračati ruski znanstveniki, s katerimi si je slovenski teolog v nadaljnjem dopisoval. Med njegovimi korespondenti po drugi svetovni vojni je mogoče najti znani imeni, kot sta Roman Jakobson in Dmitrij Čiževski, ki v pismih izražata visoko spoštovanje slavističnih dognanj Grivca.

Mednarodni pomen

Našteti slavisti pa so bili obenem tudi vodilni sovjetski raziskovalci – v emigraciji. V tem pogledu so postali duhovni nadaljevalci tiste inteligence, izvirajoče iz ozkega kroga ruskih mislecev 19. stoletja, “ki so idejno zaživel na Zahodu, a tudi našli pot nazaj” (Peter Čadaajev, F. I. Tjutčev, A. Gercen) – predstavniki t. i. nacionalnega sintetizma, kot jih je leta 1934 označil Os. Mandelštam⁶² –, ki so izbrali npravstveno svobodo in postali obenem tudi idejni nadaljevalci tiste liberalne smeri v zgodovini ruske misli, ki jo je na začetku 20. stoletja začrtal Pjotr B. Struve, teoretik ruske revolucije kot “strašnega pojava historičnega konflikta med krščanstvom in brezbožnostjo”, posledice “brezbožne materialistične evropske kulture”.⁶³ Fran Gri-

⁶¹ Ms. 1202, Korespondenca.

⁶² Mandelštam, 1971, 291–292.

⁶³ Prim. Grivec, 1925a, 108–109.

vec je inteligente P. B. Strujeja, S. Bulgakova, N. Berdjajeva v zgoraj omenjenem članku "Boljševizem" prepoznal kot tiste, ki so zmogli vzpostaviti kritičen vpogled v zahodne vire v recepciji 'brezbožne zapadne kulture', v osnovi nasproten ruskemu avtoritarno-samozadostnemu načelu "Moskva-Tretji Rim", osnovanem v prvi polovici 16. stoletja. Zdi se, da se je pri tem še zlasti opiral na oznako sodobnega stanja ruske duhovnosti N. Berdjajeva, ki vsebuje opredelitev tiste duhovne praznine in obenem nezamenljivega religioznega stremljenja, s katero so se ruski inteligenti v začetku 20. stoletja ustvarjalno odreševali, in sicer: "Rusi so osvojili poslednje plodove evropskega humanizma v obdobju njegovega razpada in samouničenja, ko se je obrnil proti človeški podobi. In niti en narod ni dosegel takih skrajnosti v iztrebljenju človeškega obraza, človeške pravice, človeške svobode. Niti en narod ni zabeležil takšnega sovražstva do ustvarjalnosti /.../ mi preživljamo skrajnost renesančnega propada."⁶⁴ Grivčevi stiki po drugi svetovni vojni z vodilnimi svetovnimi slavisti, med katere sodijo najpomembnejši filologi ukrajinske (Kijevske univerze) in sovjetske znanstvene šole, ki so v emigraciji ustvarili znanstveno slavistiko na najvišji strokovni ravni (v mislih imamo in slavistiko, mediavistiko in bizantistiko na Harvardski univerzi) pričajo še o protislovnem dejstvu: njihova recepcija Grivčevih študij je omogočila, da se danes ime slovenskega teologa nahaja v najeminentnejših znanstvenih publikacijah, kot je na primer *Dumboard Oaks Paper*, med imeni, kot so Ioann Mejjendorff, Dmitrij Obolensky, Francis Dvornik, Ihor Ševčenko, Aleksander Strahov, medtem ko ostaja v lastni domovini in v Rusiji njegovo delo razmeroma neustrezno ovrednoteno (blizu prezrtosti). Razlog za to je, da se je na podlagi vsega zgoraj omenjenega upravičeno razširila vest o tem, da se Fran Grivec loteva slovanske tematike z

⁶⁴ Berdjajev, 1923, 45.

mednarodnega zornega kota, čeprav je bilo očitno, da je Grivec vzpostavil stik s tistimi zahodnimi teologi, ki so imeli posluh za vprašanja mogočega zedinjenja zahodnih in vzhodnih pogledov krščanske teologije – kar pa je vedno vzbujalo nerazumni strah med ruskimi znanstveniki in ruskimi teologi, ki so tovrstno združitev vedno sprejemali z borbenim odporom, izraženim v polemičnih ugovorih. Tako so študije slovenskega teologa in zgodovinarja dosegle mednarodni odmev, ki je – paradoksalno – presegel njegov re-
nome tako v domovini kot tudi v slovanskih deželah, še zlasti v “iluzorni zibelki slovanske duše”, v Rusiji, kjer ostaja brez ustrezne identifikacije sredi strokovne javnosti. Zato se zdi ne navsezadnje najpomembnejše, da je Fran Grivec zapustil slovenskim in vsem svetovnim raziskovalcem slovanske problematike nadvse dragoceno gradivo tako za proučevanje kot tudi za nadaljevanje raziskovanja začetkov slovanske pismenosti, ki še danes ostaja v mnogem nedorečena, ne dovolj raziskana, predvsem pa še vedno stimulira in priteguje številne znanstvenike – v prvi vrsti še vedno in zdaleč najbolj ruske.

Bibliografija

PRIMARNI VIRI

NUK, Rokopisna zapuščina Grivca, Ms. 1202.

Arhiv Inštituta za kulturno zgodovino, ZRC SAZU; osebna mapa Frana Grivca.

V PRISPEVKU UPORABLJENI GRIVČEVI PRISPEVKI

GRIVEC, F. (1907): “Ivan Grozni in Rim”. *Čas* 1, 257–265, 296–305, 353–364, 445–452.

GRIVEC, F. (1918a): *Pravoslavje*. Ljubljana.

GRIVEC, F. (1918b): “V. Solovjev – katoličan”. *Čas* 12, 203.

- GRIVEC, F. (1921): *Crkveno prvenstvo i edinstvo po bizantinskem pojmovanju (Doctrina Byzantina de primatu et unitate ecclesiae)*. Ljubljana, Bogoslovna Akademija v Ljubljani, Knjiga III.
- GRIVEC, F. (1925a): "Preganjanje krščanstva v Rusiji". *Bogoslovni vestnik: BV* l. 5/zv. 2, 97–109.
- GRIVEC, F. (1925b): "Boljševiška brezbožnost (De atheismo bolševismi)", *Bogoslovni vestnik: BV* l. 5/zv. 2, 97–109.
- GRIVEC, F. (1925c): *Cerkev*. Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna.
- GRIVEC, F. (1935): "Biblične zgodbe sv. Cirila in Metoda (De historia biblica ss. Cyrilli et Methodii)". *BV*, 1–32.
- GRIVEC, F. (1936): *Kristus v cerkvi*. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani.
- GRIVEC, F. (1938): *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana.
- GRIVEC, F. (1942a): *Clozev-Kopitarjev glagolit v slovenski književnosti in zgodovini*, Razprave I, Filozofsko-filološko-historični razred, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ljubljana 1942.
- GRIVEC, F. (1942b): *Zarja stare slovenske književnosti – Frisinški spomeniki v zarji sv. Cirila in Metoda*. Ljubljana 1942–XX.
- GRIVEC, F. (1943): *Čigavi so frisinški spomeniki?* *DS* 55, Zbornik II. Ljubljana. 158–160.
- GRIVEC, F. (1955): *Frisigensia VIII. SR VIII*. Ljubljana. 169–182.
- GRIVEC, F. (1963): *Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod (863–1963)*. Celje 1963, Mohorjeva družba v Celju.

SEKUNDARNI VIRI

- AMBROŽIČ, M. (2003): "Fran Grivec in velehradski kongresi". *Grivčev simpozij v Rimu – 20*, Celje, Mohorjeva družba v Celju.
- ARKO, A. (2003): "Fran Grivec in vzhodna teologija". *Grivčev simpozij v Rimu – 20*, Celje, Mohorjeva družba v Celju, 195–213.

BEAULIEU-LEROY, H. J. B. A. (1898): *Etudes russes et européennes* (1897; nem. prevod: *Das Reich der Zaren und die Russen*, Sondershausen 3, Berlin (1885–1898).

BERDJAJEV, N. (1923): "Konec Renessansa (k sovremennomu krizisu kulture)". *София – Проблемы духовной культуры и религиозной философии*, ред. Н. А. Бердяева. Берлин 1923, 21–47.

BERDJAJEV, N. (2005): "Slavjanofilstvo i slavjanskaja ideja", *Sud'ba Rossii*, Moskva.

DOLINAR, F. (1964): "Fran Grivec (nekrolog)", *Meddobje*, leto VIII, št. 1–2, 5.

GRDINA, I. (2004): "Raziskovanje in bibliografija Brižinskih spomenikov." *Oris raziskav*, v: *Brižinski spomeniki (Monumenta Frisingensia)*. Tretja, dopolnjena izdaja. Ljubljana, ZRC SAZU. 154–163.

KOVAČIČ, L. (2003a): "Grivčeve raziskave", v: *Grivčev simpozij v Rimu – 20*, Celje, Mohorjeva družba v Celju, 27–39.

KOVAČIČ, L. (2003b): "Grivčeva bibliografija", v: *Grivčev simpozij v Rimu – 20*, Celje, Mohorjeva družba v Celju, 39–69.

LOTMAN, Ju. M. (1996): "Tjutchev i Dante. K postanovke problemy", v: *O poetah i poezii*, Sankt-Peterburg, Isskusstvo-SPB.

MANDELŠTAM, O. E. (1971): *Sobranie sochinenij, v treh tomah. T. 2. Proza* (pod redak. G. P. Struve i B. A. Filippova), vst. st.: K. Braun, G. P. Struve, E. M. Rais. Moskva.

Primorski slovenski biografski leksikon. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1974–1994.

Slovenec (S) (1939), Ljubljana, konzorcij Slovenca.

SORČ, C. (2003): "Fran Grivec o pradednih časih", v: *Grivčev simpozij v Rimu – 20*, Celje, Mohorjeva družba v Celju, 165–185.

STRUVE, P. B. (1931): *Rossija i Slavjanstvo*, Paris, 24. oktober, 1931.

TRUŠNOVIČ, A. (2004): *Vospominanija kornilovca 1914–1934*. Moskva–Frankfurt, Posev.

MATEJA RATEJ¹

Trk svetov v družini Ganusov – umor Julije Ganusove in njenega sina Rostislava v Ljutomeru poleti 1923

Izvleček: Avtorica v razpravi sledi sodnemu procesu proti ruskemu beguncu Vasiliju Černjenku, ki je bil septembra 1923 na Okrožnem sodišču v Mariboru obsojen na dosmrtno ječo, potem ko je bil kot hišni sluga spoznan za krivega posebno okrutnega umora svoje delodajalke, 26-letne Julije Ganusove, in njenega 3-letnega sina Rostislava julija 1923 v Ljutomeru. Obsežen kazenski spis, ki ga je avtorica odkrila v Pokrajinskem arhivu Maribor, odkriva osupljivo mrežo odnosov znotraj ruske družine in njenih vezi z drugimi ruskimi begunci ter z domačini v Ljutomeru, kjer so v letih po prvi svetovni vojni številni Rusi, podobno kot Julijin soprog, strojni inženir Aleksander Ganusov, sodelovali pri gradnji železniške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota. Avtorica skuša slediti zgodbi v duhu Freudove misli, ki jo je utemeljeval v tistem času, da patologija nikoli ni le preprosta individualna deviacija, ampak strukturna družbena patologija.

Ključne besede: ruski begunci, Kraljevina SHS, Černjenko, Vasilij; Ganusova, Julija; Ganusov, Aleksander

UDK: 930.1(47)''1923''

¹ Dr. Mateja Ratej je znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU in raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: mratej@zrc-sazu.si.

The Clash of Worlds in the Ganusov Family: The Murder of Julia Ganusova and Her Son Rostislav in Ljutomer in the Summer of 1923

Abstract: The study follows the trial of a Russian refugee, Vasily Chernyenko, who was sentenced to life imprisonment in September 1923 by the District Court in Maribor. As a house servant, he had been found guilty of the brutal murder of his employer, 26-year-old Julia Ganusova, and her 3-year-old son Rostislav in July 1923 in Ljutomer. A comprehensive criminal file, discovered by the author in the Regional Archives Maribor, reveals a stunning network of relationships within the Russian Ganusov family, as well as its ties with other Russian refugees and the Ljutomer locals. In the aftermath of World War I there were many Russians, including Julia's husband, mechanical engineer Alexander Ganusov, who participated in the construction of the railway line Ormož – Ljutomer – Murska Sobota. The author views the story in the light of Freud's suggestion that pathology is a structural, social deviation rather than an individual one.

Key words: Russian refugees; the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians; Chernyenko, Vasily; Ganusova, Julia; Ganusov, Alexander

Razcefrano poletno mrtvilo²

Sredi julija 1923 je poletni dolgčas časopisne realnosti ostro prekinila novica o grozovitem dvojnem umoru v Ljutomeru, ko je hišni sluga Vasilij Černjenko v noči s 6. na 7. julij 1923 domnevno v želji nasilne spolne združitve zadavil svojo 26-letno delodajalko Julijo Ganusovo, nato pa še njenega 3-letnega sina Rostislava. Soprog in oče Aleksander Ganusov, strojni inženir, zaposlen pri gradnji želez-

² Razprava je del obširnejšega besedila, ki bo izšlo 2014 pri založbi Modrijan z naslovom *Ruski diptih; iz življenja ruske emigracije v Kraljevini SHS*.

niške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, je bil v tistem času službeno odsoten v srbskem Požarevcu. Kot prvi možni osumljenec poleg sluge Černjenka se je pojavil domnevni Julijin ljubimec, ruski kapetan Ivan Ovčarov, sicer podrejeni Aleksandra Ganusova.³ Težko si je predstavljati, kakšne občutke je julija 1923 puščal svojim bralcem stavek v časopisnem poročilu, da je *“sodnijska komisija našla v stanovanju Ganusovo ženo nago zadavljeno z lastno srajco in njenega sina zadavljenega z raztrgano brisačo”*.⁴

Kot kaže, je z novico o umoru najprej razpolagal mariborski *Tabor* in jo objavil 10. julija 1923, po njem pa so povzemali tudi drugi mariborski in ljubljanski časniki.⁵ Hkrati je *Tabor* ob koncu meseca objavil izsledke o napredovanju preiskave umora in nekatere dragocene, a nepreverjene podrobnosti o življenju mladih zakoncih Ganusov pred prihodom v novo domovino. Premožna Julija je bila tako stara komaj 16 let, ko je leta 1913 v Varšavi spoznala Aleksandra. V času oktobrske revolucije sta se zatekla v Batum (danes Batumi), nato pa preko Odese zbežala v Srbijo, kjer sta se poročila; leta 1920 se jima je rodil sin Rostislav, ki sta ga starša klicala Rostko. Že v Odesi se je mladima pridružil Vasilij Černjenko, sicer poročen oče petih otrok in lastnik 40 hektarov velikega posestva, ki so ga boljševiki preganjali zaradi sodelovanja z generalom Petrom Nikolajevičem Vranglom (tudi Wrangel), vodjo braniteljev starega reda v Rusiji. Jeseni 1922 sta prišla zakonca Ganusov skupaj s Černjenkom v skupini Rusov, nekdanjih Vranglovih vojakov, iz Požarevca v Ljutomer zaradi sodelovanja pri gradnji železniške proge.⁶

³ *T*, 10. 7. 1923, 2.

⁴ Prav tam.

⁵ *J*, 10. 7. 1923, 2; *S*, 11. 7. 1923, 5; *SG*, 12. 7. 1923, 4; *MS*, 12. 7. 1923, 2.

⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Pričanje Aleksandra Ganusova, 19. 9. 1923; *T*, 29. 7. 1923, 6.

Osumljeni kapetan Ivan Ovčarov je bil že pred koncem julija 1923 izpuščen iz pripora, saj je s pričami dokazal, da je bil v času umora Julije in Rostislava drugje. Prav tako ni imel na sebi nikakršnih sledi boja z umorjenko, kar za 46-letnega⁷ Vasilija Černjenka ni držalo; imel je razpraskan obraz in prsi, med robovi njegovih hlač pa so bili najdeni ženski lasje. Državno tožilstvo ga je obtožilo dvojnega umora in 21. julija 1923 ga je Okrajno sodišče v Ljutomeru izročilo mariborskemu okrožnemu sodišču.⁸ Na tem mestu se celo za tisti grobosti polni povojni čas nenavadno okrutna zgodba konča. Pri časopisni novici bi tudi ostalo, če se ne bi v Pokrajinskem arhivu Maribor ohranil Černjenkov kazenski spis, ki se je zaradi teže zločina izmaknil uničenju.⁹

Po več kot 90 letih se tako pred nami razpre osupljivo natančna mreža odnosov družine Ganusov in ljutomerskega vsakdanjika v zgodnjih 20. letih 20. stoletja. Prva poglobitev, ki smo ji priča, govori o tem, da zakon med Julijo in 36-letnim Aleksandrom nikakor ni bil zgleden, kakor je poročal *Tabor*, temveč poln nesoglasij, ki so pogosto kulminirala v Julijinih histeričnih izbruhih, potrebnih zdravniške obravnave, v katerih je grozila z odhodom, pa tudi s samomorom. Prepirom je bil priča tudi sluga Vasilij, ki je zatrjeval, da sta se z Ganusovom spoznala že v času vojne, ko naj bi bil Ganusov njegov komandant, medtem ko je Aleksander povedal, da je Černjenka spoznal v Požarevcu, ko ga je zaposlil kot slugo.¹⁰ Ganusov o svoji vojaški karieri pred sodiščem ni govoril.

⁷ Na nekaterih mestih kazenskega spisa je navedena letnica Černjenkovega rojstva 1877, drugod 1878.

⁸ *T*, 29. 7. 1923, 6.

⁹ Zahvaljujem se arhivskemu svetovalcu in višjemu bibliotekarju Leopoldu Mikecu Avberšku, ki mi je med kilometri arhivskega gradiva pokazal pot do Černjenkovega kazenskega spisa.

¹⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Pričanje Aleksandra Ganusova, 19. 9. 1923; Pričanje Vasilija Černjenka, 19. 9. 1923.

Ko je v ukrajinskem Harkivu (rusko Harkov) rojeni Ganusov 2. julija 1926 odhajal v Požarevac, da bi tam prevzel železne konstrukcije za gradnjo železniške proge,¹¹ si najbrž ni mogel predstavljati, kako veliki nevarnosti je izpostavil svojo družino. Ali pač? Še ko je družina bivala v Požarevcu, je namreč Vasilij skušal nasilno poljubiti Julijo, nato pa se je pri Aleksandru izgovoril z utemeljitvijo, da je šlo zgolj za izkazovanje spoštovanja, kakršno je med Rusi običajno. Ko je Aleksander izvedel, kaj se je zgodilo z ženo in sinom v času njegove odsotnosti, se je psihično zlomil in je do konca avgusta 1923 ostal na zdravljenju v ormoški psihiatrični bolnišnici, od koder je zdravnik poročal sodišču, da Ganusov ni sposoben pričanja, ker se zaradi živčnega zloma nepretrgoma trese po vsem telesu. Nekaj časa je bil nato Ganusov prijavljen v tamkajšnjem hotelu, od koder se je vrnil v Ljutomer, ob koncu istega leta pa se je zaposlil pri gradnji železniške proge Užice–Vardište.¹²

Trk svetov in destruktivni nagon Sigmunda Freuda

Dunajski psihoanalitik Sigmund Freud se je v letih, ko se je zgodil ljutomerski umor, najbrž ne mimo vtisov prve svetovne vojne intenzivno ukvarjal z agresivnim oz. destruktivnim nagonom. Leta 1921 je napisal spis *Množična psihologija in analiza jaza*, v katerem je med drugim zapisal, da je nasprotje med individualno in socialno (oz. množično) psihologijo na prvi pogled sicer ostro, pri natančnem raziskovanju pa to nasprotje zbledi: *“Individualna psihologija je sicer naravnana na posameznika in preiskuje poti, po katerih skuša posameznik doseči zadovoljitev svojih gonskih vzgibov, vendar more pri tem le redkokdaj /.../ zanemariti odnose tega posameznika*

¹¹ MS, 12. 7. 1923, 2.

¹² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Dopis okrožnega sodišča Maribor orožniški stanici Požarevac, 8. 1. 1926.

z drugimi individui. /.../ Individualna psihologija je zato že skraja hkrati tudi socialna psihologija v tem širšem, pa povsem upravičenem smislu." Povedano drugače: patologija ni nikoli le preprosta individualna deviacija, ampak strukturna družbena patologija.¹³

Izhajamo torej iz trditve, da so bili osebni odkloni vpletenih v na moč kompleksni zgodbi družine Ganusov v bistvu posledica silovitih antagonizmov v medčloveških odnosih, ki so se v letih po prvi svetovni vojni sestavljali na novo. Družina Ganusov je bila prižorišče trkov številnih svetov. Najprej so se morali njeni člani kot zaznamovana skupina beguncev privaditi okolju slovenskega polpodeželja. Obenem so se bili prisiljeni vživljati v nove socialne vloge. Nekdanji posestnik in vojak Vasilij Černjenko je postal sluga, pri čemer ni vedel, kaj se dogaja s številno družino, ki je ostala v Rusiji, Aleksander je vojaško kariero nadomestil z vsakodnevnim delom na železniški progi, medtem ko je Julija bržkone svet visoke družbe zamenjala za enoličen vsakdanjik v Ljutomeru, ki se ga je tisti čas držalo ime Blatograd.¹⁴ Sprehajanje kot način preživljanja prostega časa, ki so ga Rusi ohranjali tudi v Ljutomeru, je bilo mladane edini ostanek sveta, ki se jim je zrušil pred očmi.

Ruski begunci – groteskne prikazni iz oddaljenega, minevajočega sveta

Ko je jugoslovanska država po koncu ruske državljanske vojne zaradi tradicionalnih navezav med rusko in srbsko (oz. jugoslovansko) kraljevo družino ter strahu pred širjenjem boljše vizma sprejela ruske begunce in v tem okviru zlasti armado generala Petra Nikolajeviča Vrangla, je bilo jasno, da bo morala izdatno podpreti postopke za integracijo beguncev v jugoslovansko

¹³ Freud, 2001, 5, 7–9 in 97 – iz spremne študije Mladena Dolarja.

¹⁴ SN, 23. 11. 1924, 2; MS, 28. 11. 1924, 3.

družbo. Eden od državnih mehanizmov je bilo zaposlovanje ruskih vojakov v orožniških in vojaških vrstah, kot kaže ta primer, pa so bili množično vpeti tudi v gradnjo jugoslovanskega železniškega omrežja. V zgodnjih 20. letih so bili *vranglovci* pogosto predmet parlamentarnih razprav, ki so jih spodbujale v javnosti krožeče fame o urjenju Vranglovih sil na jugoslovanskem ozemlju z namenom zrušenja komunističnega režima v Zvezi sovjetskih socialističnih republik.¹⁵

Dejstvo, da se je brutalni umor zgodil ravno v inkriminirani skupini ruskih beguncev, je bilo v tistem času izrazito politično zaznamovano, saj je utrjevalo javno mnenje o moralni izprijenosti razseljenih Rusov po prihodu v Kraljevino SHS.¹⁶ Mnogi med ruskimi prišleki so bolešno negovali nostalgijo za nekdanjo domovino in niso zmogli preboleti izgube ter zaživeti polnega življenja v novem (lokalnem) okolju. Ko so v nadvse siromašnih okoliščinah sicer mestnega okolja ohranjali gosposko vedenje, geste, oblačilno kulturo in komunikacijo, ki je strogo sledila minulim hierarhičnim položajem govorcev, so se slovenskim sodobnikom slikali kot prikazni, ki so bile groteskno zaprte v neprebojni mehurček nekdanje ruske preteklosti.¹⁷ Je bilo podobno tudi v Ljutomeru? Morda so bila težaška dela pri gradnji železniške proge Ormož-Ljutomer-Murska Sobota za ruske delavce nekakšna delovna terapija, ki jim je pomagala ohranjati stik z realnostjo, kajti ljutomerske noči so s prihodom Rusov postale dolge. *Ruske melodije*, ki so odmevale iz tamkajšnjih krčem skupaj z glasnim veseljačenjem, so vzbujale moralne očitke, a hkrati pričale, da so ruski prišleki bržkone našli stik z domačini.¹⁸

¹⁵ Mikuž, 1965, 222, 234.

¹⁶ T, 25. 3. 1922, 3.

¹⁷ Dolar, 1995, 89.

¹⁸ MS, 21. 9. 1923, 3.

Kot lahko sklepamo iz kazenskega procesa proti Vasiliju Čer-njenku, je bil odnos lokalnega prebivalstva do 250 Rusov, ki so opravljali zemeljska dela na železniški progi, poln nezaupanja in prikritega odpora. Med 1200 zaposlenimi delavci na 38 kilometrov dolgi trasi železniške proge je nekaj časa delalo tudi 100 Bolgarov, 50 delavcev iz Bosne, preostali pa so bili domačini in delavci iz sosednjega Medmurja (Međimurje). Enaindvajset mesecev traja-joča dela na progi so se začela s pripravami septembra 1922.¹⁹ V tistem času se je v Ljutomer priselila tudi družina Ganusov. Da prihajajo *vranglovci*, v domačinih bržkone ni vzbujalo simpatij, saj je lokalno časopisje že prej poskrbelo za umestitev zloveščega imena v javni prostor.²⁰

Obdukcijsko poročilo dr. Herica in dr. Haringa

Sto centimetrov visoki Rostislav Ganusov je bil nadarjen in živa-hen otrok, ki so ga prebivalci trga dobro poznali,²¹ četudi je v Lju-tomeru prebival manj kot leto dni. Kot sta ob ogledu umorjenih v zgodnjih jutranjih urah 7. julija 1923 v stanovanju Ganusovih ugotovila zdravnika dr. Ludvik Haring in dr. Anton Heric, je bil Rostko za svojo starost nadpovprečno dobro razvit in prehranjen deček s trdnim mišičevjem in okostjem,²² kar v letih pomanjkanja po prvi svetovni vojni nikakor ni bilo samoumevno. Zdravnik Heric je po prihodu na prizorišče zločina truplo otroka snel z že-lezne stranice postelje, kamor je bil obešen z brisačo, in ga skušal oživljati, vendar je lahko zgolj ugotovil, da je deček že nekaj ur mrtev. Rane na temenu dečkove glave so kazale, da ga je storilec

¹⁹ J, 22. 11. 1924, 3.

²⁰ MS, 24. 8. 1922, 3.

²¹ J, 10. 7. 1923, 2.

²² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Okrajno sodišče Ljutomer, Ogled in zaslišanje izvedencev, 7. 7. 1923.

najprej dvakrat močno udaril, zaradi česar se je otrok onesvestil, nato pa ga je zadavil oz. obesil.²³

Rostko je imel rad sivolasega Vasilija rjavih oči in črnih obrvi, pravoslavca podolgovate brade, širokega nosu in slabih zob; med očetovimi službenimi odsotnostmi in materinimi družabnimi zadržanostmi je z njim prebil veliko časa.²⁴ Slugo je razumeval kot enakovrednega člana družine, na kar se je v svojem zagovoru pred sodiščem skliceval tudi Vasilij Černjenko. Okrajno sodišče v Ljutomeru je 9. julija 1923 po zdravniškem pregledu Černjenka, ki je bil do 21. julija 1923 v zaporih tamkajšnjega okrajnega sodišča, ugotovilo številne sveže in globoke opraskanine po obrazu in prsih, po oceni zdravnika povzročene z zelo tankimi in dolgimi nohti Julije Ganusove. Ker je napadalec ležal na njej, ga po drugih delih telesa ni mogla poškodovati. Pregled Černjenkovega spolovila ni kazal posebnosti, prav tako ni bilo znakov nasilja na spolovilu umorjenke. Natančnejša analiza tekočine s prizorišča umora je pokazala, da ni šlo za moško semensko tekočino.²⁵

Podobne poškodbe kot na osumljencu so preiskovalci našli tudi na umorjenki – krvave praske na vratu in obrazu si je deloma povzročila sama, ko je skušala z vratu sneti v debel zvitek stisnjeno svojo srajco, ki jo je davila. V jutru, ko so prag stanovanja prestopili preiskovalci, je Julija Ganusova ležala na tleh popolnoma naga z razprostrtimi rokami in stisnjenimi pesti. Njeni dolgi lasje so bili

²³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Okrajno sodišče Ljutomer, Zapisnik preiskovalnega sodnika, 7. 7. 1923.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Prezemni zapisnik, 21. 7. 1923; Isto, Pričanje Aleksandra Ganusova, 19. 9. 1923.

²⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Okrajno sodišče Ljutomer, Ogled in zaslišanje izvedencev, 7. 7. 1923 in 9. 7. 1923.

še zmeraj povezani z zaponkami. Njeni dolgi ostri nohti so bili krvavi in umazani od borbe, še zlasti prstanca na obeh rokah sta imela posebno ošiljena in dolga nohta, pravo žensko orožje. Rane v obliki polmeseca na vratu Vasilija Černjenka so kazale, da je skušala Julija nohta uporabiti kot bodalo. Njeno levo roko so krasili zlati prstani, poleg poročnega še dva z dragima kamnoma, ki ju je nosila na mezincu.²⁶

Preiskovalni sodnik Ivan Tratnik in zdravnika Heric in Haring so po ogledu prizorišča umora v zapisniku navedli mnenje, da je bila Julija Ganusova napadena v svoji postelji, od koder je zbežala, a jo je napadalec podrl na tla, pri čemer je dobila poškodbo glave. Čez glavo ji je potegnil njeno srajco in jo pričel daviti tako, da je oba konca srajce z vso silo tiščal k tlom, kar je bilo moč sklepati po velikih modricah na ramenih umorjenke.²⁷ V naslednjih dneh sta bila Julija in Rostko pokopana. Pogreb s pravoslavnim obredom je bil "zelo ganljiv".²⁸ Grozljiva podoba je morala dr. Hericu trdo odzvanjati v možganih, saj je ob koncu meseca v svoji priljubljeni gostilni v Ljutomeru ježno napadel razigrane in pevsko razpoložene izletnike. Vznemirjeno je kričal, naj utihnejo, ker ga motijo ob poslušanju ruske pesmi.²⁹

Stanovanje številka 61

Ganusovi so stanovali v stanovanju številka 61 v središču Ljutomer, v hiši, ki se je dotikala domovanja uglednega odvetnika in

²⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Prezemni zapisnik, 21. 7. 1923; Okrajno sodišče Ljutomer, Ogled in zaslišanje izvedencev, 7. 7. 1923 in 9. 7. 1923.

²⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Okrajno sodišče Ljutomer, Ogled in zaslišanje izvedencev, 7. 7. 1923.

²⁸ MS, 12. 7. 1923, 2.

²⁹ Prav tam.

slovenskega filmskega pionirja Karola Grossmana. Na drugi strani ulice nasproti Ganusovih je bila gostilna Vaupotič, ob njej hiša lastnika Babnika, ob njej pa se je hotel Herudl nadaljeval v ljutomerski osrednji trg. Nedaleč stran od Ganusovega stanovanja je bila menza ruskih častnikov, kjer je usodno noč prebil drugi od osumljencev, Ivan Ovčarov. Sicer prostorno stanovanje zakoncev Ganusov je imelo le malo pohoštva; iz predsobe, kjer je stala postelja sluge Černjenka, je bilo mogoče priti v kuhinjo in naprej v shrambo, druga vrata pa so iz predsobe vodila v večjo sobo, opremljeno le z mizo. Iz nje so vodila vrata v zadnji prostor stanovanja, spalnico zakoncev Ganusov, ki je bil hkrati prizorišče umora.³⁰ Tudi v spalnici ni bilo moč najti veliko, le večjo zakonsko posteljo in manjšo otroško, mizo ob oknu in ob njej svetilko, omaro, ob njej pa stol; na njem so bila tudi jutro po umoru skrbno zložena oblačila Julije Ganusove, ki jih je odložila, preden je zadnjič legla k nočnemu počitku. Ob postelji so bili pravilno zloženi Julijini čevlji in nogavice ter prazna nočna posoda.³¹

Preiskovalni sodnik je v zapisniku posebej poudaril, da je bilo stanovanje zgledno urejeno, čisto in pospravljeno, kar je veljalo tudi za kuhinjo in shrambo: *“Celo miza pri postelji Julije Ganusov, na kateri se nahaja več toaletnih predmetov in dragocenosti, je v najlepšem redu.”* Kazalo je, da je Vasilij Černjenko dobro počistil za seboj sledi umorov, a je pozabil na svoje hlače, kjer so svež madež krvi na desnem kolenu in dva madeža na njegovem stegnu uperjali prst krivde vanj.³²

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Skica stanovanja družine Ganusov in postavitev hiš v neposredni okolici Ganusovega stanovanja, Ljutomer, 9. 7. 1923.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Okrajno sodišče Ljutomer, Zapisnik preiskovalnega sodnika, 7. 7. 1923.

³² Prav tam.

Glavna osumljenca

Vasilij Černjenko je 7. julija 1923 ob 9.30 stopil pred sodnika Ivana Tratnika, ki je na ljutomerskem okrajnem sodišču vodil vsa zaslišanja v zadevi. Sluga je v svojo interpretacijo dogajanja očitno močno verjel, saj je sobotno jutro, 7. julija 1923, pričakal v stanovanju z dvema truploma v zadnji sobi. Kaj se je pravzaprav tisto noč dogajalo v njegovi glavi? S kakšnim namenom je vstopil v spalnico zakoncev Ganusov? Se je hotel polastiti Julijinega telesa iz maščevanja, ker ni želela prekiniti intimnega prijateljevanja z mladim Ivanom Ovčarovom? Morda pa se je iz istega razloga že v svoji postelji odločil, da bo prekinil njeno življenje. Mogoče je, da je od poskusa posilstva odstopil, ko se je Julija silovito upirala. Dejstvo, da je imela mesečno perilo, ga najbrž ne bi odvrnilo od namere. In Rostko? Fant mu je bil pri srcu, težko verjetno je, da bi ga želel umoriti. Če se je namenil posiliti njegovo mater, je morda upal, da bo Julija zaradi sina molče pretrpela dogodek, Rostko pa bo spolno nasilstvo prespal. Ker je mati silovito kričala in je prebudila tudi Rostka, je še najverjetneje, da je otrok postal stranska žrtev Černjenkovega osnovnega namena, pa naj je bil ta posilstvo ali umor.

Izpoved Vasilija Černjenka se je v času sodnega procesa proti njemu pogosto in hitro spreminjala ter jo je spretno prilagajal (večinoma obremenilnim) izpovedim prič. Vseskozi je vztrajal pri tem, da je nedolžen, četudi so dokazi odločno govorili proti njemu. Četudi se je niz njegovih pripovedi o poteku dogodkov neposredno pred umorom izkazal za izmišljotino, je indikativen za osvetlitev življenja družine Ganusov, saj kaže številne podrobnosti, situacije in dialoge, ki so se osumljencu brez dvoma zdeli možni, zamisljivi v običajnem družinskem vsakdanjiku in zato ubranljivi pred sodiščem. Ne gre pač pozabiti, da se je tragična zgodba, ki je vznemirila ljutomersko okolico, dogajala pred več kot 90 leti in je za današ-

njega opazovalca kljub navidezni transparentnosti trdno zakodirana v pretekli čas vrednot, občutenj, misli in hotenj. Ni enostavnih zgodb za opisovalce preteklih ljudi in stvari.

Tridesetletni Ivan Ovčarov je podobno kot Aleksander Ganusov prihajal iz ukrajinskega Harkiva, bil je konjeniški kapetan s končano vojaško akademijo. V priporu v Ljutomeru je bil od Černjenka oddaljen le za zaporniško celico. V nasprotju s Černjenkom je bil močne in visoke postave, kostanjevih las in obrvi, sivih oči, zdravih zob, bledičnega obraza in ošiljenega nosu. Medtem ko je bil 7. julija 1923 prepeljan v tretjo celico pripora že ob šesti uri in trideset minut, se mu je Černjenko v prvi pridružil ob deveti uri. Ivan je prišel v pripor oblečen v zelene hlače in s kapo v isti barvi ter v beli suknji.³³

Jevgenija Mateševa in Gregorij Matešev

Zaradi tesne povezanosti z družino Ganusov sta bila za sodišče zlasti dragoceni priči zakonca Jevgenija Mateševa in njen soprog Gregorij, ki sta pred Okrajnim sodiščem v Ljutomeru pričala 8. julija 1923. Upati je bilo, da bosta povedala kar največ o odnosu med zakoncema Ganusov, med njima in Černjenkom in slednjič o odnosu vsakega posebej do Ivana Ovčarova. Družina Matešev je med 15. majem 1923 in 6. julijem 1923 začasno stanovala pri Ganusovih, v sobi, ki je ločila predsobo od spalnice zakoncev Ganusov. Julija Ganusova je bila torej na noč umora v stanovanju prvič sama s Černjenkom.³⁴

V soboto, 7. julija 1923, se je Černjenko pojavil na vratih Mateševih že ob peti uri in trideset minut. Tresel se je po vsem telesu in

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Prevzemno poročilo – Ivan Ovčarov, Ljutomer, 7. 7. 1923; Prevzemno poročilo – Vasilij Černjenko, Ljutomer, 7. 7. 1923.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišba priče – Gregorij Matešev, 8. 8. 1923.

govoril: *"Jevgenija, pojdite in glejte, kaj se je pri nas zgodilo."* Zbežal je proti stanovanju Ganusovih, Mateševa sta mu sledila. Skupaj so prispeli do zaprtih vrat spalnice in jih odprli. Ko je Jevgenija na tleh zagledala truplo Julije in na posteljno stranico obešenega Rostislava, je zbežala, moška pa sta vstopila v sobo. Černjenko se je držal za glavo in ponavljal besede, ki pa si jih Matešev zaradi razburjenosti ni natančno zapomnil: *"Kaj sem napravil"* ali *"kaj smo napravili"* ali *"kaj je on napravil"*.³⁵ Černjenko je na zaslišanju 24. julija 1923 priznal, da je po prihodu Jevgenije in Gregorija na prizorišče zločina zaklical: *"Kaj sem jaz storil!"*, a pojasnil, da je imel s tem v mislih svoje vmešavanje v odnos med Julijo in Ovčarovom, saj je sklepal, da bi bila Julija še živa, če bi ju prejšnji večer pustil *"popolnoma pri miru"*.³⁶ O Rostislavu ni rekel ničesar.

Gregorij Matešev je na sodišču povedal, da mu ni znano ozadje odnosa med Ganusovima, lahko pa je posredoval svoj vtis, da je bil Aleksander Ganusov ljubosumen na Ovčarova in je z njim *"precej hladno občeval"*, ker se je ta često pogovarjal in sprehajal z Julijo. Povedal je, da sta se zakonca zaradi Ovčarova pred približno štirinajstimi dnevi še posebej hudo sporekla, kar je bil razlog, da se je Julija odpeljala v Beograd. V jugoslovanski prestolnici je ostala okrog pet dni, nato se je Jevgenija Mateševa odpravila po njo.³⁷

Neverjetno zasanjane in zaledenele v preteklosti se zde pripovedi o odnosih, prežetih s čustvi, spletkami, prikrivanji in fatalizmi, o katerih so na sodišču drug za drugim razpredali vpleteni Rusi. Bile so toliko resnične, kolikor so bile hkrati sestavni del dikcije nekega miselnega sveta, ki so ga prinesli s seboj. Černjenko je bil po

³⁵ Prav tam.

³⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišanje obtoženca, Ljutomer, 24. 7. 1923.

³⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišanje priče – Gregorij Matešev, 8. 8. 1923.

mnenju Mateševa zaljubljen v Julijo Ganusovo, v to je verjela tudi sama, zakoncema je večkrat pripovedovala, da jo sluga zasleduje.³⁸ Podobno kot vsi zaslišani je tudi Jevgenija Mateševa pred sodiščem prisegla, da bo odgovorila na vprašanja po svoji najboljši vednosti in ne bo ničesar zamolčala. Na sodišču ni povedala ničesar o Julijnem odnosu z možem, z Ovčarovom, s Černjenkom, ničesar, kar bi lahko po smrti očrnilo spomin na prijateljico.³⁹

Razpadanje Černjenkove zgodbe – zaslišanja prič

Med 11. in 13. julijem 1923 so bile na okrajnem sodišču zaslišane tudi druge priče, ki so močno obremenile Černjenkovo resnico. Tožilstvo je imelo vse več dokazov za oblikovanje obtožnice proti njemu. Kot posebno pomembno je sodišče razumelo pričanje ključavničarskega mojstra Ivana Kovačiča, ki je Ganusovega slugo dobro poznal, saj sta z Rostkom pogosto prihajala v njegovo delavnico, da ga je lahko deček opazoval pri delu. Kovačič je v soboto, 7. julija 1923, ob pol četrti uri zjutraj hodil mimo Vaupotičeve gostilne. Trg je bil prazen, zato ni bilo težko opaziti Vasilija, ki je ob vodnjaku polnil pločevinast čeber z vodo. S tem, ko je Kovačič pripetljaj opisal na sodišču, je postavil na laž slugovo trditev, da se je tisto sobotno jutro prebudil ob peti uri zjutraj.⁴⁰

Medtem ko je ljutomersko okrajno sodišče z vsakim novim pričanjem korak za korakom presenetljivo uspešno in ažurno sestavljalo natančen vrstni red dogodkov in umeščalo vloge osumljencev v njih, je za človeka 21. stoletja, ki bere pričevanja vpletenih, najdra-

³⁸ Prav tam.

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišanje priče – Jevgenija Mateševa, 8. 8. 1923.

⁴⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Dopis žandarmerijske stanice Ljutomer Okrajnemu sodišču Ljutomer, 10. 7. 1923; Zaslišba priče – Ivan Kovačič, Ljutomer, 12. 7. 1923.

gocenejša tista kot porcelan krhka obrobna pripoved, ki opisuje geste, značilna vedenja, navade ipd. ljudi, ki so sestavljali medosebne odnose miselnega sveta v letih po prvi svetovni vojni.

Izjemno obremenilno za Černjenka je bilo pričanje natakarike iz Vaupotičeve gostilne. Tudi ona je sodila med presenetljivo mlade ljudi, vključene v sodni proces proti Vasiliju Černjenku, ki kažejo obris demografske slike v letih po prvi svetovni vojni. Osemindvajsetletna Alojzija (Lojzka) Pušenjak je bila med tistimi, ki so na noč umora iz Ganusovega stanovanja slišali presunljive krike ženske in jok otroka, ki je klical mamo. V petek, 6. julija 1923, je točno ob polnoči zaprla gostilno, še prej pa je v posebni sobi, ki je gledala na ulico, zaprla okno. V stanovanju na nasprotni strani ulice tedaj ni opazila nič posebnega, zdelo se ji je celo, da Ganusov dom ni bil razsvetljen. Preden je legla, je Lojzka odšla še v sobo bolnega "oficianta" (nižjega uradnika) Nemca, ki je bival v gostilni. Sedela je ob njegovi postelji, tedaj pa se je z druge strani ulice zaslišalo glasno kričanje ženske, ki ga je spremljal otroški jok. Četudi je kričanje trajalo okrog dvajset minut, Alojzija Pušenjak ni storila drugega, kot pol ure po polnoči legla v posteljo. Povedala je, da je bilo od takrat naprej na ulici vse tiho.⁴¹

Podobno kot nekatere druge priče je tudi 39-letna učiteljica Marija (Mara) Kocuvan na sodišču povsem prezrla dejstvo, da se ni z ničimer odzvala na hrup, ki so ga sestavljali kriki ženske, jok otroka in premetavanje pohištva. Nadučiteljica v dekliški šoli je prišla v Ljutomer šele novembra 1922 in je živela kot podnajemnica pri odvetniku Karolu Grossmanu, neposrednem sosedu stavbe, v kateri so živeli Ganusovi. Ko je tisto noč pristopila k oknu, je kmalu ugotovila, da prihaja hrup iz Ganusovega stanovanja. Po petnajstih minutah je vse potihnilo, ponovno se je oglasil otroški jok, a je v minuti ali dveh prenehal tudi ta.⁴²

⁴¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišba priče – Alojzija Pušenjak, 12. 7. 1923.

So bili Ljutomerčani vajeni kričanja Julije Ganusov v času njenih histeričnih izpadov ali pa je velika vojna ljudi naučila, da je treba poskrbeti le zase in svojo najožjo družino? Kot lahko slutimo iz izpovedi prič, so bili sicer zakonski prepiri s tepežem stalnica ljutomerskih noči. Neodzivnost očividcev na Julijine krike si je mogoče razlagati tudi z odporom domačinov do ruskih beguncev. Maja 1924 je mariborski *Tabor* pisal o bestialnem umoru dveh Rusov v Ljutomeru, ko je skupina moških in žensk do smrti kamenjala ruska begunca, ki sta domačinom odžirala delo na železnici. Nič ni pomagalo, da sta moška zavoljo svojih otrok in žene prosila krvnike za milost. Ena od napadalk naj bi moškega, ki je do smrti pretepen ležal na tleh, brcnila v glavo, rekoč: *“To imaš zdaj, prokleti Rus!”*⁴³

Ovčarov je bil 19. julija 1923 izpuščen iz pripora. Sodišču je moral obljubiti, da v času preiskave ne bo zapuščal doma in bo na voljo za dodatna poizvedovanja. Odškodnina za zapor mu ni bila dodeljena.⁴⁴ Edini osumljenec za umor Julije in Rostislava Ganusova je bil odtlej Černjenko. Ovčarov je 21. julija 1923 pri ljutomerskem okrajnem sodišču zaprosil, da mu dovoli preselitev v Ormož in zaposlitev pri tamkajšnji sekciji za gradnjo železniške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota.⁴⁵

⁴² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišba priče – Mara Kocuvan, 12. 7. 1923; Ljutomer, Murska Straža, 2. 11. 1922, 3.

⁴³ *T*, 5. 5. 1924, 2.

⁴⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Zaslišba obdolženca – Ivan Ovčarov, 19. 7. 1923; Obtožnica državnega tožilstva v Mariboru proti Vasiliju Černjenku, 10. 9. 1923.

⁴⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Dopis Okrajnega sodišča Ljutomer Okrožnemu sodišču Maribor, 21. 7. 1923; Dopis Okrajnega sodišča v Ljutomeru Sekciji za gradnje železnice Ormož – Murska Sobota, 25. 7. 1923; Dopis Okrajnega sodišča Ljutomer Orožniški stanici Ormož, 25. 7. 1923.

Obtožnica, glavna obravnava in razglasitev sodbe

Državno tožilstvo v Mariboru je 10. septembra 1923 na Okrožnem sodišču Maribor vložilo obtožnico proti Vasiliju Černjenku. Obtožen je bil, da je v noči na 7. julij 1923 z namenom usmrtitve zadavil Julijo in Rostislava Ganusova, s čimer je po 134. in 135./4 členu kazenskega zakonika zagrešil kaznivo dejanje umora, ki se je po 136. členu kazenskega zakonika kaznovalo s smrtjo na vešalih.⁴⁶ Glavna obravnava na mariborskem okrožnem kot porotnem sodišču je potekala 19. septembra 1923. Ivan Nikolajevič Ovčarov je bil pred poroto jasen: *“Nisem imel nikakega ljubavnega razmerja z Ganusovo, pač pa sem bil v navadnih družabnih stikih z Ganusovo družino.”*⁴⁷

Niti Černjenko niti njegov zagovornik nista dotlej predložila nobenih dokazov o duševnih boleznih obtoženega ali njegovih prednikov, zato je predsednik sodišča po tajnem posvetovanju zavrnil predlog zagovornika, da bi njegovega klienta pregledal psihiater in ocenil, ali je Černjenko dejanje umora izvršil v “stanju momentalne duševne defektnosti”. Preobrat v taktiki obrambe je bil obenem edini trenutek priznanja, da je Vasilij Černjenko zakrivil smrt Julije Ganusove in njenega sina, kajti obtoženi je svojo nedolžnost zagovarjal še neposredno, preden je bila k delu pozvana porota. Vprašanje, na katero je moral vsak od dvanajstih porotnikov odgovoriti z ‘da’ ali ‘ne’, se je glasilo: *“Je-li obtoženec Vasilij Černjenko kriv, da je v noči od 6. na 7. julij 1923 v Ljutomeru v namenu usmrtiti davil 26-letno Julijo Ganuš in njenega triletnega sinčka Rostislava Ganuš, vsled česar je nastopila smrt obeh?”* Kmalu je imelo sodišče na mizi dvanajst identičnih odgovorov. Porotniki so se strinjali, da je Vasilij

⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Obtožnica državnega tožilstva proti Vasiliju Černjenku, 10. 9. 1923.

⁴⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Glavna obravnava zoper Vasilija Černjenka na Okrožnem kot porotnem sodišču Maribor, 19. 9. 1923.

Černjenko kriv umora Julije Ganusove in njenega sina.⁴⁸ V imenu njegovega veličanstva kralja je tako mariborsko okrožno kot porotno sodišče pod predsedstvom višjega deželnega sodniškega svetnika Josipa Stergarja lahko Vasiliju Černjenku še isti dan izreklo sodbo – smrt na vešalih.⁴⁹

Pričanje Aleksandra Ganusova

Na glavni obravnavi pred mariborskim okrožnim sodiščem 19. septembra 1923 je Aleksander Ganusov končno nastopil kot priča. Njegovo pričanje je eno najdragocenejših, saj osvetli Julijino osebnost in odnose v družini iz prve roke. Ganusov je tako podal presenetljivo informacijo, da je bila Julija rojena grofica Tarnovska, aristokratsko vzgojena in izobrazena ženska, vajena udobja. Priznal je, da sta se z Julijo pogosto prepirala, saj se ni zmogla prilagoditi begunskemu položaju družine in je od njega zahtevala luksuz, ki ji ga ni mogel nuditi, kar je pri Juliji izzivalo histerične napade. Aleksander je potrdil epizodo z Julijinim odhodom v Beograd, vendar je kot razlog njenega odhoda navedel ženino jezo po izletu v Maribor, ko tam ni mogla kupiti vsega, kar si je želela. *“Trmasta kot je bila”*, ga je kar zapustila.⁵⁰

Ker je Aleksander omenjal nakupovalni izlet zakoncev v Maribor, je smiselno poudariti, da potovanje v Maribor za prebivalce Ljutomerja v tistem času ni bilo samoumevno, še manj pa preprosto. Pomurje je bilo po prvi svetovni vojni prometno osamljeno, železniške proge niso bile povezane med seboj in so vodile do nekdanjih gospodarskih in političnih centrov – Budimpešte in Gradca. Ena od

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Sodba Vasiliju Černjenku v imenu Njegovega Veličanstva kralja, Maribor, 19. 9. 1923.

⁵⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Pričanje Aleksandra Ganusova, 19. 9. 1923.

možnih poti v Maribor je bila tako pot z vlakom na relaciji Ljutomer–Radgona, kjer je bila pot prekinjena, saj je železniška proga Radgona–Špilje–Šentilj po Saintgermainski pogodbi pripadla Republiki Avstriji; jugoslovanski državljani so lahko progo sicer na podlagi istega sporazuma uporabljali, a so bili na potovanju množično deležni provokacij. Iz Šentilja v Maribor je bilo nato spet močje potovati z vlakom jugoslovanskih železnic. Druga možnost za potovanje iz Ljutomera v Maribor pa je bila pot v lastni organizaciji do Ormoža, od tam pa z vlakom preko Pragerskega v Maribor. Julija in Aleksander sta lahko v Maribor potovala tudi z avtom. V tem primeru sta morala biti kot redka avtomobilista na vsej makadamski poti močno opažena.⁵¹

Aleksander Ganusov je slugo opisal kot potuhnjenega, mrkega in žalostnega človeka, kar je z vdovcem soočeni Vasilij brž pojasnil kot posledico slabih vesti o lakoti v Rusiji, ki so jo prinašali časopisi, in stiske, o kateri mu je pisala žena, ki je doma preživljala petero otrok. Aleksander sicer Černjenka ni razumel kot človeka hitre jeze, prav nasprotno. Nato je dodal nekaj, česar sodišče gotovo ni pričakovalo od njega in je kazalo na to, da je uspel s psihiatričnim zdravljenjem preteklih mesecev skrpati razumsko razlago za to, kar se je zgodilo njegovi družini: *“Čutim, da je obtoženec umoril mojo ženo in otroka ravno radi njegove mirne in mrke narave.”*⁵²

Kraljevi dotik in pot v Lepoglavo

Potem ko je Vasilij Černjenko morda že odšteval dneve do svoje smrti, se je konec novembra 1924 zgodilo nekaj presenetljivega. Kot vsako leto pred praznikom zedinjenja 1. decembra je kralj Aleksander Karađorđević tudi leta 1924 razglasil pomilostitev ali omilitev

⁵¹ Rustja, 2001, 28.

⁵² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Pričanje Aleksandra Ganusova, 19. 9. 1923.

kazni določenemu številu zapornikov. Tokrat se je na seznamu odrešenih znašel tudi Vasilij Černjenko. Z ukazom kralja je bila 30. novembra 1924 njegova kazen spremenjena v dosmrtno ječo, dopolnjeno s postom in temnico vsako leto 6. julija – na dan, ko sta umrla Julija in Rostislav.⁵³ Černjenkovi dnevi v mariborskih zaporih so se pričeli iztekati, 29. januarja 1925 je bil poslan na prestajanje dosmrtne zaporne kazni v kaznilnico v Lepoglavu.⁵⁴

Samo nekaj dni prej, 22. novembra 1924, je bila po težavnih zaključnih delih, opravljenih v veliki naglici, slovesno odprta železniška proga Ormož–Ljutomer–Murska Sobota. Njena vzpostavitev je bila v demokratskem strankarsko političnem jeziku (ob odsotnosti katoliške strankarske politike) razumljena kot velik korak h gospodarski, kulturni, politični, predvsem pa simbolni povezanosti tega obmejnega območja z državno matico.⁵⁵ Vlak, ki je prvič zapeljal proti Murski Soboti, so med številnimi zbranimi pozdravljali tudi ruski begunci, ki so gradili progo ter so sedaj zbranim delili kruh in sol ter jih pozdravljali z *“otožnimi ruskimi, na stepe spominjajočimi vzkliki”*: Hura, hura! Številnim govorcem se je pridružil minister za gozdove in rude Gregor Žerjav, čigar govor se je šibil pod težo državotvornega patosa: *“Če danes grmi mimo Ljutomera železni stroj, je to samo odmev železnega koraka, s katerim maršira mogočna Jugoslavija k svoji prelepi bodočnosti.”*⁵⁶ Inženirja Aleksandra Ganusova na slovesnosti ni omenjal nobeden od govorcev, pa tudi na banketu v Ljutomeru ne, četudi se je prometni

⁵³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Dopis Stola sedmorice Okrožnemu sodišču Maribor o spremembi smrtne kazni v dosmrtno ječo za Vasilija Černjenka, 9. 12. 1924.

⁵⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, Dopis rubežnika Kokala Okrajnemu sodišču Maribor, 6. 10. 1926.

⁵⁵ *J*, 22. 11. 1924, 3; *J*, 23. 11. 1924, 9; *J*, 23. 11. 1924, 10.

⁵⁶ *J*, 25. 11. 1924, 3.

minister Andra Stanić tam zahvalil ruskim beguncem za njihov prispevek k izgradnji proge.⁵⁷

Nedokončana zgodba

Kakšno je bilo življenje Aleksandra Ganusova potem, ko ga je po begunski usodi zadela še grozovita družinska tragedija? Je zmozel znova zaživeti v drugem kulturnem okolju? Si je morda celo ustvaril novo družino? In Julija, v tej pripovedi tako živa, pa vendar od začetka do konca mrtvo telo na policijski fotografiji? Zgolj njena nasilna smrt je omogočila, da lahko danes izvemo podrobnosti iz njenega življenja in življenja ljudi, s katerimi je vstopala v odnose. Kdo je bila v resnici? Kako je živela pred prihodom v Kraljevino SHS? Je bila res grofica Tarnovska, kakor je na zaslišanju v Mariboru navrgel njen soproj Aleksander Ganusov?

Še pred prvo svetovno vojno je tudi slovenske časopisne članke polnila kontroverzna podoba grofice Marije Tarnovske in beneški sodni proces iz leta 1910, ki je Tarnovsko zaradi vpletenosti v škandale s številnimi ljubimci in nazadnje v umor obsojal na zaporno kazen.⁵⁸ V času, ko se je pripetila družinska tragedija v Ljutomeru, je bila grofica Tarnovska že predmet literarnih podlistkov v slovenskih časopisih po knjigi italijanske pisateljice Annie Vivanti z naslovom *Kirke* in s podnaslovom *Roman Marije Tarnovske*; delo je izšlo leta 1912, v srbohrvaščino pa je bilo prevedeno leta 1918.⁵⁹ Aleksander je na sodišču govoril pod prisego, a vendar: si je izposodil razvpito ime, da bi ilustriral dekadentno gospostvo svoje žene?

Kje in kako sta končala Jevgenija in Gregorij Matešev, ki sta po umoru ostala v Ljutomeru, kjer ju je sleherni sprehod spominjal na

⁵⁷ SN, 25. 11. 1924, 3.

⁵⁸ S, 10. 9. 1907, 4; ND, 4. 11. 1910, 4.

⁵⁹ LZ, 1918.

umorjeno prijateljico in njenega sina? Gregorij se je sodišču dosledno predstavljal kot geometer, vendar je Vasilij Černjenko svoji soprogi o njem pisal kot o polkovniku Mateševu.⁶⁰ Pa Ivan Ovčarov? Četudi ni bil neposredno kriv Julijine in Rostislavove smrti, mu je vpletenost v odnose vendarle nalagala breme, ki ga ni bilo mogoče sneti. Z Julijo sta si bila naklonjena, a se je njun položaj razlikoval – medtem ko je Julijin vrat krasila na verižico pripeta zlata ura, je moral sam za uro vpraševati kuharico. Ko je bila železniška proga Ormož-Ljutomer-Murska Sobota dograjena, niso imeli ne on ne zakonca Matešev razloga in sredstev ostati na tem slovenskem obrobju. Morda so skupaj z drugimi ruskimi begunci odšli v Francijo, kjer so podobno kot v Ljutomeru sodelovali pri gradnji železniškega omrežja.⁶¹

Po odhodu v Lepoglavo se v kazenskem spisu Okrožnega sodišča Maribor izgubi sled tudi za obsojencem Vasilijem Černjenkom. Po kakšnem ključu so bili izbrani zaporniki, ki jih je kralj Aleksander vsako leto pred praznikom zedinjenja pomilostil oz. jim omilil kazni? Kralj se je izobraževal v Rusiji in je bil na predboljševiški ruski svet intimno navezan – za Vasilija bi to utegnila biti olajševalna okoliščina. Zakaj je bil poslan na prestajanje kazni v Lepoglavo? Kaj se je z njim zgodilo med drugo svetovno vojno, ko je bil lepoglavski zapor preoblikovan v koncentracijsko taborišče? Se je pridružil ustašem v boju proti komunistom, kakor se je nekoč pridružil generalu Vranglu proti boljševikom? Morda pa je v zaporu umrl že pred začetkom druge svetovne vojne. Dokumentacija, ki bi mogla pojasniti vsaj nekatera od zastavljenih vprašanj, ne obstaja, saj ni preživela uničenja v času druge vojne.

⁶⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, nedatirano pismo Vasilija Černjenka soprogi Olgi Stepanovni.

⁶¹ MS, 14. 11. 1924, 2.

Pred nami je čudovita nepopolna podoba, kajti kot zmeraj je tudi v tem primeru od preteklosti prevzetno pričakovati več, kot smo ji po naključju in stranskih poteh že uspeli iztrgati.

Bibliografija

DOLAR, J. (1995): *Spomini; v preddverju literature*, Maribor, Založba Obzorja.

FREUD, S. (2001): *Nelagodje v kulturi*, Ljubljana, Gyrus.

Ljubljanski zvon (LZ) (1918), Ljubljana, Nakladni zavod "Jug".

Jutro (J) (1923–1924), Ljubljana, Narodna tiskarna.

MIKUŽ, M. (1965): *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Murska Straža (MS) (1923–1924), Gornja Radgona, Tiskarna Panonija.

Narodni dnevnik (ND) (1910), Celje, Zvezna tiskarna v Celju.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 89523, AŠ 103, kazenski spis Vasilij Černjenko.

RUSTJA, A. (2002): "Železniška proga skozi Ljutomer", *Zgodovinski listi*, 28.

Soča (S) (1907), Gorica, Goriška tiskarna.

Slovenec (Sl) (1923–1924), Ljubljana, Konzorcij Slovenca.

Slovenski gospodar (SG) (1923–1924), Maribor, Tiskarna sv. Cirila.

Tabor (T) (1923–1924), Maribor, Tiskovna zadruga.

ALJA BRGLEZ¹

Aleksander Vasiljevič Maklecov in začetki kriminologije na Slovenskem

Izveček: Ruskega znanstvenika Aleksandra Vasiljeviča Maklecova upravičeno imenujemo za očeta slovenske kriminologije, saj je od leta 1926 pa vse do svoje smrti razvijal različne teorije kazenskega prava na ljubljanski pravni fakulteti. Z več kot 150 znanstvenimi deli, objavljenimi v različnih jezikih, in tudi s svojim siceršnjim delovanjem je na tedaj komaj ustanovljeni ljubljanski univerzi dvignil splošno znanstveno raven predavanj in bistveno prispeval k njenemu uveljavljanju. Aktivno je deloval tudi kot ugledni član kulturnega društva Ruska matica, pomagal svoji novi domovini kot uradni prevajalec v ruščino za pravosodno ministrstvo in se ljubiteljsko ukvarjal s poezijo in njenim prevajanjem.

Namen tega besedila je osvetliti nemajhen pedagoški in znanstveni pomen vrhunsko izobraženega profesorja Maklecova, kakor tudi prikazati njegovo politično, literarno, prevajalsko in uredniško udejstvovanje.

Ključne besede: Maklecov, Aleksander Vasiljevič; ruski emigranti, visoko šolstvo, kriminologija, Ljubljana

UDK: 378:929Vasiljevič M. A.

Aleksandr Vasilievich Makletsov and the Beginnings of Criminology in Slovenia

Abstract: Russian scholar Aleksandr Vasilievich Makletsov is arguably the father of Slovenian criminology, having developed nu-

¹ Dr. Alja Brglez je doktorica zgodovinske antropologije in višja znanstvena sodelavka pri AMEU – ISH. E-naslov: alja.brglez@guest.arnes.si.

merous criminal law theories at the Faculty of Law in Ljubljana from 1926 until his death. With more than 150 scholarly works published in different languages, and with his work at the then barely established University of Ljubljana, he raised the general academic level of the lectures and significantly contributed to the University's promotion. A respected member of the Ruska Matica cultural society, he actively participated in establishing and promoting its activities, helped his new homeland by acting as the official translator into Russian for the Ministry of Justice, and was an amateur poet and translator of poetry.

The purpose of this text is to highlight the pedagogical and scholarly importance of the erudite Professor Makletsov, as well as to show his commitment in the fields of politics, literature, translation and editing.

Key words: Makletsov, Aleksandr Vasilievich; Russian emigrants; higher education; criminology; Ljubljana

Za ruske predavatelje, ki so ob oktobrski revoluciji zapustili domovino in se znašli v Ljubljani ravno, ko je ta v letu 1919 postavljala na noge svojo lastno univerzo, lahko površno rečemo, da so si bili v osnovnih življenjskih črtah sorodni, njihove usode pa podobne. Da jih ni bilo malo, smo pokazali v knjigi Rusija na Slovenskem – Rossija v Slovenii,² da so ljubljanski univerzi v odločilnem trenutku prišli kot naročeni, pa govori podatek, da jih je bilo v njeni prvi kadrovske zasedbi – takoj po ustanovitvi v letu 1919 – kar za tretjino celotnega profesorskega zbora (torej 10 od 30, v letih, ki so sledila, pa celo 14:

² Brglez, A., Seljak, M., 2008.

šestero na tehniški fakulteti, inž. Frost, inž. Nikitin, inž. Grudinski, inž. Kopylov, inž. Majdel, dr. Isajevič, štirje na pravni fakulteti, dr. Bilimovič, dr. Spektorski, Jasinski, Maklecov, trije na filozofski fakulteti, dr. Preobraženski, dr. Bubnov in dr. Lunjak, ter dr. Kansky na medicinski fakulteti).

Številni med njimi so v Ljubljano prišli z izjemnimi referencami in z izkušnjo delovanja v mogočnih univerzitetnih okoljih; neredkemu med njimi pripisujemo, da je Ljubljani povsem pionirsko odkril novo znanstveno področje. Aleksander Vasiljevič Maklecov, ki je postal predavatelj na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, je vzorčni primer najboljšega, kar so v naše akademsko okolje prinesli ruski imigranti, obenem pa toliko drugačen in tako vznemirljiv, da se v tem prispevku ponovno vračamo k njemu.

Medtem ko so bili ob prvem srečanju z njim uporabljeni predvsem viri, ki so se ohranili v arhivu ljubljanske univerze, je bila raziskava tokrat temeljitejša, razen tega tokrat v ospredju ni zgolj njegova biografska usoda, marveč tudi sledi, ki jih je pustil v razvoju slovenske kriminologije.

Študij in priprava na akademsko življenje

Aleksander Vasiljevič Maklecov se je rodil 3. novembra 1884 v harkovski guberniji, v kraju Gorodnoje na severovzhodu današnje Ukrajine. Oče Vasilij je bil ravnatelj realne gimnazije v Harkovu,³ danes drugem največjem ukrajinskem mestu, mati Vera, rojena Prohorov, pa je doma gospodinjala. Mati je umrla leta 1904, ko je imel Maklecov 20 let, oče pa 15 let pozneje, leta 1919. Med letoma 1894 in 1902 je Aleksander obiskoval humanistično gimnazijo v Penzi, po maturi pa se je najprej vpisal na filozofsko fakulteto na romanstiko in se nato prepisal na pravno fakulteto v Harkovu. Pravni štu-

³ ZAMU IV – 34/549.

SLIKA 1: A. V. MAKLECOV (VIR: KUŠEJ, GORAZD (1950): "ALEKSANDER VASILJEVIČ MAKLECOV". ZBORNIK ZNANSTVENIH RAZPRAV, ZV. 23. LJUBLJANA: PRAVNA FAKULTETA. III-XXIII)

dij je leta 1908 zaključil z odliko in dobil zlato medaljo za nalogo z naslovom, ki že napoveduje njegovo poznejše življenjsko zanimanje: "Vrste krivde v kazenskem pravu".⁴

Med letoma 1909 in 1912 je bil predavatelj in štipendist ministrstva prosvete v Harkovu,⁵ v letih 1911 in 1912 je odlično opravil izpite na magistrskem študiju kazenskega prava in kazenskega postopka in prejel *veniam legendi* na ruskih univerzah⁶ ter začel takoj delati na pravni fakulteti harkovske univerze kot docent pri teh dveh predmetih. Do leta 1919 je predaval na harkovski univerzi,

⁴ Slovenski biografski leksikon tu navaja naklep in malomarnost kot obliki krivde. Kritično-dogmatična študija. SBL, II, 27.

⁵ SBL, II, 27.

⁶ Prav tam.

vmes pa leta 1914 odšel na študijsko potovanje v tujino, najprej v Berlin. Na tamkajšnji univerzi in inštitutu za kriminalistiko je delal pod mentorstvom profesorjev Franza Ritterja von Liszta,⁷ Jamesa Paula Goldschmidta, Wilhelma Kahla in Josefa Kohlerja.

Zaradi znanstvenega izpopolnjevanja je bil Maklecov nato še v Pragi, Bruslju in Parizu, ob izbruhu prve svetovne vojne pa je moral zapustiti Berlin in Nemčijo, vrnil se je v Rusijo in tam kot docent še naprej predaval.

Na začetku znanstvene kariere (še v Harkovu) se je začel ukvarjati predvsem z nekaterimi aktualnimi vprašanji iz materialnega in formalnega kazenskega prava, npr. s problematiko penitenciarne prava. Kot smo že rekli, je bil pristaš sociološke šole v kazenskem pravu in kriminologiji in Hinko Lučkovnik, ki se je pri nas najresneje posvetil pregledu njegovega znanstvenega dela, piše, da se je Maklecov dosledno "zavzemal za induktivni sociografski študij kriminalitete s stališča domoznanstva, ker po njegovem mnenju utegne šele takšen študij ustvariti zanesljivejšo podlago za učinkovito kriminalno politiko".⁸ Prav posebno pozornost pa je posvetil problematiki preventivnega varstva mladine.

Od januarja 1915 do konca leta 1919 je razen na pravni fakulteti v Harkovu predaval še na Novoaleksandrijskem kmetijskem inšti-

⁷ Von Liszt, rojen 1851 na Dunaju, umrl 1919 v Berlinu, je nemški pravnik, kriminolog in reformator mednarodnega prava, predavatelj kazenskega in mednarodnega prava na univerzi v Berlinu in politično angažiran mož, član napredne ljudske stranke v pruskem zboru *Reichstaga*. Njegov učbenik *Lehrbuch des deutschen Strafrechts*, ki je izšel leta 1881, je do leta 1932 doživel 26 ponatisov in je prelomen v poskusu, da za zločin išče pojasnila v razlogih za obnašanje zločinca, kazni pa vidi ne kot plačilo za storjeno dejanje, marveč v funkciji prevencije – velja za očeta specialne prevencije v teoriji kazenskega prava (t. i. marburška šola), nedvomno pa je bistveno zaznamoval Maklecova in njegov pogled na kazensko pravo (op. p.).

⁸ Lučkovnik, 1958, 294.

tutu (*Institut selskogo hozjajstva i leskovodstva*); od leta 1915 kot izredni, od leta 1918 pa kot redni profesor. Bil je član ruskega odseka mednarodne kriminalistične zveze (od 1910), član sveta pravniškega društva na harkovski univerzi in častni sodnik na mestnem sodišču v Harkovu. Leta 1917 je urejal demokratska časopisa *Narodnaja Svoboda* in *Novaja Rossija*.⁹

Znova v tujino, tokrat drugače

Marca 1920 je, z vsemi temi izkušnjami in v svojem 36. letu, zapustil Rusijo; emigriral je v Kraljevino SHS, kjer je v letih 1920 in 1921 dobil zaposlitev kot upravnik šolskega odseka predstavnštva Vse-ruske zveze mest v Beogradu.

V Beogradu je živel od marca leta 1920 do novembra leta 1921.¹⁰ V prvem letu po prihodu v Kraljevino SHS se je naučil srbsčine in v tem jeziku takoj objavil nekaj člankov. Novembra 1921 je odšel v Prago, kjer je bil imenovan za profesorja kazenskega prava Ruske pravne fakultete, ki je bila leta 1922 tam ustanovljena pod okriljem Karlove univerze. Nemudoma se je naučil češčine, se vključil v delovanje češkega pravniškega društva in kongresa češkoslovaških pravnikov ter objavil nekaj člankov v češčini. Poleg profesure je Maklecov opravljal še delo člana in tajnika izpraševalne komisije za juridične izpite, kolikor je mogel, pa je ohranjal stik z zahodom in je med letoma 1921 in 1925 večkrat sodeloval s pariškimi in berlinskimi knjižnicami. V Pragi je Aleksander Maklecov intenzivno nadaljeval znanstveno delo na področju kazenskega prava in kriminologije, zlasti veliko pozornosti je namenil proučevanju novega kazenskega prava v Sovjetski zvezi in novega kazenskega zakonika RSFSR iz leta 1922.¹¹

⁹ SBL, II, 27.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Lučovnik, 1958, 294.

Takšen je bil njegov znanstveni življenjepis, ko je v letu 1925, torej pet let po odhodu iz domovine, prejel povabilo ljubljanske pravne fakultete, ki mu je ponudila mesto pogodbenega izrednega profesorja kazenskega prava in kazensko-pravdnega postopka. Na fakulteti so iskali nekoga, ki bi profesorja Metoda Dolenca nekoliko razbremenil predavanj iz kazenskega prava, da bi se lahko dodatno posvetil raziskovanju vprašanj slovenske pravne zgodovine, in profesorja Mihail Čubinski, redni profesor za kazensko pravo v Subotici, in dr. Avgust Miřicka iz Prage, sta predlagala, naj se obrnejo na Aleksandra Maklecova.¹² Delati naj bi bil začel maja 1926, pogodba je bila podpisana že januarja, vendar so zapleti s pridobivanjem jugoslovanskega vizuma pričetek akademskega nastopa v Ljubljani odložili za dva meseca. Ko so bili uvodni zapleti rešeni, se je Maklecov še v Pragi začel učiti slovenščine, tako da je na svojem nastopnem predavanju na ljubljanski pravni fakulteti brezhibno govoril slovensko.¹³

V Ljubljani

Predavati je začel v šolskem letu 1926/1927, njegov predmet se je imenoval "kazensko pravo s posebnim ozirom na kazensko politiko", imel pa je pet ur predavanj na teden. Poleg tega je imel v istem šolskem letu še dodatna predavanja pri manj pomembnem predmetu "zaščita dece kot problem kriminalne in socialne politike", ki ga je v naslednjem šolskem letu nadomestil s predmetom "IX. in X. poglavje srbskega kazenskega zakonika". Predaval je redni kurz, prav tako pa je imel predavanja tudi za podiplomske študente.¹⁴

Z imenovanjem Aleksandra Maklecova za profesorja kazenskega prava in kriminalne politike na ljubljanski pravni fakulteti se je za

¹² Kušej, 1950, VI.

¹³ Prav tam, X.

¹⁴ Intervju prof. dr. Katja Vodopivec, 2007.

slovensko kriminološko znanost pričelo novo obdobje.¹⁵ Med akademskim delovanjem na fakulteti se je zlasti intenzivno ukvarjal z vprašanjem kazenskih sankcij, njihove pravne narave in notranje strukture, z vprašanjem varnostnih in vzgojnopoboljševalnih ukrepov ter drugimi sorodnimi tematikami. Precej se je posvetil tudi primerjalnemu kazenskemu pravu in je s tem namenom proučeval češko-slovaško, poljsko, nemško, italijansko in francosko zakonodajo.¹⁶

Redna predavanja profesorja Aleksandra Maklecova so se začela v letnem semestru 1927, predaval pa je naslednje predmete: "kazensko pravo s posebnim ozirom na kriminalno politiko", "zaščita dece kot problem kriminalne in socialne politike", "kazensko pravo – posebni del", "kazensko pravo (posebni del: zločini zoper pravne dobrine osebne svobode in spolne celovitosti)", "kazensko pravo – obči del", "mladoletniki v kazenskem pravu", "kazniva dejanja zoper imovino", "obči del kazenskega zakonika", "posebni del: kazniva dejanja zoper imovino", "kazniva dejanja zoper javno moralo", "zločinstvenost mladine kot problem sodobne kriminologije". V zimskih semestrih je predaval še: "kazniva dejanja zoper osebno prostost in varnost", "izbrana poglavja iz kriminologije", "osnovna načela kriminalne sociologije", "kazensko pravo kraljevine Jugoslavije", "uvod v kriminologijo", "obči del materialnega kazenskega prava", "zločin in zločinec v moderni doktrini kazenskega prava in kriminologije", "seminarske vaje iz kazenskega prava tako materialnega kot formalnega", "kazensko pravo Federativne ljudske republike Jugoslavije".

Leta 1928 je Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani začela postopek za imenovanje Maklecova za rednega profesorja, čemur se je odločno uprlo vodstvo tehniške fakultete, ki je poslalo na sejo uni-

¹⁵ Lučovnik, 1958, 293.

¹⁶ Prav tam, 296.

verze izjavo, da "pod nobenim pogojem ne pristane na to, da bi prišlo imenovanje g. Maklecova za kontraktualnega rednega profesorja eventualno na račun mesta, ki bo prosto po g. Nikitinu"¹⁷ (ki je bil predavatelj na tehniški fakulteti); kar naj bi bilo v skladu z dotedanjimi smernicami Univerze v Ljubljani, ki so bile postavljene na zasedanju vseučiliške komisije z dne 10. decembra 1919, da je namreč v primeru, ko ni ustreznega posameznika "z zadostno kvalifikacijo glede obsežnosti in intenzivnosti znanja ali originalnosti in uspešnosti raziskovanja ter sposobnosti za vzgojo, bolje pustiti stolico vakantno".¹⁸ Tehniška fakulteta naj bi tudi po odhodu red. prof. Nikitina, prav tako ruskega emigranta, še naprej potrebovala mesto pogodbenega rednega profesorja, zato mesta ni želela izgubiti. Zaradi teh zapletov je Maklecov dobil mesto rednega profesorja šele 29. decembra 1930, ko je bil že državlján Kraljevine Jugoslavije. Septembra 1929 je bilo namreč Maklecovu izdano dovoljenje za priznanje naturalizacije jugoslovanskega državljanstva, 17. oktobra istega leta je prisegel in s tem postal državlján Kraljevine Jugoslavije. Od leta 1929 dalje je bil tajnik in nato, tik pred drugo svetovno vojno, predsednik¹⁹ Ruske matice v Ljubljani ter član raznih ruskih znanstvenih društev v emigraciji.²⁰ Bil je tudi član društva Pravniki v Ljubljani, podpredsednik kriminalističnega društva v Ljubljani, član

¹⁷ ZAMU IV – 34/549.

¹⁸ Benedetič, 1999, 283. Možno je tudi, da je Maklecov prišel v Ljubljano kot magister in ne doktor – tako se spominja njegova nekdanja študentka prof. dr. Katja Vodopivec, utemeljiteljica kriminološke znanosti v Sloveniji, ki se je na študij prava vpisala leta 1936 in je decembra 1943 kot ena prvih doktorirala z disertacijo prav pri profesorju Maklecovu. Zanimivo je, da tega dejstva v polemiki ob proceduri nihče ni navedel, K. Vodopivec domneva, da je bil naziv magister v Rusiji morda celo višji od doktorskega. Intervju prof. dr. Katja Vodopivec, 17. april 2007.

¹⁹ ARS, AS 1931, t. e. 1053, 713.

²⁰ SBL, II, 27.

SLIKA 2: FOTOGRAFIJA DOKUMENTA Z ZASLIŠANJA KVESTURE LILIJANE MAKLECOV (VIR: ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, AS 1791, VOJAŠKO SODIŠČE 2. ARMADJE)

frankoruskega inštituta v Parizu in kriminalno-biološkega društva v Gradcu.²¹

Življenje z Lilijano – pesnik in partizan

Leta so tekla in po več kot desetletju v Ljubljani se je, star nekaj nad 50 let, Maklecov 24. januarja 1937 poročil s Slovenko Lilijano (roj. Starec, leta 1897), doma iz Lokev na Krasu v tedanji Italiji. Lilijana je bila od leta 1936 pravnomočno razvezana od prvega moža Edmunda Caharije in je že po prvi poroki prevzela pravoslavno veroizpoved. Lilijana Makleцова je bila od leta 1941 partizanska aktivistka, leta 1943 je bila tudi aretirana in izročena vojaškemu sodišču, o

²¹ Lučovnik, 1958, 294.

čemer priča nekaj ohranjenih zapisnikov o zaslišanjih in pridržanjih na kvesturi.²²

Iz navedenega, za druge ruske imigrante neznačilnega udejstvovanja, pa tudi iz opisov njegovih nekdanjih študentov, je videti, da je bil Maklecov človek levih nazorov. S soprogo nista imela otrok in sta se oba pogumno in brez strahu upirala okupatorskemu nasilju. Žena Lilijana je bila elegantna in lepa gospa, tudi razgledana, brala in poznala je dela svojega soproga, nemara je bila tudi sama univerzitetno izobražena. Našli smo Letno poročilo dvorazredne zasebne slovenske trgovske šole v Trstu za leto 1915/1916, ki navaja, da je šola med darili prejela Prirodopisno zbirko, ki jo je šolski knjižnici podarila nekdanja učenka Lilijana Starec, tedaj uradnica Jadranske banke.²³

Maklecova se tisti, ki so ga poznali, spominjajo tudi kot človeka pesniškega duha, ki je prevajal Puškina v slovenščino, tu in tam je menda izšel kakšen prevod,²⁴ znano je tudi, da je zbiral slovenske prevode Puškinovih pesmi in se ukvarjal z glasbo.²⁵ Še med delovanjem na harkovski univerzi je objavil nekaj svojih liričnih pesmi in prevode iz francoske poezije, zlasti Baudelaira in Verlaina. V ruščino je prevedel nekatera Prešernova dela, med drugim "Sonete nesreče", sonet "Momento mori", "Zdravljico", "Pevcu", "Slovo od mladosti" in "Neiztrohnjeno srce", pa tudi nekaj pesmi Simona Gregorčiča, Simona Jenka, Frana Levstika, Josipa Murna - Aleksan-

²² ZAMU IV – 34/549. Med italijansko in nato nemško okupacijo je bil po lastnih izjavah tudi Maklecov večkrat zaslišan na fašistični kvesturi in na domobranski policiji – najbrž v zvezi z delovanjem njegove žene, menda pa naj bi tudi sam leta 1943 pomagal pri organizaciji pomoči otrokom partizanov.

²³ Gl. Letno poročilo dvorazredne zasebne slovenske trgovske šole v Trstu za leto 1915/1916, str. 15.

²⁴ Intervju prof. dr. Katja Vodopivec, 2007.

²⁵ Enciklopedija Slovenije, 6, 1992, 379.

drova, Dragotina Ketteja, Antona Aškerca, Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Alojza Gradnika, Srečka Kosovela, Vojeslava Moleta, Toneta Seliškarja, Pavla Golie, Vide Taufer, Mileta Klopčiča, Mateja Bora, Iga Grudna in Karla Destovnika - Kajuha.²⁶ Bil je zelo uglajen, miren in izredno razgledan človek.²⁷ Maklecov je kot priča podprl vlogo igralk Marije Nablocke, ko je zaprosila za jugoslovansko državljanstvo.²⁸

Po naravi je bil skromen, ni hotel prevzeti nobenih častnih funkcij in tako kljub željam fakultetnega sveta, da bi ga imenovali za dekana pravne fakultete, te institucije ni nikoli vodil.²⁹ Leta 1927 pa je bil Maklecov na prvih volitvah kulturnega društva Ruska matica, ki je imelo pomembno vlogo pri ohranjanju in razvijanju nacionalne identitete, izvoljen za tajnika.³⁰

Ruska Matica je v Kraljevini SHS nastala leta 1924 po vzoru podobnih slovanskih matic. Po svojem statutu je imelo društvo naslednje cilje: podpora in razvoj nacionalne zavesti pri ruski emigraciji; pomoč pri izobraževanju ljudi; povezovanje ruskih emigrantov na osnovi nacionalnega in kulturnega delovanja. Ustanovni člani so bili Aleksander Bilimovič kot prvi predsednik, Evgen Spektorski kot njen sekretar in univerzitetni profesor Aleksej Kopylov kot prvi blagajnik. Spektorski in Maklecov sta se tudi zasebno družila in si redno dopisovala.³¹ Ruska Matica je imela tudi revizijsko komisijo, knjižnico, bila je v tesnih stikih z drugimi ruskimi emigrantskimi

²⁶ Kušej, 1950, XXII.

²⁷ Razgovor z Dimitrijem Ivanovom 1. junija 2007 in Arsenom Brčićem 8. junija 2007.

²⁸ Mahnič, 1959, 84.

²⁹ Kušej, 1950, XXI.

³⁰ O zborovanju, sejah, volitvah, nalogah Ruske matice ipd. gl. tudi časopisne izdaje Jutra, Slovenca in Slovenskega naroda.

³¹ ARS, AS 1901, Evgen Spektorsky.

organizacijami v Ljubljani in lahko je ustanavljala tudi podružnice v krajih, kjer so živeli ruski emigranti. Vsaka tri leta so potekale volitve članov odbora.³² Poleg nalog tajnika je bil Maklecov leta 1931 izvoljen na mesto blagajnika, te naloge pa je opravljal do zamrtja Ruske Matice 1935.

Tudi po koncu vojne je ostal v Ljubljani. Z odlokom ministra prosvete Narodne vlade Slovenije je bil dne 24. julija 1945 postavljen na dotedanje službeno mesto, izvoljen pa je bil tudi za člana univerzitetnega senata kot zastopnik pravne fakultete. Od septembra 1945 je delal kot prevajalec uradne dokumentacije v zvezi z vprašanjem Trsta, Slovenskega primorja in Koroške iz ruščine v slovenščino. Na predlog pravosodnega ministrstva je izdelal mnenja o osnutku kazenskega zakonika in o organizaciji mladinske zaščite. Bil je član terenske sekcije OF na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in znanstvene podkomisije sindikalne podružnice prosvetnih delavcev na univerzi. Umrl je 7. septembra 1948 v Ljubljani.³³ Pokopan je na ljubljanskih Žalah, na njegovem pogrebu je govoril Ljubo Bavcon, ki po spominu o tem pravi: "V letih 1948 in 1949 sem bil študent na pravni fakulteti v Ljubljani. Nekako takrat je umrl prof. Maklecov, in čeprav nisem imel priložnosti, da bi ga poslušal, sem po sklepu vodstva tedanje študentske organizacije govoril na njegovem pogrebu v imenu študentov fakultete. Govor sem seveda napisal, a tega zapisa pozneje nisem več videl in tudi povsem sem pozabil, kaj sem govoril. O tem vam pišem samo zato, ker pove, da je bil profesor zelo priljubljen in ugleden med študenti."³⁴

³² Brglez, Seljak, 2008, 65–79. O zborovanju, sejah, volitvah, nalogah Ruske matice ipd. gl. tudi časopisne izdaje *Jutra*, *Slovenca* in *Slovenskega naroda*.

³³ Enciklopedija Slovenije, 6, 1992, 379.

³⁴ Razgovor upok. prof. dr. Ljubo Bavcon, 2014.

Zapuščina na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani

Ljubo Bavcon je leta 1955 postal asistent na tedaj pravkar ustanovljenem Inštitutu za kriminologijo in se takrat ponovno srečal z Maklecovom, ko "mi je tedanji knjižničar fakultete svetoval, naj preberem zvezek separatov prof. Maklecova. Ugotavljam, da mi je to branje razodelo vse do tedaj nakopičeno znanje s področja kriminologije in kriminalitetne politike. V odgovor na vaše vprašanje naj torej povem, da so bila njegova dela v tistem času (ne o kriminalistiki, temveč o kriminologiji) imenitna, seveda pa ne odmevna, saj je bil zlasti tedaj interes za ta predmet zelo ozek. Danes bi lahko njegova dela še uporabljali podiplomci ali doktorandi, če bi želeli zasledovati razvoj kriminoloških idej do Maklecova in njihovo usodo dalje."³⁵

Morda se bo to še zgodilo, Katja Šugman Stubbs, ki danes predava kazensko pravo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, namreč ugotavlja, da je "za prof. Maklecova seveda slišala, njegovih del pa ne uporabljam niti jih ne citiram. Tudi med študentskimi deli (diplomami oz. seminarji ipd.) še nikoli nisem naletela na to, da bi ga kdo citiral ali se nanj skliceval. Res je, da tako kriminalistika kot kriminologija strašno hitro napredujeta; predvsem zaradi razvoja tehnike in znanstvenih spoznanj. Zelo redko vidim, da bi se sploh kdo skliceval na vire, ki so starejši od recimo 20 ali 30 let (razen če gre za kakšne slovite teorije kot recimo Durkheima ipd.)",³⁶ Matjaž Ambrož pa vendarle pravi "sam ga občasno citiram, zlasti kadar je treba osvetliti zgodovinski razvoj takega kazenskopravnega instituta. Med obvezno študijsko literaturo ga ni več, je pa med kolegi na katedri in Inštitutu za kriminologijo njegovo delo znano in cenjeno."³⁷

³⁵ Prav tam.

³⁶ Razgovor red. prof. dr. Katja Šugman Stubbs, 2014.

³⁷ Razgovor izr. prof. dr. Matjaž Ambrož, 2014.

SLIKA 3: DOPISOVANJE MED E. V. SPEKTORSKIM IN A. V. MAKLECOVOM
(VIR: ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, AS 1901, EVGEN SPEKTORSKY)

Alenka Šelih, na katero so vsi intervjuvani pravniki najprej pomislili kot na morebiten vir, saj bi kot vodilna slovenska kriminologinja lahko imela največ informacij o Maklecovu, pa je opozorila na delo *Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*,³⁸ v katerem je v svojem članku omenila Maklecova, zlasti njegovo delo *Žena in zločin* iz leta 1944, in na zbornik 15 razprav nekdanjih profesorjev pravne fakultete, v katerem je objavljena razprava Maklecova iz leta 1943 *Personalistična smer v sodobnem kazenskem pravu*, ob njej pa zapis Šelihove o njegovi biografiji in opusu.³⁹

³⁸ Šelih, 2013, 217.

³⁹ Šelih, 2008, 629.

Od leta 1908 do leta 1947 je objavil okrog 150 znanstvenih del s področja kazenskega prava in kriminologije v kar 10 jezikih: ruščini, slovenščini, srbohrvaščini, češčini, bolgarščini, francoščini, angleščini, nemščini, italijanščini in španščini.⁴⁰ Njegovi referati so bili objavljeni v poročilih mednarodnih kongresov za kazensko pravo v Parizu, Rimu in Berlinu, v poročilih mednarodnega sociološkega kongresa v Bukarešti in kongresa ruskih znanstvenikov v Beogradu.⁴¹ Prvo razpravo v slovenščini je objavil leta 1927 v slovenski pravni reviji Slovenski pravnik, kjer je objavljajl svoje razprave in članke ter vseskozi deloval kot stalni sodelavec. Omeniti moramo tudi sodelovanja Maklecova pri Zborniku znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani, v katerem je prišla do izraza predvsem njegova velika razgledanost in bogato znanje o kriminologiji. V tem zborniku je leta 1928 objavil razpravo *Zmanjšana uračunljivost v načrtu za edinstveni kazenski zakonik kraljevine SHS*. Razprava je Maklecova privedla do utemeljenega sklepa, da je pojem zmanjšane prištevnosti logično upravičen in da njegovo uvajanje v kazenski zakonik ustreza nujni zahtevi individualizacije, hkrati pa opozarja na težave uvedbe tega kriterija v zakonodajo. Po tej razpravi, ki je vzbudila ogromno pozornosti in zanimanja, je profesor Maklecov objavil še mnoga druga, npr. *O pojmu in nalogah kriminalne politike* (1934), *Kriminalna etiologija* (1939), *Žena in zločin* (1946), *Kriminalna geografija kot kriminološki problem* (1948) idr.

Hinko Lučovnik, ki je Maklecova postavil na mesto očeta kriminologije na Slovenskem, meni, da je njegova najpomembnejša zapuščina njegovo zanimanje za kazenske sankcije, pri tem vprašanje pravne narave in notranje strukture kazni, varnostnih in vzgojnih popboljševalnih ukrepov ter tudi vprašanje medsebojnega razmerja teh sankcij itd. Problematiko v zvezi s kaznimi in varnostnimi ukrepi je

⁴⁰ ZAMU IV – 34/549.

⁴¹ Lučovnik, 1958, 294.

obravnaval v razpravah *Trializam sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu* (1934), *Izvršivanje kazni i mera bezbednosti* (1935), *Uloga sudije kod izvršivanja kazni i mera bezbednosti* (1937). Med drugim je leta 1933 izšla njegova razprava o varnostnih ukrepih v jugoslovenskem kazenskem pravu, v letih 1938 in 1939 pa je v francoskem, angleškem, nemškem, italijanskem in španskem jeziku pisal o izkušnjah z varnostnimi ukrepi v Jugoslaviji. Maklecov si je zelo prizadeval, da bi sproti obveščal tuji znanstveni svet o razvoju in poteku jugoslovenske kazenskopravne znanosti, zato je treba omeniti tudi njegovo sodelovanje v nekaterih vodilnih tujih znanstvenih revijah: *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, *Zeitschrift für Ostrecht* oz. *Zeitschrift für osteuropäisches Recht*.⁴² Na pravni fakulteti v Ljubljani je slovel po razumljivem razlaganju najkritičnejših pojmov in splošnega dela kazenskega prava, skupaj s profesorjem Dolencem sta leta 1934 izdala učbenik *Sistem celokupnega kazenskega prava Kraljevine Jugoslavije*. Kasneje so ga povabili, naj kot strokovnjak na področju kazenskega prava in mladinskega varstva poda strokovno mnenje k raznim zakonskim osnutkom s tega področja, tako da je leta 1948 pravna fakulteta organizirala predavanje, na podlagi katerega so leta 1948 izdali monografsko publikacijo, ki pravzaprav pomeni pionirsko delo na področju našega novega kazenskega prava. Monografija je do danes izredno pomembna, pa vendar je bila napisana glede na problematiko v Sovjetski zvezi, tako da ji danes ni mogoče slediti.⁴³

Razmerje med kazenskim pravom in kriminologijo je problem, ki se mu je Maklecov obsežno posvetil v posebni študiji *Kazensko-pravna veda in kriminologija* (1937). V njej je zapisal, da je treba kriminalne vede razdeliti v tri glavne skupine, in sicer: v skupino pravnih, normativnih kriminalnih ved (obča teorija kazenskega

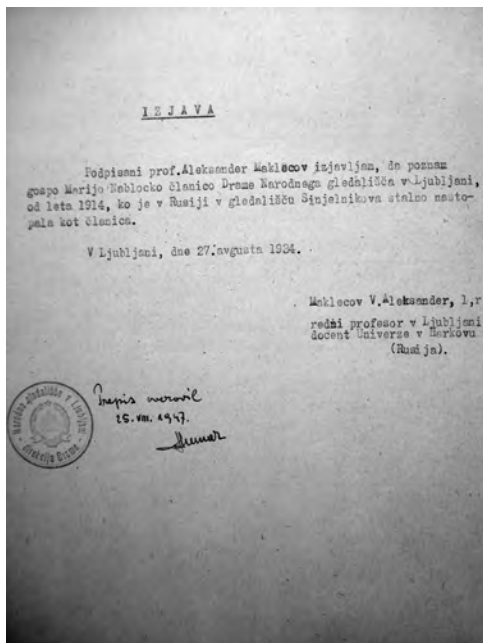
⁴² Prav tam, 297.

⁴³ Prav tam, 297.

prava, dogmatika pozitivnega kazenskega prava, primerjalno kazensko pravo, kriminalna politika), v skupino eksplikativnih teoretičnih kriminalnih ved (kriminalna biologija, kriminalna psihologija, kriminalna sociologija) in v skupino uporabnih pomožnih ved kazenskega prava (sodna medicina s forenzično psihiatrijo, tehnična veda o jetništvu in kriminalna pedagogika, kriminalistika kot kriminalna tehnika). Ta klasifikacija je glede na izhodišča, iz katerih je prof. Maklecov izhajal, povsem logična, vendar pa najnovejša kazenskopravna znanost poudarja, da je treba za proučevanje kriminalitete uporabiti marksistično-dialektično metodo, ki daje podlago za vsestransko proučevanje te obširne teme.

Zanimivo je prepričanje, in v tem je Maklecov docela sledil svojim berlinskim profesorjem, da mora kazensko pravo poleg komponente dejanja upoštevati tudi komponento osebnosti storilca, da sta torej storilec in kaznivo dejanje nekakšna funkcionalna enota in mora zato sodišče upoštevati tudi storilčeve psihofizične osebnosti in značaj – o tem piše v delu *Statika in dinamika u tipologiji zločinca* (1939).

Poseben pomen je Maklecov posvečal tudi študiju kriminalne politike in njenega razmerja do kriminologije ter vprašanju, kako kriminalna politika vpliva na kazensko zakonodajo. Kot je zapisal v znanstvenem članku, je objektivno gledano kriminalna politika umetnost realno možnega in dosegljivega. Kar pomeni, da pri tem ne gre za možne in dosegljive stvari s kriminalnopolitičnega gledišča, ampak za objektivno podane okvire in meje, na katere vplivajo družbenoekonomske zakonitosti in možnosti za njihovo obvladovanje. Maklecov je svoje delo kasneje obširneje dopolnil in izdal *Uvod v kriminologijo s posebnim ozirom na kriminalno politiko* (1947). V tem delu je kriminalno etiologijo postavil za izhodišče kriminalnopolitičnih raziskav, zato so se mu pojavila vprašanja o vzrokih hudodelstev, ki se jim je posvetil v delu *Kriminalna etiologija*

SLIKA 4: IZJAVA A. V. MAKLECOVA ZA PRIDOBITEV DRŽAVLJANSTVA IGRALKE
M. N. NABLOCKE (VIR: ARHIV SLOVENSKEGA GLEDALIŠKEGA INŠTITUTA,
PERSONALNA MAPA M. N. NABLOCKA)

(1939). Tukaj razpravlja o nastanku in razvoju kriminalne etiologije in klasifikaciji faktorjev 'hudodelstvenosti'. Proučevanje problemov kriminalne politike in kriminalne etiologije ga je privedlo do vprašanja kriminološke klasifikacije oziroma do tipologije hudodelcev oziroma zločincev (v *Tipologiji zločincev*, 1938). Tipološka shema, v kateri hudodelce razdeli na eksogenike in endogenike, akutne in kronične ter poboljšljive, težko poboljšljive ali nepoboljšljive, je zelo podobna klasifikaciji njegovega mladostnega mentorja von Liszta, Lučovnik pa k temu dodaja, da je njegova klasifikacija predmet tudi današnjih znanstvenih raziskav, iz katere mora črpati naša kriminološka znanost.⁴⁴

⁴⁴ Prav tam, 302.

V delu *Žena in zločin* (1944) se je ukvarjal s profilom ženske kot hudodelke. Pri raziskavah je odkril, da imajo ženske manjšo udeležbo v kaznivih dejanjih kot moški predvsem zaradi različnih družbenih nalog, življenjskih usod in biopsihičnih posebnosti, a trdi, da morajo za oba spola veljati enaka splošna načela o prištevnosti, krivdi in kazenski odgovornosti.

Omenili smo že, da se je zlasti posvečal mladinski kriminaliteti in njenim vzrokom. Na to temo je napisal številne članke in študije, v katerih je razpravljal o zvezi med zanemarjenostjo in kriminalnostjo mladoletnikov, o kaznivih dejanjih, ki so značilna za mladino, o mladinskih tolpah, o mladoletnikih in vprašanju povratništva. Pri mladoletnih hudodelcih je mnenja, ki ga vseskozi poudarja, da je treba pri kaznivem dejanju vedno upoštevati tudi biopsihološke značilnosti storilca, predvsem v fazi spolnega dozorevanja. Izjave Maklecova v zvezi z mladoletniškimi prestopnimi dejanji so prepričljive in podprte z dokumentarnim gradivom iz spisov mladinskega sodišča v Ljubljani, zanimive pa tudi zato, ker se na več mestih sklicuje na Frana Milčinskega, ki ga imenuje za pionirja slovenske mladinske kriminologije.⁴⁵

Ob koncu življenjske poti se mu je le deloma posrečilo spisati življenjsko delo z naslovom *Uvod v kriminologijo s posebnim ozirom na kriminalno politiko*. V njem ponavlja in mestoma dopolnjuje svoja stališča in znanstvene dosežke, do katerih je prišel v že navedenih delih, ki pa jih izpopolnjuje z novimi izsledki. V zadnjem letu njegovega življenja je izšlo še delo *Kriminalna geografija kot kriminološki problem*, kjer se je lotil proučevanja 'hudodelstvenosti' s kriminalnogeografskega področja. Ugotovil je, da se oblike in načini storitve kaznivega dejanja na podeželju in v mestih razlikujejo, ter dognal, da v Jugoslaviji razlika med udeležbo vasi in mesta v kri-

⁴⁵ Skaberne, 1958, 176.

minaliteti ni bila tako znatna kot v nekaterih drugih državah. Tudi ta študija je pozneje rabila za podlago pri raziskovanju na področju teoretskega in praktičnega raziskovanja kriminalnogeografske problematike.

Maklecova štejemo za idejnega očeta slovenske kriminologije, saj je po številu objavljenih del, pa tudi z bogatim znanjem, ki ga je zapustil, neznansko vplival na naslednje generacije kriminologov. Kot akademski učitelj je vzbudil zanimanje pri študentih, prav tako so ga visoko čislali njegovi kolegi. Profesor Maklecov je zagovarjal in verjel v boljši, pravičnejši družbeni red. V njem je videl tudi izpopolnitev tistih idealov, za katere se je zavzemal v svojih delih, še posebno na področju socialne in kriminalne politike.

Naš človek

Maklecov se od drugih ruskih imigrantov razlikuje predvsem po svoji navezanosti na novo domovino, naklonjenosti njenemu jeziku ter zanimanju in občudovanju njene literature in poezije. Videti je, da ji je bil vdan tudi v najbolj prelomnih trenutkih, o čemer je Gorazd Kušej v spominskem zapisu ob njegovi smrti leta 1948 menil: "Rekel sem že, da se je profesor Maklecov tako vživel v našo slovensko sredino, da smo ga imeli za svojega. A ne samo, da smo ga mi smatrali za svojega, tudi on se je ob strani svoje soproge Lilijane, zavedne Slovenke s Primorja iz znane rodbine Starčevih, ki mu je ustvarila topel dom, tako zakoreninil v slovenski zemlji, da se je sam čutil naš. To je postalo posebno jasno ob najtrši zgodovinski preizkušnji našega naroda, v času sovražne okupacije in junaške domovinske vojne našega ljudstva. Ko so se začeli duhovi razhajati, ni bil v dvomu, kje mu je mesto. V njem se je vsem psihološkim oviram preteklosti navkljub izvršil isti duhovni preobrat, kakor ga je doživel vsak dobronameren patriotičen Slovenec. Zavestno je stal na strani naših ljudskih množic proti zverinskemu okupatorju in domačim

SLIKA 5: GROB A. V. MAKLECOVA IN LILIJANE MAKLECOVE NA LJUBLJANSKIH ŽALAH (VIR: ARHIV ICK, FOTOGRAFIJO POSNELA TJAŠA RANT, RAZISKOVALNA SODELAVKA ICK)

izdajalcem, na strani družbenega napredka, na strani borbe za lepši in pravičnejši družbeni red. V njem je rasla vera, da tedaj, ko bo ta red ustvarjen, ne bo več socialno in moralno ogroženih, za katere se je vedno zavzemal.”⁴⁶

Pronicljivi Maklecov pa vendarle ni prezrl slabosti novega sistema, o tem lahko beremo v kratkem preglednem članku ob 125-letnici njegovega rojstva naslednji zapis ruskega avtorja Maguze: “Maklecov je med prvimi pokazal na nekatere šibke točke sovjetskega kazenskega prava in zapisal, da ‘vladajoča komunistična partija ščiti sebe tako, da ustrahuje svoje nasprotnike’, kar je po

⁴⁶ Kušej, 1948, 20.

njegovem mnenju glavni problem sovjetskega kazenskega prava.”⁴⁷ Zapisali smo že, da je Maklecov predaval v slovenščini. Po pripovedovanju njegovih študentov so bila njegova predavanja živahna in zelo dobro obiskana;⁴⁸ poprej je bilo pravo pusto, z Maklecovom pa je študij prava v Ljubljani dobil drugačen obraz in menda sta na njegovih predavanjih v eni klopi sedela po dva študenta. Bil je prvi, ki je pri nas predaval kriminologijo, je avtor prvih skript s tega področja v slovenščini, predvsem pa je uvedel povsem nov in drug pristop k pravu, ki ga je razumel in podajal kot multidisciplinarno vedo. Prav prelomna novost je bila, da ga je v pravu zanimal človek in ne pravni predpisi, za kar je med svojimi študenti našel veliko razumevanja in so mu številni sledili.⁴⁹ Skupaj s profesorjem Dolencem sta leta 1934 izdala učbenik “Sistem celokupnega kazenskega prava Kraljevine Jugoslavije”, ki je nato leta 1935 izšel v srbohrvaškem jeziku tudi v Beogradu.⁵⁰

Bibliografija

BENEDETIČ, A. (1999): *Poti do univerze: 1848-1898-1909-1919*. Ljubljana: Studia humanitatis.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2007): *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem – Rossija v Slovenii : ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920-1945 – ruskie prepodavateli v Ljubljanskem universitete v period s 1920-1945 gg*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK.

⁴⁷ Российский криминологический взгляд 2009, No. 1. Dostopno na: <http://www.twirpx.com/file/918025/> (zadnji dostop 10. 2. 2014).

⁴⁸ Intervju prof. dr. Katja Vodopivec, 2007.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Lučovnik, 1958, 297.

Enciklopedija Slovenije (1992), Krek-Marij, št. 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 379.

Jutro (1927): Dan ruske kulture in dan ruskega invalida, 5. 6. 1927, let. 55, št. 126, str. 3.

Jutro (1930): Delovanje Ruske Matice, 27. 3. 1930, let. 9, št. 72, str. 3.

Jutro (1932): Občni zbor Ruske Matice, 19. 4. 1932, let. 9, št. 16, str. 2.

Jutro (1932): Ruska Matica, 19. 2. 1932, let. 60, št. 41, str. 7.

Jutro (1934): Buninov večer v Ruski Matici, 26. 2. 1934, let. 8, št. 9, str. 3.

Jutro (1935): Ruska Matica v letu 1934, 29. 3. 1935, let. 16, št. 74, str. 7.

Jutro (1936): Ruska Matica v letu 1935, 25. 3. 1936, let. 17, št. 71, str. 4.

Jutro (1938): Ruska Matica je zborovala, 28. 3. 1938, let. 9, št. 13, str. 4.

MAHNIČ, M. (1959): *Marija Nablocka: izpovedi*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko.

Razgovor: Arsen Brčić, 8. junij 2007, razgovor opravil Matej Seljak.

Razgovor: Dimitrij Ivanov, 1. junij 2007, razgovor opravil Matej Seljak.

Razgovor: izr. prof. dr. Matjaž Ambrož, 6. februar 2014, razgovor opravila Tjaša Rant, raziskovalna sodelavka ICK.

Razgovor: upok. prof. dr. Ljubo Bavcon, 5. februar 2014, razgovor opravila Tjaša Rant, raziskovalna sodelavka ICK.

Razgovor: prof. dr. Katja Vodopivec, 17. april 2007, intervju opravila Alja Brglez.

Razgovor: red. prof. dr. Katja Šugman Stubbs, 5. februar 2014, razgovor opravila Tjaša Rant, raziskovalna sodelavka ICK.

KUŠEJ, G. (1950): "Aleksander Vasiljevič Maklecov". *Zbornik znansstvenih razprav*, zv. 23. Ljubljana: Pravna fakulteta. III-XXIII.

LUČOVNIK, H. (1958): *Znameniti kriminalisti in kriminologi: Aleksander Maklecov 1884-1948. Kriminalistična služba 9*, Ljubljana, 293-302.

Ruska matica (1924-1934): poročilo o delovanju. Ruska matica, Ljubljana.

Slovenec (1935): Ruska Matica v letu 1934, 4. 4. 1935, let. 63, št. 78a, str. 4.

Slovenski biografski leksikon, zv. 2 (Mass-Qualle), ur., Lukman, F. K. Zadrúžna gospodarska banka, 1933–1952, 27.

Slovenski narod (1929): Ruska Matica, 23. 3. 1929, let. 62, št. 68, str. 6.

Slovenski narod (1930): Ruska Matica, 26. 3. 1930, let. 63, št. 69, str. 2.

Slovenski narod (1933): Ruska Matica v preteklem letu, 23. 3. 1933, let. 66, št. 68, str. 2.

Slovenski narod (1934): Ruska Matica v letu 1932, 13. 3. 1934, let. 67, št. 59, str. 2.

Slovenski narod (1935): Ruska Matica v letu 1934, 28. 3. 1935, let. 68, št. 71, str. 2.

SKABERNE, B. (1958): *Znameniti kriminalisti in kriminologi: Fran Milčinski. Pionir slovenske mladinske kriminologije*. Kriminalistična služba, IX, št. 3, Ljubljana, 163–176.

ŠELIH, A. (2008): "Aleksander Vasiljevič Maklecov", v: Pavčnik, M., ur., *Izročilo pravne znanosti*, Ljubljana, GV Založba, 629–632.

ŠELIH, A. (2013): "Ženske, kazensko pravo in kriminaliteta: Storilke kaznivega dejanja detomora in umora v spisih Deželnega sodišča v Ljubljani 1899–1910", v: Verginella, M., ur., *Dolga pot pravic žensk: Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Studia humanitatis, 213–226.

ZAMU IV – 34/549, Personalna mapa Aleksander Vasiljevič Maklecov.

Spletni vir

Российский криминологический взгляд 2009, No. 1. Dostopno na: <http://www.twirpx.com/file/918025/> (zadnji dostop 10. 2. 2014).

Viri fotografij

Slika 1: KUŠEJ, G. (1950): "Aleksander Vasiljevič Maklecov". *Zbornik znanstvenih razprav*, zv. 23. Ljubljana: Pravna fakulteta. III–XXIII.

Slika 2: Arhiv Republike Slovenije, AS 1791, Vojaško sodišče 2. Armade.

Slika 3: Arhiv Republike Slovenije, AS 1901, Evgen Spektorsky.

Slika 4: Arhiv Slovenskega gledališkega inštituta, Personalna mapa M. N. Nablocka.

Slika 5: Arhiv ICK, fotografijo posnela Tjaša Rant, raziskovalna sodelavka ICK.

NEVEN BORAK¹

A. B. B. A.

Aleksander Bilimovič in Aleksander Bajt: iskanje duše ekonomije/ekonomistov

Izvleček: Prispevek obravnava Aleksandra Bajta, učenca in naslednika Aleksandra Bilimoviča na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Natančneje: sooča njegove trditve iz njegove zadnje knjige z naslovom *Bermanov dosje* (1999), v kateri se predstavlja kot notranji emigrant in disident, z njegovim pisanjem v desetletju 1953–1960. To soočanje ne potrjuje trditev iz leta 1999 in ne potrjuje načelne držbe Aleksandra Bajta.

Ključne besede: Bilimovič, Aleksander; Bajt, Aleksander; ekonomija, ruski emigranti

UDK: 33:929Bilimovič A.

AB BA

Aleksandr Bilimovich and Aleksander Bajt: Searching for the Soul of Economics/Economists

Abstract: The paper is a study on Aleksander Bajt, the disciple and successor of Aleksandr Bilimovich at the Faculty of Law at the University of Ljubljana. More precisely, it compares the claims from his last book, *Berman's Dossier* (1999), where he is presented as an internal emigrant and dissident, to his writings between 1953 and 1960. This comparison neither confirms Bajt's claims from 1999 nor justifies his posture of principle.

¹ Ddr. Neven Borak je zaposlen na Banki Slovenije. Avtor izjavlja, da prispevek ne izraža pogledov ustanove, v kateri je zaposlen. E-naslov: neven.borak@bsi.si.

Key words: Bilimovich, Aleksandr; Bajt, Aleksander; economics; Russian emigrants

Uvod

Za Aleksandra Bilimoviča nisem izvedel na ekonomski fakulteti, čeprav sem pozneje odkril, da so nekatera njegova pomembna dela bila na voljo v Centralni ekonomski knjižnici. Še kot študent sem ga spoznal v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani. Dejansko sem tam zbral njegova dela, napisana in objavljena v Ljubljani in Beogradu. Bil sem presenečen zlasti nad knjigama *Uvod v ekonomsko vedo*² in *Nauk o konjunkturi*³ ter nad razpravo o Quesnayjevih tabelah.⁴ Potem ko je bil po koncu 2. svetovne vojne izbrisan iz spomina stroke, predvsem tiste iz okolice njegove matične pravne fakultete, se je zanimanje zanj obudilo v drugih okoljih. Najprej leta 1981 na Ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani.⁵ Leta 1987 je svoje mesto dobil v Enciklopediji Slovenije,⁶ zelo poglobljeno obravnavo pa je doživel okroglih 50 let potem, ko je drugič emigriral, najprej v Ljubljani,⁷ potem pa tudi v Beogradu,⁸ kjer je med obema vojnama in pozneje deloval njegov brat, prav tako univerzitetni profesor.

² Bilimovič, 1933.

³ Bilimovič, 1931.

⁴ "Ekonomska tabela François Quesnayja", Razprave, zvezek prvi, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Pravni razred, 1941.

⁵ Podlipec, 1981.

⁶ Murko, 1987, 269.

⁷ Sušjan, 2004; Sušjan, 2005; Sušjan, 2010; Južnič in Sušjan, 2007; Brglez in Seljak, 2007, 13–21; Brglez in Seljak, 2008, 115–126.

⁸ Miljković, 2007; Očić, 2011.

Prispevki, v katerih so ga obravnavali, so korektno in izčrpno predstavili njegovo akademsko življenje in delovanje v slovenskem ter jugoslovanskem okolju, zato ostane bore malo, kar bi sploh še lahko povedali o njem. Resnično, o njem vemo več kot o vseh drugih slovenskih ekonomistih, ki so delovali zlasti po 2. svetovni vojni, ko sta nastali tudi dve ekonomski fakulteti.

Ko sem brskal po virih, pa sem naletel na nekatera dejstva, ki so pritegnila mojo pozornost. Najprej sem naletel na oportunistično (zlo)rabo nesrečne usode dvakratnega emigranta, ki si tega prav gotovo ni zaslužil. Ob tem me je iskanje neznanih podatkov in informacij pripeljalo do nekaterih nepričakovanih spoznanj o domačem okolju. Mednje sodijo tudi spoznanja o "notranjem emigrantu", o Aleksandru Bajtu, ki je v Sloveniji in Jugoslaviji veljal za neizpodbitno in nedotakljivo avtoriteto na področju ekonomije. Prav zaradi tega v nadaljevanju prepuščam besedo najprej tistim, ki danes poskušajo splezati na ramena obeh AB, potem pa dvema Bilimovičevima študentoma, Ljubu Sircu in Aleksandru Bajtu.

Kaj najdemo z rudarjenjem po besedilih?

*Prvi izkop*⁹

"Katedra za pravno ekonomske vede sodi med najmanjše, a je na fakulteti vse od ustanovitve. Medvojno zgodovino katedre je zaznamoval pravnik in ekonomist profesor Aleksander Bilimovič; rojen je bil v Ukrajini, doktoriral je v Petrogradu, po begu iz Sovjetske zveze pa je bil od 1920 do 1945 redni profesor ekonomije na Pravni fakulteti. Ukvarjal se je z matematično ekonomijo in bil blizu vrhu svetovne ekonomske misli svojega razdobja, dopisoval naj bi si tudi

⁹ Splet: <http://www.pf.uni-lj.si/fakulteta/katedre/katedra-za-pravnoekonomske-znanosti/> dostop 17. 1. 2014. Primerjaj tudi Grilc, 2011, 12.

z J. M. Keynesom. Član katedre je bil tudi profesor *Ciril Žebot*, ki se je šolal v Milanu, Parizu in Pragi. Ukvarjal se je s primerjalnimi ekonomskimi sistemi in korporativizmom, politično je sodeloval z londonsko begunsko vlado ter si je že konec druge svetovne vojne prizadeval za večjo samostojnost Slovenije /.../ Povojni čas katedre /.../ je zaznamoval profesor *Aleksander Bajt*, akademik in častni doktor Univerze v Ljubljani, ki je na fakulteto prišel leta 1950 in na njej ostal do upokojitve. Zanimali so ga zelo različni ekonomski problemi od povsem teoretičnih na področju lastnine do praktične ekonomske politike in uporabne ekonometrije. Kljub kritičnosti do gospodarskih politik je veljal za najpomembnejšega jugoslovanskega ekonomista.”

*Drugi izkop*¹⁰

“ /.../ Nearly a year ago, the first posting on my blog was published. It was about professor dr. Cyril Zebot’s heroic life. In Slovenia, the country where I was born, professors dr. Cyril Zebot, dr. Ljubo Sirc and dr. Alexander Bilimovich had left a tremendous legacy of academic and professional economics that had been ripped off and banished when the WW2 and the arise of communism devastated Slovenia’s economic potential. Professor Zebot had a vision according to which Slovenia would immediately become an independent, democratic and a sovereign country after the WW2. /.../ Dr. Alexander Bilimovich emigrated to Ljubljana when the communist revolution seized power. At that time, professor Bilimovich was placed among top economic scientists in

¹⁰ The price of greatness is responsibility, <http://rspruk.blogspot.com/2007/02/price-of-greatness-is-responsibility.html> 3. 2. 2007, dostop 17. 1. 2014. Žebotova zapuščina v Sloveniji je bila fašističnega izvora, Sirc pa je kot ekonomist začel delovati šele potem, ko je zapustil Slovenijo in je bil v nasprotju z Žebotom protifašistično usmerjen.

the world. Professor Sirc has emphasized that professor Bilimovich had been, as an Austrian economist, telling that the theory of value cannot be objective but only subjective on a permanent basis. His book 'Introduction to Economics' is an excellent masterpiece and preserved legacy that truly deserves to be examined further."¹¹

*Tretji izkop*¹²

"Zanimivo je, da se sam šele zdaj spominjam za nazaj, kaj nam je pravzaprav Bilimovič razlagal in kako je šel naravnost v središče ekonomske teorije. Povedal vam bom, kako sem do njega prišel šele pred tremi leti, ko smo v Ljubljani proslavljali stoletnico rojstva Hayeka. Z nami je bil takrat Kurt Leube, ki je predaval tudi na *State University of California* in je bil neke vrste Hayekov asistent. Ko smo opravili s formalnim delom, je prišel v Ljubljano in me vprašal: 'Ti, ali veš kdo je Bilimovič?' Rekel sem mu: 'Kaj ne bom vedel, saj je bil moj profesor.' Rekel mi je, da ima Hayek celo vrsto Bilimovičevih separatov in okoli 30 pisem, saj sta si dopisovala med seboj. Ne da bi sam to vedel, je bil tako moj prvi stik z avstrijsko šolo vzpostavljen preko Bilimoviča. Šele kasneje sem ugotovil, kako tesno se je Bilimovič povezal z avstrijskimi profesorji. Kot se za nazaj spominjam, je bil Bilimovič na to zelo ponosen. Leube me je vprašal tudi, če imam še kakšne uporabne ostanke predavanj. Žal teh ostankov nimam, ker so 'prijazni ljudje' naše stanovanje dva-

¹¹ Povsem jasno je, da je Bilimovič zagovarjal subjektivno teorijo vrednosti. Objektivna teorija vrednosti je namreč nevarna teorija, saj pripelje do pripisovanja izvora vrednosti delu in do revolucionarnih oziroma prevratnih idej. Zanimivo pa je, da v sopotnici ekonomske vede, tj. v računovodstvu, ne najdemo prav nobene kategorije, ki bi ustrezala subjektivni teoriji vrednosti. Ravno nasprotno, vse so povezane z objektivno teorijo vrednosti.

¹² Sirc, 2005.

krat popolnoma izpraznili. Najprej so to bili Nemci v Kranju, potem pa moji 'prijatelji' tu v Ljubljani, v Gajevi ulici. Obrnil sem se na profesorja Bajta, ki je bil moj kolega na univerzi. Čeprav so bile okoliščine tragične, se smejem vsakič, ko se na to spomnim. Telefoniral sem Bajtu, mu povedal, kaj hočem, in odgovoril mi je, naj ga pustim v miru. Da bo do konca julija umrl, še prej pa želi dokončati knjigo. Da nima časa, da bi se z menoj pogovarjal o Bilimoviču. Umrl je sicer pol leta kasneje, vendar gre tu za čudno dogodivščino, za katero mislim, da bi se ji Bajt smejal, če bi se imela možnost o tem pogovarjati. Predvsem hočem poudariti, da bi se lahko od Bilimoviča še veliko naučil, če bi bil na univerzi v času študija bolj osveščen. Vendarle so mi nekatere stvari stalno prihajale nazaj. Celo sam sem si zapomnil, da je govoril in poudarjal, da teorija vrednosti ne more biti objektivna. Stalno je bilo na dnevnem redu, da more biti le objektivno-subjektivna. Če greste študirat zgodovino doktrin, res vidite, da so imeli v 19. stoletju strahotne težave, da so prišli do tega, kako cenovni sistem pravzaprav deluje. Za njihovo nerazumevanje v tistem času je po mojem mnenju kriva tradicija, ki je bila popolnoma usmerjena v naravoslovne znanosti. Tu imate pač objektivna merila; kilogram je kilogram, meter je meter in tu ni več razgovora. Celo Adam Smith, ki je pisal o delovni teoriji vrednosti in o gospodarstvu z delujočim trgom, kakršno se je razvijalo v naslednjem stoletju, si vendarle ni bil čisto na jasnem, kaj se godi. V 19. stoletju še naprej iščejo razlago cen. Končno se pojavi trojica ljudi, ki so skorajda istočasno prišli do mejne vrednosti. Gre za Hayekovega starejšega kolega Mengerja v Avstriji, Jevonsa v Britaniji in Walrasa v Švici. Zanimivo pri tem je, da so ti ljudje naenkrat videli, da se cene spreminjajo zaradi tega, kako ljudje nanje gledajo, če se preprosto izrazim. Ta razvoj je izredno zanimiv, ker potrjuje, da gospodarstvo ni delovalo po neki teoriji, ampak je delovalo, kot je delovalo. Teorijo, ki so jo ekono-

misti z veliko težavo iskali, so torej iznašli šele proti koncu 19. stoletja. Vendar imate še takrat Alfreda Marshalla, ki govori o 'perfect knowledge'. S tem lahko sicer lepo naslikate Paretov optimum – vendar, kaj ta pomeni? Bilimovič nas je na to vprašanje opozoril, vendar tega nismo dojeli. Predavanja sem poslušal pri Bilimoviču, izpite pa polagal pri Vogelniku, ki me je spraševal o marksizmu. Čudim se, da sem leta 1940 lahko njemu sploh odgovarjal, saj marksizma direktno pri predavanjih nismo imeli. Očitno pa sem se takrat že moral toliko zanimati, da sem o tem nekaj vedel. /.../ Povedal sem vam že, kaj sem doživel pri Bilimoviču, povedal pa vam bom tudi, kaj sem še doživel pred vojno. /.../ Opozoriti vas hočem, kako je bil naravoslovni vpliv močan. Mejna teorija vrednosti je nastala konec 19. stoletja, objavila pa se je šele tik pred letom 1920, torej v času mojega rojstva. Očitno prej še ni prodrla med ljudi, saj so jo poznali le specialisti, kolikor niso bili iz zgodovinske šole. /.../ Med vojno leta 1943 sem pobegnil iz Italije v Švico, si zlomil nogo in ležal v neki majhni obmejni bolnici, kamor so mi švicarski prijatelji poslali knjige. Ena izmed teh knjig je bil učbenik na sto osemdesetih straneh Wilhelma Roepkeja 'Die Lehre von der Wirtschaft'. To knjižico sem na dušek prebral in prvič razumel, zakaj gre pri teoriji objektivno-subjektivne vrednosti. Prvič sem razumel, kako je v ekonomiji vse povezano med seboj, kako faktorji vplivajo /.../ Že to je čudno rečeno, saj sem hotel reči, da faktorji vplivajo na cene, toda cene spet vplivajo na faktorje; vse je med seboj povezano. /.../ Bajt mi je nekoč dejal – ne vem več, katerega leta je to bilo – da stvari postajajo vroče in da se bo začel ukvarjati z matematično ekonomijo. Tako itak nihče ne ve, kaj počneš. Potem je postal svetovalec Milke Planinc in si je naenkrat začel domišljati, da bo rešil jugoslovansko gospodarstvo. Celo mene je enkrat pri eni moji kritiki okrcal in rekel, da delam s svojo kritiko škodo Jugoslaviji. Rekel sem mu, naj mi oprosti. Dobro, Bajt je navsezadnje

vedel, koliko je ura. Res pa je, da vas zapelje, če enkrat pridete v bližino oblasti.”¹³

Bajt je namenil Bilimoviču nekaj omemb šele v svoji zadnji knjigi, to je prav v knjigi, ki jo je omenil Sircu.

Poskus sestavljanja slike

Brez namena, da bi kakor koli omajal podobe prej omenjenih oseb, moram vendarle zapisati naslednja opažanja v zvezi z navedbami iz prejšnjega razdelka. Najprej, Bilimovič se ni ukvarjal z matematično ekonomijo. Zatrjevanje, da je bil “blizu vrhu svetovne ekonomske misli svojega razdobja” je vseeno pretirano in bi ga morali razumeti le tako, da je bil odličen poznavalec ekonomske teorije tistega časa. Bilimovič sam izrecno navaja dve pomembni Keynesovi deli, toda v indeksu Keynesovih zbranih del Bilimovič ni omenjen. Ne najdemo ga v delih, ki obravnavajo nemško zgodovinsko šolo ali avstrijsko šolo, po katerih se je zgledoval.

Navedek pri Žebotu navaja sodelovanje z londonsko begunsko vlado, ki je netočen. Žebotova slovenska bibliografija je zelo skromna. Ob nastopnem predavanju in dveh člankih, ki sem jih našel, izstopa le njegova knjiga o korporativizmu.¹⁴ Vendar pa se

¹³ Uporabni ostanki predavanj, ki sta jih poslušala Bajt in Sirc in jih je gotovo poznal tudi Žebot, seveda obstajajo. Gre za lepo urejen tipkopiš zapisov predavanj v petih zvezkih, ki jih je l. 1942 pripravil Vlado Bonač (*cand. iur.*) z naslovom *Ekonomska veda*. Zvezki imajo naslednja imena: *Uvod, Zgodovina ekonomske vede, Nauk o potrebah in Nauk o pridobivanju* (dva zvezka), Bilimovič, Bonač (1942). Sirčevi hudomušni opazki, da je vendarle bil dvorni ekonomist, in to že dolgo, pritrjujejo tudi podatki iz publikacije Univerze v Ljubljani *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev*, iz katere sledi, da je bila njegova celotna kariera tesno povezana z režimom, česar nespretno zanikanje in opravičevanje v Bermanovem dosjeju (Bajt, 1999) ne more skriti.

¹⁴ Žebot, 1939.

na tem mestu ne morem izogniti besedam iz njegovega nejavnega nastopnega predavanja na univerzi 27. marca 1942: "Ustanovljene od Cerkev, utemeljiteljice človečanske omike, varuhinje večne umske in nraavstvene resnice, so univerze na osnovah krščanskega duhovnega edinstva dale nekdanji Evropi njeno kulturno prvenstvo. Po protestantizmu in racionalizmu od Cerkev odtrgane, so pozneje iste univerze razkrojile duhovno edinstvo Evrope in tako polagoma pripravile prosto pot popolnemu razdejanju modernega sveta. Ako naj razkrojena Evropa znova najde pot k duhovni edinosti, mora obnova začeti pri studencih kulturnega razvoja – pri univerzah."¹⁵

Ta navedek se sklada s posvetilom iz nekaj let starejše knjige: "Spominu velikega papeža Pija XI., ki je kot najvišja duhovna avtoriteta sveta narodom pokazal v smer prave korporativne obnove", pa tudi s sklepom v knjigi, ki se glasi takole: "Zavest in volja, zakoreninjeni v življenjsko stvarnost, postajata znova gibal vsega poedinskega in družabnega življenja, *tudi gospodarskega*. Veliki narodi so se odločili za to pot. Italija je izvedla *svojo* revolucijo, Nemčija *svojo*, Francija se pripravlja na *svojo*. Vsem pa je skupno izhodišče: *zavest* in volja. Dvakrat bolj imperativno je to geslo dvajsetega stoletja za nas, za Jugoslavijo /.../ pa je skrajni čas, da započeto delo naše narodno-gospodarske izgradnje odkrito in neboječe postavimo na osnove pravilno pojmovanega gospodarskega nacionalizma /.../ Jugoslavija v novem svetu 'zavesti in volje', ki jo obdaja, ne sme stati prekrižanih rok! Mladina bo to razumela."¹⁶

Nadaljujem z Aleksandrom Bajtom. V uvodnem poglavju Bermanovega dosjeja preberemo naslednje: "Mnogi, predvsem slovenski ekonomisti so v splošnem ozračju nezaupanja, ki me je obdajalo,

¹⁵ Žebot, 1942.

¹⁶ Žebot, 1939, 308.

s pogostimi 'strokovnimi napadi' name nabirali politične točke. V Ekonomistu in Naših razgledih so dobro dokumentirani.”¹⁷

Preden bom poročal o *Naših razgledih*, brskanje po *Ekonomistu* prepuščam prihodnosti, se lotevam Bajtove reakcije na Bilimoviča, o kateri je pričal Sirc, in na oceno Keynesa. V svoji doktorski disertaciji¹⁸ sicer omenja objektivno-subjektivno teorijo vrednosti in z njo povezane avtorje, vendar Bilimoviča, čigar predavanja na to temo je poslušal, tam in tudi v poznejših učbenikih, sploh ni omenjal. Nekajkrat ga je omenil šele l. 1999, denimo takole: “Medtem sem pospešeno študiral ekonomijo. Priglasil sem se za opravljanje novouvedene znanstvene stopnje na pravni fakulteti. Mentor naj bi bil Albin Ogris, profesor ekonomske politike. Ob tistem času so se na pravni fakulteti znebili dogmatičnega predavatelja politične ekonomije Franca Gerbca (moj profesor Aleksander Bilimovič je pred koncem vojne emigriral). /.../ s 17. aprilom 1951 pa sem postal predavatelj politične ekonomije na pravni fakulteti.”¹⁹

Pri omembi Keynesa je za ta zapis zanimiva Bajtova ocena, da “mnogo tega, kar je povedal Keynes, je povedal že pred stoletjem Marx”.²⁰ Nekaj več o tem malo pozneje.

Zanimiva je Bajtova razlaga o tem, kako je izbral temo doktorske disertacije: “Odločil sem se /.../, da se bom vpisal na doktorski študij, da bom za tezo obdelal Marxovo teorijo vrednosti, ki spada v osrednji del njegovega nauka. /.../ Odločitev, da obdelam Marxovo

¹⁷ Bajt, 1999, 9–10. Ekonomist je bila revija nekdanje Zveze ekonomistov Jugoslavije, ki je izhajala najprej v Beogradu, potem pa v Zagrebu. Pleterški (2001) je osvetlil, milo rečeno, nenavadne (re)interpretacije zgodovinskih dejstev. Nič manj ni zanimivo, da se ta nenavadnost nanaša tudi na (re)interpretacijo Bajtovih lastnih ekonomskih pogledov.

¹⁸ Bajt, 1953b.

¹⁹ Bajt, 1999.

²⁰ Bajt, 1955.

teorijo vrednosti, je bila sicer logična posledica mojih praktičnih razlogov za prepričanje, da s tako primitivnimi teorijami ne bo mogoče uspešno voditi gospodarstva. Ko sem jo izrabil za izgovor, da ne vstopim v partijo, pa je bila še tako megljena, da ni zaslužila tega imena. Za svoje tržne ideje sem poskušal dobiti potrdilo v njem. To je bil edini način, da te vsaj ne pvozijo, če že ne ploskajo vsemu, kar jim serviraš kot marksistično. Poznati Marxa bolje, kot so ga marksisti, biti boljši marksolog, kot so oni, ni težko. /.../ Najhuje je bilo, ker so se kot pijani plota držali nekaterih dogem popularizirane Marxa, kot bi bile svete resnice. Boj s takšno 'znanostjo' je bil skoraj nujno neuspešen. Treba se je bilo podpreti z natančnimi citati, s kar največ citati, se obdati z njimi okrog in okrog, da je bilo mogoče računati na uspeh."²¹

In potem v opombi doda naslednje: "Taktike, začete dovolj ne-bogljenemu leta 1947, sem se držal vsa naslednja desetletja. Osebnost je bilo to delo skrajno neproduktivno, čisto metanje časa in truda skozi okno, v danih razmerah pa edino mogoče, če sem hotel kakor koli vplivati na predpotopne poglede dogmatičnih politikov na gospodarstvo. Kljub izrazitim znanstvenim ambicijam se temu nisem mogel odpovedati. Je nenavadno, če z 'disidenti' iz osemdesetih let, večina jih je še vedno varno čepela v čakaju, nisem hotel imeti nobenih stikov? Vsaj štirideset let staža jim je manjkalo."²²

O zagovoru disertacije poroča prav v zadnji opombi na zadnji strani Bermanovega dosjeja: "Disertacijo sem zagovarjal marca 1953. /.../ Dan pred obrambo je še vse kazalo, da me bodo zaprli. Mojega glavnega ocenjevalca dr. Radivoja Uvalića, uglednega marksisista in profesorja ekonomske fakultete v Beogradu, so na večer pred obrambo povabili na CK in mu zastavili odločilno vprašanje:

²¹ Bajt, 1999, 1315.

²² Prav tam.

Je disertacija protikomunistična ali znanstvena? Zagotovil je, da je znanstvena. Kljub temu so poslali na obrambo nekdanjega dekana ljubljanske ekonomske fakultete, nekdanjega vosovca, da me javno razkrinka kot protimarksista. V strahotni gneči slušalcev v zbornični dvorani univerze, ki so tudi z balkonov viseli kot preobloženi grozdi in čakali 'kdaj se bo zgodilo', je mencal in z nastopom odlašal, dokler ni bilo prepozno. Tako sem doktoriral. Obveljalo pa je da, sem 'revizionist', kar je bila v marksističnem žargonu politično uničujoča obsodba. Spet sem imel srečo. Z letom 1948 so postali za Mosko revizionisti vsi jugoslovanski komunisti. Kdo bi se v takih razmerah ukvarjal z menoj?"²³

Preden se lotim iskanja odgovora na vprašanje o tem, za kakšen revizionizem gre, nekaj besed o *Naših razgledih*. Tam je konec l. 1958 Jože Globevnik objavil članek z naslovom "Politična ekonomija na pravni fakulteti".²⁴ Bistvo tega članka je izražanje nestrinjanja z vsebino predloženega novega študijskega programa za predmet politična ekonomija, ki naj bi bil preozko zastavljen na zgodovinsko minulem stadiju liberalnega kapitalizma 19. stoletja, usidran na Marxovem *Kapitalu*, brez upoštevanja tedanje stopnje razvoja sodobnega kapitalizma in brez upoštevanja potrebe po oblikovanju politične ekonomije socializma. Poleg tega je izrazil tudi mnenje, da študijski program in učbenik celo presegata potrebe pravnika.

Bajt se je seveda čutil napadenega in je marca 1959 odgovoril Globevniku takole:²⁵ "Razen tega prehod od klasične sheme na 'moderno' shemo ni samo stvar sistematike in vrstnega reda, ampak ima skoraj nujno težke posledice za samo vsebino. 'Moderna' shema predmeta politične ekonomije je shema, ki jo uporabljajo meščanski

²³ Prav tam, 1330.

²⁴ Globevnik, 1958.

²⁵ Bajt, 1959a, 125; Bajt, 1959b.

ekonomisti /.../ je znanstvena vrednost Marxove analize kapitalističnega in blagovnega gospodarstva tolikšna, da ne bi hotel tvegati, da zaradi 'modernejšje' sheme obledi njena ostrina."

V razpravo se je vključil tudi France Černe (z ekonomske fakultete) z naslednjim mnenjem:²⁶ "Osebnostno sem mnenja, da v tej polemiki ne gre za alternativo! Marxova ali pa ne Marxova analiza blagovne proizvodnje. Bistvo vprašanja je drugod. Politična ekonomija v naših pogojih ni čista veda o blagovnem gospodarstvu, ampak sestavni del marksizma, ideologije in gibanja delavskega razreda."

Današnjemu bralcu je verjetno jasno, da je v izmenjavi mnenj med to trojico šlo zgolj za vprašanje o tem, čigav svetovni nazor je bližji svetovnonazorskemu marksizmu.

Kakšen revizionist je bil Bajt?

Zdaj lahko nadaljujemo z vprašanjem Bajtovega revizionizma. Najprej pogledajmo, kaj je napisal o svojem učbeniku²⁷ v Predgovoru k njegovima ponatisoma, fotokopijama leta 1992 in 1995:

"Ta učbenik 'politične ekonomije' je bil ne le v Sloveniji in Jugoslaviji, ampak v celotnem socialističnem vzhodu njegovih zadnjih trideset let edini, ki je po obravnavani stvarini in razlagalnih metodah v celoti zasnovan kot moderni zahodni učbeniki 'meščanske ekonomike'. Eden najuglednejših znanstvenih časopisov, angleški 'Economic Journal' (letnik 78, 1968, str. 235), ga je duhovito predstavil z ugotovitvijo, da 'Marxian propositions are accorded a fitting place in a coverage of the principles of economics which lies somewhere between Richardson's Economic Theory and Samuelson's Economics'. Če bi namesto Richardsona omenil Schneiderjevo 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', ki mi je kot dopolnilo k Sa-

²⁶ Černe, 1959.

²⁷ Bajt, 1979.

muelsonovi 'Ekonomiki' resda služila za vzor, bi zadel v črno. (Op. N. B.: Vse tri knjige so bile na voljo v Centralni ekonomski knjižnici. Samuelson je bil preveden v slovenščino in srbohrvaščino. Današnje zelo občutljivo razumevanje plagiatorstva gre tako daleč, da šteje za plagiat tudi zgledovanje po drugih delih, če to ni izrecno navedeno.)

Učbenik je pod naslovom 'Temelji politične ekonomije' nastal s predavanji na novoustanovljeni Višji pravni šoli v Mariboru. V obliki skript ga je izdala ta šola v 1961, že v 1963 pa pod istim naslovom tudi Pravna fakulteta v Ljubljani. Kot tiskana knjiga je pod naslovom 'Uvod v politično ekonomijo' izšel v 1965 pri Cankarjevi založbi v Ljubljani. Pozneje slovenskih izdaj ni bilo več. Prvo srbohrvaško, precej izboljšano izdajo je pod naslovom 'Osnovi ekonomike' oskrbel v 1967 zagrebški Informator, isti pa pod naslovom "Osnove ekonomske analize i politike" v 1979 ponovno izboljšano drugo izdajo. Od takrat so izhajali le še fotokopirani ponatisi.

Iz navedenih razlogov je ta učbenik edinstven dokument. Ob množičnih političnih, svetovnonazorskih, pa tudi 'znanstvenih spreobrnitvah, izzvanih s propadom boljševizma, lahko brez vsakih prilagajanj prav tako dobro sliži svojemu namenu kot doslej. 'Končno je prišel na svoje (op. N. B.: Kdo? Učbenik? Avtor? In kaj to pomeni?).' Za mene osebno je to bogata nagrada, četudi zelo pozna (op. N. B.: Nagrada za kaj?). Cena, ki jo bodo zaradi srbohrvaščine in izostalih izpopolnitev morali plačati zdajšnji študenti, je nepriemerljiva s tisto, ki sem jo moral plačevati sam (op. N. B.: Kakšno ceno je plačeval? Sirc je zelo nežno povedal, da je bil 'dvorni ekonomist'), in povsem zanemarljiva s koristmi tridesetih generacij slovenskih pravnikov, ki so se kot edini v socialističnem svetu lahko učili prave ekonomije iz učbenika, ki so ga moji ekonomski kolegi držali na indeksu (op. N. B.: Kateri kolegi in kje? V Ljubljani, Zagrebu, Beogradu? Še danes se visokošolski učitelji spodbujajo za

pisanje lastnih učbenikov, ne pa za prevzemanje učbenikov svojih kolegov z drugih fakultet). Upam, da bodo to ceno pripravljene plačati z razumevanjem. Pravni fakulteti se zahvaljujem, da mi je to omogočila.”²⁸

Toda pri istem Bajtu so se študenti pravne fakultete učili tudi pred tem učbenikom. Kaj pa, če se je tudi sam spreobračal?

Bajt tukaj ni bil niti iskren niti izviren. Ne omenja se, da je že leta 1951 v vseh jugoslovanskih okoljih na katedrah za politično ekonomijo potekala razprava o tem, kakšen naj bo pouk na ekonomskih fakultetah. Čeprav ni pripeljala do kakšnega sklepa, kar je prej pripisati lastnosti univerzitetnih okolij, v katerih je vse preveč samozadostnih osebkov, sta se izluščili dve ugotovitvi: prvič, da se je

²⁸ Pred tem učbenikom je napisal marksistični učbenik politične ekonomije: Bajt (1958); Bajt (1962). Ob tem se ne morem izogniti misli, da je imel zelo dobro razvit čut za vetrove v političnem sistemu, ki se jim je prilagajal tudi s vsebinami svojih učbenikov. Na to sem pomislil ob stavku iz Bermanovega dosjeja (Bajt, 1999, 1316): “Bralec naj ne spregleda, da je strokovnost istovetil (tj. Metod Dular, profesor na Ekonomski fakulteti – op. N. B.) s pravilnim razumevanjem marksistične politične ekonomije.” V tem obdobju je bilo v Jugoslaviji kar nekaj pomembnih doktorskih disertacij, ki so po vrsti odstopale od svetovnonazorskega marksizma in pokazale odlično poznavanje zahodne (ali meščanske) ekonomske teorije in poskuse njenega vgrajevanja v proučevanje jugoslovanske samoupravne ureditve. In vendar na 802. in 803. strani Bermanovega dosjeja polemizira s tistimi, ki so ta njegov učbenik imeli za marksističnega, “da je s Keynesovo teorijo učinkovitega povpraševanja kot determinante fizičnega obsega produkcije (z njo nas je v zadnjem letniku jusa, torej le nekaj let po njenem nastanku v 1936, seznanil prof. Bilimovič) in njeno praktično aplikacijo v Rooseveltovem new dealu enkrat za vselej odpravljena nevarnost neobvladljivih kupčijskih kriz in z njimi povezane, k prevratu nagnjene množične brezposelnosti; da torej ne potrebujemo boljše vizma, da bi razširjal prostor razvoju produktivnih sil, da je socializem ureditev, ki kljub neizbežnosti prihaja v infinitezimalnih korakih, skoraj neopazno, bi bilo v revolucionarno naelektrenem in zato nestrpnem ozračju čisti bob ob steno”.

treba v celoti otresti sovjetskega vpliva, in drugič, da poznavanje Marxovega *Kapitala* in Leninovega *Imperializma kot najvišjega stadija kapitalizma* ne zadošča, saj ne pokrivata in niti ne načenjata cele vrste tem, vezanih na delovanje narodnega gospodarstva.²⁹ France Černe, profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, ki nikoli ni skrival svojega marksističnega prepričanja, je zapisal dobesedno tole: "Splošno je že sprejeto mnenje, da 'Kapital' ni učbenik politične ekonomije in s tem ne morejo biti učbenik niti kasneje izdane interpretacije ter različni 'tečaji'. Kljub tej ugotovitvi se vendar tako uporablja. /.../ V novem programu moramo ohraniti marksistične, osnovne, znanstveno-zgodovinske točne in 'nerevidirane' ideje, ne moremo pa ohraniti programskega sistema, kot ga vsebuje 'Kapital'. Poleg tega mora program obsegati še nova področja, ki jih Marxova teorija ni obsegala, ki jih pa mnogokrat uspešno izučujejo sodobni meščanski teoretiki. Kot študijski pripomoček bi se začasno dobro uporabil prevod kakšnega učbenika meščanskega teoretika."³⁰

In potem nadaljuje v opombi 141: "Čisti bob ob steno je bilo podobno dopovedovanje tudi še petnajst let pozneje. Bralec naj se o tem prepriča z vpogledom v moj prvi 'marksistični' učbenik *Politična ekonomija (kapitalizma)*, Ljubljana, 1958, kjer sem na nekaj borih straneh zanikal vrsto najbolj temeljnih postavk Marxove politične ekonomije (str. 77 sl.)." Toda v učbeniku, ki ga navaja, pravi: "Razumljivo, da je bila za kapitalizem edina možnost v državi, tem 'skupnem odboru kapitalističnega razreda', kakor jo je opredelil Marx. /.../ Pred skoraj 100 leti je Marx, čeprav je videl v krizah bistvo kapitalističnega sistema, jasno povedal, da jih je mogoče omiliti ali močno poostriti s pravilno oziroma nepravilno emisijsko politiko. /.../ Reguliranje osebne potrošnje in naložb se je pokazalo kot tista pot, ki bi utegnila vzdrževati raven zaposlitve, s tem pa raven narodnega dohodka na želeni ravni. /.../ Toda Marx, ki se ga Keynesu ni zdelo vredno temeljito prebrati, je že v drugem zvezku *Kapitala* jasno uvidel to možnost."

²⁹ Krašovec, 1954, 83.

³⁰ Černe, 1954. Kljub tej ugotovitvi sta oba, Černe in Bajt, v naslednjih letih spisala prav takšne učbenike, predno sta oba zapustila okvir *Kapitala*.

Poglejmo, kako je Bajt vrtal v svetovnonazorski marksizem: "Nastane vprašanje, kako zgrabiti za delo, ki stoji pred nami. Dve poti sta možni: Prva možnost je, da teorije, za katere smo ugotovili, da jih potrebujemo, kar enostavno, take kot so, prenesemo iz sodobne meščanske ekonomike v našo. Druga možnost pa je, da pri ustvarjanju teh teorij uporabljamo ugotovitve zahodne teorije le za pomoč pri sicer samostojnem delu. Menim, da je pravilna druga pot. Dvigati zapornice pred temi meščanskimi teorijami, bi pomenilo, čeprav gre za tehničnoekonomsko vprašanja, preplaviti marksistično politično ekonomijo s tujimi elementi in odplaviti poleg tega vse pomembne teoretične ugotovitve, do katerih smo se dokopali v desetletnih izkušnjah razvoja našega gospodarstva. Prva pot bi bila nesmiselna tudi zato, ker nobena od naštetih meščanskih teorij ni dokončna, ampak še vedno v nastajanju. Poleg tega pa so pogoji pri nas toliko drugačni, da je dvomljivo, kaj se da uporabiti tudi od tistega, kar se zdi danes že trdno in dokončno. Z druge strani govori za nasprotno pot tole: Vsaka od naštetih teorij je zasnovana pri Marxu že v taki meri, da jo lahko dogradimo v zaključeno celoto. Z različnih mest je treba zbrati številne Marxove analize in ugotovitve, tičoč se posameznih vprašanj, ugotoviti predpostavke, ki jih pogojujejo, preveriti njihovo pravilnost in uporabnost v novih in posebej naših razmerah in jih vstaviti na ustrezna mesta v teoretični shemi sistema funkcionalnih zvez med posameznimi veličinami. /.../ Z druge strani nam bo primerjanje zahodnih teorij z Marxom pokazalo, kako tehtne in vsestranske, zato pa tudi sodobne, čeprav ne vedno sistematične in izčrpne so Marxove analize celo na čisto tehničnoekonomskem področju. Videli bomo, v kako visoki meri lahko shajamo brez uvoza zahodnih teorij. Številna razmerja, za katera je potrebovala meščanska ekonomika dolga desetletja, da jih je odkrila, je imel Marx jasno pred očmi že pred sto leti. V mnogih vprašanjih ga še danes ni dosegla. /.../ Ne glede na to, da 'moder-

nost sodobnih meščanskih teorij v sedanjih, posebno pa v sedanjih naših razmerah torej ni posebna prednost, je često zgolj tudi navidezna. Pogosto sta le elegantni algebrائي in grafični jezik tista, ki ustvarjata videz znanstvene višine.³¹ /.../ Splošni zaključek drugega dela članka je torej tale: Če drži, da premalo izkoriščamo dognanja sodobne meščanske ekonomske teorije, posebno kar se tiče njenih metod, drži prav tako, da smo premalo izkoristili dognanja Marxovih tehničnoekonomskih analiz. Le če odpravimo to pomanjkljivost, bomo preprečili poplavo Marxu tujih prvin v pospešeno stavbišče ekonomskih teorij, ki jih terja naša praksa.”³²

Nekaj let pozneje je dodal še naslednjo oceno: “Kot ekonomist, ki je poznal meščansko ekonomsko teorijo prej, preden je vzel v roke *Kapital*, lahko rečem, da je znanstvena vrednost Marxove analize kapitalističnega in blagovnega gospodarstva tolikšna, da ne bi hotel tvegati, da zaradi modernejše ‘sheme’ obledi njena ostrina.”³³

Omeniti moram še en Bajtov obrat, ki sem ga odkril pri preverjanju njegovih navedb o tem, da je že kmalu po svojem ustoličenju na pravni fakulteti prelisičil varuhe marksizma.

“Pojem ekonomske lastnine (lastnine v ekonomskem pomenu) sem kasneje (1953) izumil prav v ta namen, pri tem pa mi je izdatno pomagal Marx. Zato sem že v delu, navedenem v prejšnji pripombi (op. N. B.: Politična ekonomija (kapitalizma)), lahko ugotovil: ‘Najbolj splošna oblika ukinjanja in omejevanja zasebne kapitalistične lastnine je odvzemanje velikega dela narodnega dohodka, predvsem dobičkov in rent, iz zasebnih rok, njihova koncentracija v

³¹ Na tem mestu ne morem mimo pričevanja dekana pravne fakultete iz opombe 9: “Spomin zariše strogega /.../ hkrati ljubeznivega in dobrohotnega gospoda, ki je v letnik prišel le s knjigo v roki, pa je nikoli ni odprl, pač pa je takole iz glave govoril, risal, računal stresal formule /.../”

³² Bajt, 1955, 136–138, 140.

³³ Bajt, 1959, 126.

državnih rokah in prerazdelitev na področja, ki se štejejo za potrebna. Če pobere država zasebnim podjetjem 50 odstotkov njihovih dobičkov, je dejansko, čeprav ne pravno, 50-odstotni delničar vsega družbenega kapitala. Če pride v njen proračun 25 odstotkov narodnega dohodka in razpolaga s približno tem delom narodnega produkta, ima v rokah gmotna sredstva, s katerimi zasebni kapital, tudi če je združen, ne more konkurirati. Ustvarila si je finančno podlago za mogočne državne ukrepe' (str. 64). To je seveda pomenilo, da je formalno podržavljenje kapitala ne le nepotrebno, ampak gospodarsko tudi škodljivo."³⁴ Toda razlaga iz l. 1999 o ekonomskem in pravnem pojmu lastnine, o čemer je razpravljal l. 1953,³⁵ ki zanika potrebo po zamenjavi kapitalizma s socializmom, ima eno hudo hibo. Na enak način lahko utemelji tudi, da ni potrebe po odpravi sužnjelastniške ureditve s kakšno drugo, saj se po njegovi razlagi iz leta 1999 zlo sužnjelastništva odpravi s tem, da država z davkom odvzame lastnikom sužnjev rezultat suženjskega dela. Zares izviren obrat!

Vendar je pred tem na isti strani Politične ekonomije zapisal tudi tole: "Objektivno je to pomenilo reševanje kapitalizma, ne sicer kot zasebno kapitalističnega, vendar pa kot kapitalizma. Vrsto funkcij, ki jih je zasebni kapital zaradi nekoordiniranosti v merilu celotnega gospodarstva in zaradi 'prevelike' koordiniranosti raznih monopolističnih združenj ni bil sposoben upravljati, je prevzela nase država. Postalo je gotovo, da je dosegel razvoj kapitalizma takšno višino, da 'produktivne sile, s katerimi razpolaga, ne pospešujejo več razvoja meščanskih lastninskih razmerij /.../ Meščanski odnosi so postali preozki, da bi lahko obsegali vse bogastvo, ki so ga stvorili,' kakor sta ugotovila Marx in Engels v Komunističnem manifestu.

³⁴ Bajt, 1999, 803.

³⁵ Bajt, 1953a.

Pričel se je proces omejevanja in ukinjanja zasebne kapitalistične lastnine tako po pravni, še bolj pa po ekonomski poti.”³⁶

V resnici Bajt tukaj ne govori o nepotrebnosti socializma, temveč le o razraščanju državnega kapitalizma, kar sledi iz nadaljevanja knjige.³⁷

O socializmu in komunizmu je zapisal: “Toda danes stoji na strani delavskega razreda še dosti močnejša sila. To je nastajajoči socializem med skoraj milijardo svetovnega prebivalstva. Kapitalizem je v strašni krizi. /.../ To je kriza, ki jo je povzročila oktobrska revolucija in ki jo utrditev socialističnih režimov pogloblja iz dneva v dan. /.../ Nič čudnega ni torej, če pravi Edvard Kardelj, da ‘socializem danes ni več stvar kakega izoliranega naroda in mu sploh ni mogoče določiti državnih meja. Razvoj produktivnih sil v najrazličnejših oblikah prebija okove starih družbenih odnosov in odpira pota k socialističnim družbenim oblikam.’ /.../ Na vprašanje, ali je raven produktivnih sil v kapitalizmu že tolikšna, da omogoča nastanek novih družbenih odnosov, je treba torej odgovoriti pritrdilno. /.../ Če resni ljudje računajo, da bi lahko padel leta 2000 delovni dan na 2 uri, ni osvoboditev telesnega dela iz ‘carstva nujnosti’ nobena iluzija več.”³⁸

V Bermanovem dosjeju je obrnil ploščo: “Sovjetska zveza je bila dovolj širokosrčna, da je uvedla komunistično vladavino povsod, kamor so se privalili njeni tanki. Temu njenemu darilu tudi Jugoslovani ne bi ušli. Sicer pa se kljub vsem proletarskim korpusom brez nje tudi pri nas ne bi bil nikoli uveljavil boljševiški totalitari-

³⁶ Bajt, 1958, 64.

³⁷ Navedeno delo, 64–65, 77–82. O tem vprašanju je Program ZKS (1958) povedal naslednje: “Delavski razred se mora varovati pred iluzijo, da pomeni sleherno poddržavljenje ekonomskih funkcij v pogojih kapitalizma hkrati tudi njihovo socialistično podružbljanje.” (Program, 21).

³⁸ Bajt, 1958, 89.

zem. Informbirojevska resolucija iz leta 1948 nas je obvarovala najhujših realsocialističnih ekscesov komunistične diktature. /.../ Pod ideološkim pritiskom 'socialističnega lagerja' sta Djilas in Kidrič izumila samoupravljanje, ki ni samo zanikalo centralnoplanskega vodenja gospodarstva in usposobilo državo za uspešno ideološko kljubovanje, temveč je ponujalo tudi nekatere spodbudne odgovore na odprta vprašanja industrijske demokracije, ki so se ujemali z dolgoročnimi razvojnimi težnjami najbolj razvitih delov človeške družbe. Prav zaradi tega je protiinformbirojevska inovacija postavila Jugoslavijo v središče svetovne pozornosti, ne le politične, ampak predvsem tudi znanstvene. Žal jo je zli duh Kardelja, ki ni hotel tvegati izgube niti tisočinke partijske prevlade, podobno kot osvobodilno vojno speljal v pogubne vode. S svojim 'samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem' jo je v letu 1974 zlorabil za izrinjanje po reformi leta 1965 uveljavljenega trga in za popolno obnovo zrahljane politične in ideološke prevlade partije v sedemdesetih letih. Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta pa je partija, da bi se obdržala na oblasti, idejo samoupravljanja izdala do kraja. Namesto da bi bili ob osamosvojitvi ohranili vse, kar je bilo v sistemu pozitivnega, če ne za kaj drugega, vsaj za manj boleč prehod v zasebnolastniško gospodarstvo – prvine takega prehoda sem pripravil v knjigi *Samoupravna oblika družbene lastnine* (Zagreb 1988, Globus) –, je partija v želji, da se vsaj individualno še naprej obdrži na oblasti, botrovala povrnitvi gospodarske in družbene ureditve v stanje daleč pred drugo svetovno vojno.”³⁹

Kako se dokopati do nekakšnega sklepa?

Upam, da bralec razume mojo zadrego, v katero me je spravilo primerjanje trditev “mladega” in “starega” Bajta. Pri branju Bilimoviče-

³⁹ Bajt, 1999, 8.

vih del takšne zadrege nisem imel. Čeprav se je Bajt čisto na koncu svojega življenja v Bermanovem dosjeju poskusil izenačiti z Bilimovičem v nasprotovanju boljševizmu in tako spremeniti v notranjega nasprotnika režima, ki ga je visoko cenil, ni prepričljiv. Bilimovič je takemu režimu nasprotoval od samega začetka, Bajt se je kot njegov nasprotnik razkazoval nekaj let po tem, ko ga ni več bilo. Iskanje odgovora na vprašanje, kaj je pripeljalo do tega preobrata, pa sodi v kakšno drugo razpravo. Bilimovičeva pot je bila premočrtna. Zaradi svojih načel je dvakrat emigriral in bežal pred režimom, ki ga ni sprejemal. Ostaja le vprašanje, zakaj ni leta 1941 zbežal tudi pred fašizmom in nacizmom. Bajt pa nas pušča v dvomu glede njegovih lastnih načel. To seveda zahteva nadaljnje proučevanje.

Ker sem v podnaslovu tega zapisa omenil "iskanje duše", sem za konec namesto sklepa, saj je prezgodaj za njegovo oblikovanje, pripravil tabele z učnimi programi oziroma vsebinami učbenikov Aleksandra Bilimoviča, Cirila Žebota, Aleksandra Bajta in Franceta Černeta. Na podlagi teh tabel bi lahko postavil delovno hipotezo za nadaljnje proučevanje. Oba, Bajt in Černe, sta najprej napisala učbenike marksistične politične ekonomije, potem pa sta zavila tudi drugam: Bajt stran v smer neoklasične sinteze (ta je bila plod mccarthyjevske histerije v ZDA, za katero je bil tudi keynesianizem podoben komunizmu), Černe, ki se marksizmu ni nikoli odpovedal, pa v smer komparativizma in institucionalizma (ki ima evropske korenine).

Bibliografija:

BAJT, A. (1953a): "Ekonomski in pravni pojem lastnine", *Pravnik – revija za pravno teorijo in prakso*, let. 8, št. 4/6, 139–158.

BAJT, A. (1953b): *Marxov zakon vrednosti*, Ljubljana Univerza v Ljubljani – Pravna fakulteta.

- BAJT, A. (1955a): "A. H. Hansen: A Guide to Keynes", *Ekonomika revija*, leto VI, št. 1, 92–93.
- BAJT, A. (1955b): "Naloge naše ekonomske teorije", *Ekonomika revija*, leto VI, št. 2, 136–138, 140.
- BAJT, A. (1958): *Politična ekonomija (kapitalizma)*, Ljubljana, Gospodarski vestnik.
- BAJT, A. (1959a): "Politična ekonomija na pravni fakulteti", *Naši razgledi*, 14. marca, 100–101.
- BAJT, A. (1959b): "Politična ekonomija na pravni fakulteti II", *Naši razgledi*, 28. marca, 125–126.
- BAJT, A. (1961): *Temelji politične ekonomije* – predavanja na Višji pravni šoli v Mariboru in na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.
- BAJT, A. (1962): *Politična ekonomija*, druga izdaja, Ljubljana, Gospodarski vestnik.
- BAJT, A. (1965): *Uvod v politično ekonomijo*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- BAJT, A. (1979): *Osnove ekonomske analize i politike*, Zagreb, Informator.
- BAJT, A. (1999): *Bermanov dosje*, Ljubljana, Mladinska knjiga.
- BILIMOVIČ, A. (1931): "Nauk o konjunkturah", *Zbornik znanstvenih razprav*, let. 8, Juridična fakulteta.
- BILIMOVIČ, A. (1933): *Uvod v ekonomsko vedo*, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Biografije in bibliografije učiteljev in sodelavcev*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani (več letnikov).
- BILIMOVIČ, A. (1941): "Ekonomska tabela François Quesnayja", *Razprave*, zvezek prvi, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Pravni razred.
- BILIMOVIČ, A., BONAČ, V. (1942): *Ekonomska veda*, Ljubljana, 1942.
- BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008a): *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945*, Ljubljana, ICK.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008b): *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani*, Ljubljana, ICK.

ČERNE, F. (1954): "Pouk politične ekonomije: Nov program 'Teoretične ekonomije'", *Ekonomska revija*, let. V, št. 1, 91–92.

ČERNE, F. (1958): *Politična ekonomija*, Ljubljana, ČZ Uradni list LRS.

ČERNE, F. (1959): "Politična ekonomija v socialistični Jugoslaviji", *Naši razgledi*, 28. marec, 126–127.

ČERNE, F. (1969): *Uvod v ekonomsko vedo*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

GLOBEVNIK, J. (1958): "Politična ekonomija na pravni fakulteti", *Naši razgledi*, 27. december, 580–581.

GRILC, P. (2011): "Pozdravni nagovor dekana Pravne fakultete Univerze v Ljubljani", v: *Aleksander Bajt 1921–2000. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 10-letnici smrti*, Ljubljana, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave 25, 12.

JUŽNIČ, S., SUŠJAN, A. (2007): "Lah, Uratnik in Bilimovič – začetniki statistične analize na področju družbenoekonomskih raziskav v Sloveniji", *Teorija in praksa*, let. 44, št. 3–4, 396–418.

KRAŠOVEC, S. (1954): "Pouk politične ekonomije: Uvod v diskusijo", *Ekonomska revija*, leto V, št. 1, 83.

MILJKOVIĆ, A. (2007): "Doprinosi Aleksandra Bilimoviča srpskoj ekonomskoj nauci", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, št. 122, 35–85.

MURKO, V. (1987): "Aleksander D. Bilimovič", v *Enciklopedija Slovenije*, 1. zv., Ljubljana, Mladinska knjiga, 269.

OCIĆ, Č. (2011): "Aktuelnost ideja Aleksandra Bilimoviča", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 134, 143–153.

PLETERSKI, J. (2001): "Bermanov dosje: moje pripombe", *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLI, št. 1, 105–116.

PODLIPEC, Lj. (1981): *Ekonomska misel Aleksandra Bilimoviča*. Diplomsko delo, Ljubljana, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.

SIRC, Lj. (2004): *Zablode komunizma*. Gostujoče predavanje na Inštitutu za civilizacijo in kulturo (30. 11. 2004), Ljubljana, IKC.

SUŠJAN, A. (2004): "Ljubljansko obdobje v delu in življenju ekonomista Aleksandra Bilimoviča", *Kronika*, 52, 55-72.

SUŠJAN, A. (2005) "Nekatere značilnosti ekonomskega opusa Aleksandra Bilimoviča", *Economic and Business Review*, vol. 7, posebna številka, 5-33.

SUŠJAN, A. (2010): "Historicism and neoclassicism in the Kiev school of economics: the case of Alexander Bilimovich", *Journal of the History of Economic Thought*, vol. 32, no. 2, jun., 199-216.

ZKJ (1958): *Program in Statut Zveze komunistov Jugoslavije, sprejeta na sedmem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije*, Ljubljana, Ljudska pravica.

ŽEBOT, C. (1939): *Korporativno narodno gospodarstvo: Korporativizem. Fašizem. Korporativno narodno gospodarstvo*, Celje, Družba sv. Mohorja.

ŽEBOT, C. (1942): *Osnovni tipi modernih gospodarskih ustrojev*, natisnjeno brez drugih navedb.

Spletna vira:

<http://www.pf.uni-lj.si/fakulteta/katedre/katedra-za-pravnoekonomske-znanosti/> (dostop 17. 1. 2014);

<http://rspruk.blogspot.com/2007/02/price-of-greatness-is-responsibility.html> (dostop 17. 1. 2014).

Obvestilo avtorjem

Prispevke in drugo korespondenco pošiljajte na naslov uredništva. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so bili že objavljeni ali so istočasno poslani v objavo drugam. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Izdajatelj revije se glede urejanja avtorskih razmerij ravna po veljavnem Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah. Za avtorsko delo, poslano za objavo v reviji, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, vse materialne avtorske pravice pa avtor prenese na izdajatelja. Avtor dovoljuje objavo svojega dela na spletni strani revije.

Prispevki naj bodo poslani v tiskopisu in na disketi, CD-ROM-u ali po e-pošti, pisani v programu Microsoft Word. Besedilu naj bo priložen izvleček v slovenščini in angleščini (do 10 vrstic) in do 5 ključnih besed (v slovenščini in angleščini).

Prispevki naj ne presegajo 1 avtorske pole (30.000 znakov s presledki) vključno z vsemi opombami. Prispevki naj bodo razdeljeni na razdelke, ki so opremljeni z mednaslovi. V besedilu dosledno uporabljajte dvojne narekovaje pri navajanju naslovov člankov, citiranih besedah, tehničnih izrazih ipd., razen pri citatih znotraj citatov. Naslove knjig, periodike in tuje besede (npr. *a priori*, *oikos*, *kairos* ipd.) je treba pisati *ležeče*.

Opombe in reference se tiskajo kot opombe pod črto. V besedilu naj bodo opombe označene z dvignjenimi indeksi. V besedilu se sproti v opombi označujejo samo avtor, letnica oziroma avtor, letnica, številka strani. Popoln, po abecednem redu urejen bibliografski opis citiranih virov mora biti priložen na koncu poslanega prispevka. Citiranje v bibliografiji naj sledi spodnjemu zgledu:

1. Praprotnik, T. (2003): *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*, Ljubljana, ISH.
2. Grošelj, N. (2010): "Ciceron in prerokovanje", v: Ciceron, M. T., *O prerokovanju*, ISH, Dialog z antiko, Ljubljana, 9–36.
3. Medica, K. (2013): "Humanistika : humanizem - antropološki pogled", *Monitor ISH*, XV/2, 233–242.

Vsi prispevki bodo poslani v kolegialno recenzijo. Avtorjem bomo poslali korekture, ki jih je treba pregledane vrniti v uredništvo v petih dneh.